

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MİLLİ EDEBİYAT AKIMI' NIN AZERBAYCANLI
ŞAİR AHMED CEVAD ŞİİRİ ÜZERİNE ETKİSİ

Emre KURBAN

2501150793

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yalçın YILMAZ

İSTANBUL – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

	T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI	
---	--	---

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : EMRE KURBAN Numarası : 2501150793
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET YALÇIN YILMAZ
Tez Savunma Tarihi : 09.01.2020 Saati : 16:00
Tez Başlığı : "MİLLİ EDEBİYAT AKIMI'NIN AZERBAYCANLI ŞAİR AHMED CEVAD ŞİİRİ ÜZERİNE ETKİSİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / **OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MUSTAFA BALCI		Kabul
2- DOÇ. DR. AHMET KOÇAK		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET YALÇIN YILMAZ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. AHMET ÇİÇEKLER		
2- DOÇ. DR. MUHAMMET SANİ ADIGÜZEL		

ÖZ

MİLLÎ EDEBİYAT AKIMI' NİN AZERBAYCANLI ŞAİR AHMED CEVAD - ŞİİRİ ÜZERİNE ETKİSİ

Emre KURBAN

Fransız İhtilali ile birlikte milliyetçiliğin güç kazanması, Avrupa ulusları arasında millî uyanış hareketi başlatmıştır. Bu hareket, Avrupa'nın siyasi hayatında oldukça büyük değişimlere sebep olmuştur. Ulus devletlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Özellikle çok uluslu imparatorluklar bu süreçten olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Osmanlı da bunlardan biridir. Osmanlı, egemenliğini altındaki azınlıkların milliyetçi hareketlerine ve ayrılıkçı isyanlarına karşı çeşitli siyasi reçeteler geliştirmiştir. Bu noktada Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi siyasi çözüm arayışlarına girişilmiştir. Ancak gayrimüslimlerin bağımsız olması Osmanlıcılığı, Arap ve Arnavut isyanları da İslamcılığı başarısız olmasına sebep olmuştur.

Nihayetinde ülkenin aslî unsuru olan Türk milleti ekseninde Türkçülük ideolojisi benimsenmiştir. Bu ideoloji özellikle Balkan Savaşları ile birlikte ülkenin temel ideolojisi haline gelmiştir. Birçok aydın tarafından desteklenmiş ve dönemin kültür hayatında da önemli yansımaları olmuştur. Türkçülüğün, edebî hayata yansması Millî Edebiyat Akımı olmuştur.

Millî Edebiyat, Ali Canip, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp öncülüğünde çıkan Genç Kalemler Dergisi ile başlatılabilir. Bu dergide yayınlanan Yeni Lisan adlı makaleler, Millî Edebiyat'ın manifestosu olarak görülmektedir. Dönemin edebî hayatında büyük etkileri olan Millî Edebiyat, Osmanlı sınırları dışında yaşayan Türkler arasında da destekçiler bulmuştur.

Azerbaycan, Millî Edebiyat'ın etkisinin oldukça güçlü olduğu yerlerdendir. 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan edebiyatının gelişiminde de etkili olmuştur. Bu dönemde birçok Azerbaycanlı aydın Millî Edebiyat'tan etkilenmiştir. Ahmed Cevad ise bu aydınların başında gelir.

Ahmed Cevad, Azerbaycan edebiyatının en önemli şairlerinden birisidir ve Azerbaycan Millî Marşı'nın güftesinin şairidir. Onun edebiyatında Millî Edebiyat'ın edebî ilkeleri görülmekte, Millî Edebiyat'ın önde gelen şairlerinden olan Mehmet

Emin Yurdakul, Ziya Gökalp ve Rıza Tevfik gibi isimlerin şiir anlayışlarının etkileri bulunmaktadır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Fransız İhtilali ile birlikte milliliğin doğuşu, Osmanlı'da yayılışı ve bu dönemde ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük ideolojileri hakkında bilgi verilmiştir. Sonrasında Türkçülüğün edebiyata yansması olan Millî Edebiyat Akımı ele alınmış ve Genç Kalemler ve Yeni Lisan konuları incelenmiştir.

İkinci bölümde Ahmed Cevad, ele alınmıştır. Cevad'ın hayatı, edebî kişiliği ve konularına göre şiirleri ile eserleri incelenmiştir. Onun edebî hayatına etki eden koşullar, şiirlerinin konuları ve şiirlerinin dönemlerinden bahsedilmiştir.

Son bölümde ise Millî Edebiyat'ın öncelikle Azerbaycan edebiyatına olan etkisinden bahsedilmiştir. Sonrasında ise Millî Edebiyat'ın Ahmed Cevad şiirindeki etkisi ele alınmıştır. Mehmet Emin'in, Gökalp'in ve Rıza Tevfik ile Mehmet Akif'in onun şiirlerine olan etkisi incelenmiştir. Son olarak da Ahmed Cevad'ın Azerbaycan edebiyatındaki yeri ve bu edebiyata etkisinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Cevad, Millî Edebiyat, Türkçülük, Yeni Lisan, Azerbaycan edebiyatı

ABSTRACT

THE INFLUENCE OF THE NATIONAL LITERATURE MOVEMENT ON THE POETRY OF AZERBAIJANI POET AHMET JAVAD

Emre KURBAN

The rise of nationalism in the aftermath of the French Revolution gave rise to a chain of national awakenings among the European nations. This movement resulted in a variety of changes in the European political arena. It brought about the emergence of nation states.

Especially multi-national empires were adversely affected by this process. The Ottoman Empire was no exception in this regard. Ottoman Empire has endeavoured to develop various political Formula in order to prevent their minority groups and peoples from resorting to nationalist movements and separatist uprisings. They dwelled upon such political solutions as Ottomanism, Islamism, and Turkism. Nevertheless, the drawing apart of non-muslim peoples from the empire marked the failure of the idea of Ottomanism whereas the Arab and Albanian uprisings have similarly been the case of failure for Islamism.

Eventually, around the primary component of the empire, that is Turks, Ottoman elite began to embrace the Turkist ideology. This ideology became the prominent one in the aftermath of the Balkan Wars. Turkism has been supported by many intellectuals and it had profound influences on the cultural atmosphere of the era. The reflection of Turkism on literature has been the National Literature Movement.

National Literature can be traced back to the Journal of Young Authors (Genç Kalemler) whose pioneers were Ali Canip, Ömer Seyfettin, and Ziya Gökalp. The “New Language” (Yeni Lisan) article has been considered the manifesto of the National Literature. Having profound effects on the literary atmosphere of the era, National Literature also created its correspondent group of supporters among the Turks who were living outside the Ottoman Empire.

Azerbaijan was a kind of region where the influence of National Literature was deeply felt. National Literature also became one of the forming elements of Azerbaijani literature in the beginning of the 20th century. Many of the Azerbaijani intellectuals were under the influence of this movement. Ahmed Cevad was one of the forerunners of those intellectuals.

Ahmed Cevad has become one of the most prominent poets in Azerbaijani literature, and he was the author of the lyrics of Azerbaijan's national anthem. One sees the clear marks of National Literature on his style and writing; especially the pioneers of National Literature, who are Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp, and Rıza Tevfik, had considerable effect on his poetic style.

In the first chapter of this work, we have given introductory knowledge about the rise of nationalism after the French Revolution, its spread in the Ottoman realm and the emergence of Ottomanism, Islamism and Turkism as political solutions in the era.

In the second chapter, we dwelled upon a comprehensive analysis of Ahmed Cevad. We examined Cevad's biography, literary persona, and his poems with regard to certain subjects. We also touched upon certain conditions that were formative of his literary life, the themes in his poems and the time periods of his poems as well.

In the final chapter, we firstly analyzed the influences of National Literature on Azerbaijani literature. Afterwards, we focused on the influence of National Literature on Ahmed Cevad. Thereafter, we examined the influence of certain pioneers such as Mehmet Emin, Ziya Gökalp, Rıza Tevfik, and Mehmet Akif on the poetry of Ahmed Cevad. Finally, we also touched upon the significance of Ahmed Cevad in Azerbaijani literature and his influence on this literature.

Keywords: Ahmed Cevad, National Literature, Turkism, New Language, Azerbaijani literature

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Azerbaycan edebiyatının en önemli şarlerinden olan Ahmed Cevad, onun şiirleri ve onun edebiyatına Millî Edebiyat Akımı'nın etkisi üzerinedir. Mümkün olduğunca çok sayıda kaynak, örnek ve ifadeye yer vermeye çalışarak, çok miktarda şiir kullanarak ve en iyi şekilde bunların açıklamasını yapmaya çalışarak hazırlanmıştır.

Daha öncesinde Millî Edebiyat ile Azerbaycan edebiyatı ilişkisi üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, bu ikisi arasında bağlantı bir edebiyatçı üzerinden kurulmamıştır. Bu tez çalışması ile Ahmed Cevad'a Millî Edebiyat'ın etkisi ele alınmıştır.

İlk bölümde tarih ile edebiyat birlikte incelenmiş, tarihsel süreçlerden yola çıkarak, siyasi koşulların edebiyat üzerindeki etkisi ve Millî Edebiyat'ın doğuşu ele alınmıştır. Millî Edebiyat ile birlikte dönemin edebî anlayışı incelenmiş, Millî Edebiyat'ın gelişim süreci incelenmiştir. Sonrasında Genç Kalem Dergisi ile birlikte Millî Edebiyat'ın doğuşu ve gelişimi ele alınmıştır. Genç Kalem ile birlikte ortaya çıkan Yeni Lisan Hareketi'nden bahsedilmiş ve Millî Edebiyat'taki yeri incelenmiştir.

Tez çalışmasının ikinci bölümünde Azerbaycanlı şair Ahmed Cevad ele alınmıştır. Ahmed Cevad'ın hayatından bahsedilmiş, şiirlerinin oluşmasında etkili olan yaşam koşullarına değinilmiştir. Sonrasında onun edebî kişiliği, edebiyatının özellikleri, şiirleri, şiirlerinin konuları, konularına göre sınıflandırılması ve eserleri incelenmiştir. Bu bölümde Cevad'ın hayatındaki önemli dönüm noktalarından olan Azerbaycan'ın işgalinin onun şiir anlayışına etkisi ele alınmıştır. Şiiri bu işgalin öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmış, iki dönem arasındaki fark da irdelenmiştir.

Son bölümde Azerbaycan edebiyatına Millî Edebiyat'ın etkisi ele alınmıştır. Bu etki ile birlikte Millî Edebiyat'ın Azerbaycan'daki konumu incelenmiş, buradan Ahmed Cevad şiiri üzerine etkisine geçilmiştir. Cevad'ın şiirine Millî Edebiyat'ın etkisi hem ilkeler üzerinden hem de Millî Edebiyat'ın önde gelen şairleri üzerinden ele alınmıştır. Son olarak Ahmed Cevad'ın Azerbaycan edebiyatındaki yeri, etkilediği isimler incelenmiştir. Çalışmanın ekler kısmına da şairin şiirlerinin listesi bugüne kadar onun şiirlerinin yayınladığı eserler göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

Bu uzun ve zorlu çalışmanın hazırlanması için hiç kolay olmadı. Bu süreçte bu çalışmayı daha hızlı ve kolay halledebilmem konusunda her daim bana yardımcı olan sevgili dostlarım Umut DUMANGÜR'e, Kerim Can KIRAC'ı ve Asena DEMİR'e çok teşekkür ediyorum.

Tezimi yazarken gerek tecrübeleri ile gerek de bilgileri ile bana rehber ve moral olan sevgili hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Kadriye Figen VARDAR'a, Dr. Öğr. Üyesi Esra ÖZSÜER'e, Dr. Öğr. Üyesi M. Sait TÜRKHAN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin YILDIZLI'ya minnetlerimi sunarım.

Tezim ile karşılaştığım tüm sorunlarda ilk başvurduğum, dertleştiğim ve karşılaştığım sorunları sabır ve güler yüz ile dinleyen hem biricik dostlarım hem de hocalarım Arş. Gör. Dr. Emine TEMEL'e ve Arş. Gör. Dr. Filiz FERHATOĞLU'na çok teşekkür ediyorum. Tüm bu zaman zarfında idari olarak daima yardımcı olan, tebessümünü ve iyi niyetini asla esirgemeyen hem ablam hem de enstitümüzün biricik sekreteri Gülcan BALCI BAŞKAYA'ya yardımları için çok teşekkür ediyorum.

Tezimi yazarken yeri geldiğinde ihmallerimi, boşvermişliklerimi, yeri geldiğinde ise bahanelerimi büyük bir sabır ve ile karşılayan, asla yüz çevirmeyen ve hep yardımcı olmaya çalışan, onun öğrencisi olmanın verdiği gurur ile bu tezin bitmesinde çok büyük bir motivasyon kaynağım olan sevgili danışmanım ve hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Yalçın YILMAZ'a bir ömür boyunca minnettar olacağım.

Emre KURBAN

İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK ve MİLLÎ EDEBİYAT

1.1. MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU ve OSMANLI DEVLETİ'NDE	
YAYILIŞI.....	14
1.1.1 Osmanlıcılık	19
1.1.2. İslamcılık	21
1.1.3. Türkçülük.....	24
1.2. MİLLÎ EDEBİYAT	29
1.2.1. Genç Kalemler.....	35
1.2.2.Yeni Lisan Hareketi	38

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED CEVAD VE EDEBİYATI

2.1. AHMED CEVAD'IN HAYATI	45
2.2. EDEBÎ ANLAYIŞI	50
2.2.1. 1920 Öncesi Ahmed Cevad Şiiri	57
2.2.1.1.Siyasi Şiirleri	58
2.2.1.2.Türkiye Şiirleri	58
2.2.1.3.Turan Şiirleri	62
2.2.1.4.Emperyalizme Karşı Şiirleri	63
2.2.1.5. Azerbaycan'ın Siyasi Durumu ile ilgili Şiirleri	66
2.2.1.6.Toplumsal Şiirleri	69
2.2.1.7.Aşk ve Sevgi şiirleri	71
2.2.1.8.Bireysel Konuları İşlediği Şiirleri	73
2.2.2.1920 Sonrası Şiirleri	74

2.3. AHMED CEVAD'IN ESERLERİ.....	76
2.3.1. Koşma.....	77
2.3.2. Dalga.....	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLÎ EDEBİYAT AKIMI'NIN AZERBAYCAN EDEBİYATINA ve AHMED CEVAD ŞİİRİNE ETKİSİ

3.1. MİLLÎ EDEBİYAT AKIMI'NIN AZERBAYCAN EDEBİYATINA ETKİSİ.....	79
3.2. MİLLÎ EDEBİYAT VE AHMED CEVAD	
3.2.1. Millî Edebiyatın Fikirsal Etkileri	82
3.2.2. Millî Edebiyat Akımı Şairlerinin Ahmed Cevad Şiiri Üzerine Etkileri	86
3.3. AHMED CEVAD'IN AZERBAYCAN EDEBİYATINA ETKİLERİ.....	94
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA.....	99
EKLER.....	116

GİRİŞ

Aydınlanma ile dogmatik bilgiye dayanan fikir sisteminin yerine yeni tip düşünce sistemleri doğmuştur. Modern manada ideoloji ortaya çıkmıştır. Liberalizm, sosyalizm ve millilik bunun sonucunda ortaya çıkmıştır. Fransız İhtilali, başta milliyetçilik olmak üzere bu ideolojilerin sürükleyicisi olmuştur. Özellikle milliyetçilik bir yangın gibi Avrupa'ya yayılmış ve siyasi, kültürel ve sosyolojik açıdan birçok değişikliğe sebep olmuştur.¹

Milliyetçilik, Rönesans ve reform sonucunda önemini ve etkisini yitiren inanç sistemlerine bir alternatif olarak doğmuştur. Yazılı basının ve ulaşım araçlarının gelişmesi ile insanlar, kilometrelerce ötede kendileriyle aynı dili konuşan, aynı isme sahip ve kendileri gibi yaşayıp görünen başkalarının varlığından haberdar olmuştur. Bu bilgi, toplumlarda bir uyanış başlatmıştır.

Aynı dil, kültür, etnisite, din gibi kavramlar, toplumsal algıyı değiştirmiş, ulusal birlik ve bağımsızlık hareketlerini tetiklemiştir.² Ulusal hareketler öncelikle çok uluslu imparatorlukları etkilemiştir. Kıta Avrupasında özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu kendi yönetimleri altındaki azınlıkların milliyetçi hareketlerinden oldukça etkilenmiştir.

Milliyetçilik hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda öncelikle Balkanlarda yaşayan Hristiyan tebaa arasında karşılık bulmuştur. Sırlar ile başlayan büyük çaplı ulusal isyanlar, Yunanistan'ın bağımsızlığını ilanı ile devam etmiştir. Kendi yönetimi altındaki azınlıkların milliyetçilik hareketlerinden büyük zararlar gören Osmanlı, bu olumsuz duruma çeşitli çözümler aramaya başlamıştır.

Sultan II. Mahmut döneminde, Osmanlıcılık düşüncesi ile tebaa Müslüman, Hristiyan ya da hangi aidiyedi benimsemesi önemli olmaksızın, Osmanlı vatandaşlığı ve tek bir Osmanlı Milleti oluşturmayı amaçlamıştır.³ Hatta bu konuda Sultan Mahmut'un şu sözü Osmanlıcılık fikrini en iyi şekilde özetlemektedir: “Ben tebaamın müslümanını camide, hristiyanını kilisede, Müsevî'sini havrada farkedirim, aralarında başka bir fark yoktur”⁴ Ancak Osmanlı Milleti fikrinin gayrimüslim tebaada bir karşılık bulmaması Osmanlıcılık fikrini zayıflatmıştır.

Osmanlıcılık fikrinin zayıflaması ile devlet, İslam birliği düşüncesine yönelmiştir. İslam esaslı bu yeni düşünce sistemi İslamcılık olarak tanımlanmıştır. Özellikle Sultan II. Abdülhamid devrinde resmi ideoloji olarak benimsenmiştir. İslamcılık hem Müslüman tebaa arasında bir birlik oluşturma işlevi üstlenirken, hem de İslam dünyasında bir birlik ve uyanış hareketi olarak görülmüştür. Bu dönemde

¹ Alihan Limoncuoğlu, “**The evolution of Turkish nationalism between 1904 and 1980**” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Exeter, 2015, s. 23

² A.e., s. 42

³ Filibeli Ahmed Hilmi, **Hikmet Yazıları**, Haz. Ahmet Koçak, İstanbul, İnsan Yayınları, 2009, s. 25

⁴ Azmi Özcan, “Osmanlıcılık”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlicilik>, (19.11.2019)

Sultan II. Abdülhamid tarafından Halife ünvanı sıklıkla kullanılmış, Hicaz Demiryolu Projesi ile Arap dünyası ile ulaşım ve iletimi kuvvetlendirilmeye çalışılmış, Müslüman ülkelere çeşitli tarikat mensupları gönderilmiştir.⁵

20. yüzyılın başlarında Arap dünyasında ve Arnavutlar arasında milliyetçilik fikrinin yayılması ve isyanların baş göstermesi ile İslamcılık da zayıflamıştır. Bunun üzerine ana unsur olan Türklerin birliği hedeflenmiştir. Türkçülük ideolojisi, köken olarak Tanzimat Dönemi'ne kadar uzansa da, Balkan Savaşlarından sonra etkili bir ideoloji olmuş ve devlet tarafından benimsenmeye başlamıştır.

Türkçülüğü siyasi manada ilk ele alan isim Yusuf Akçura'dır.⁶ Ancak bu ideolojinin en öne çıkan ismi ise Ziya Gökalp'tir. Gökalp, milleti dil, din, estetik ve ahlaki yönden ortak bir noktada birleşen topluluk olarak tarif eder.⁷ Bu ideoloji döneminde özellikle kültür ve edebiyat alanında oldukça etkili olmuştur.

Türkçülük, Millî Edebiyat Akımı'nın doğmasında ve yayılmasında etkili olmuş ve klasik edebiyatın birçok uygulamasını değiştirmiştir. Edebî dil, vezin, içerik, biçim gibi birçok yenilik Türk edebiyatında yerleşmeye başlamıştır. Bu edebî akım içerisinde Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Suavi'nin başını çektiği Genç Kalemler Dergisi önemli bir yere sahiptir. Bu dergi Millî Edebiyat'ın hem edebî anlayışı ortaya koyup buna uygun örnekler yayınlamış, hem de ideolojik temellerini işlemiştir. Bu noktada Yeni Lisan Hareketi önemli bir yere sahiptir. Ömer Seyfettin'in kaleme aldığı Yeni Lisan adlı makale, bir nevi Millî Edebiyat'ın manifestosu olarak görülmüş ve edebî ilkelerini savunanlar Yeni Lisan Hareketi'ni benimsemişlerdir.

Osmanlı'yı hem siyasi hem de edebî yönden oldukça etkileyen bu ideoloji, sadece ülke sınırlarında destekçi bulmamıştır. Özellikle Azerbaycan'da yakından takip edilen Millî Edebiyat Akımı, Hüseyinzade Ali Bey, Hüseyin Cavid, Ahmed Ağaoğlu gibi birçok aydın tarafından da benimsenmiş ve savunulmuştur.

Millî Edebiyat Akımı'nın Azerbaycan'da etkili olması ile birçok şair ve yazar da Millî Edebiyat'ın edebî anlayışına uygun eserler kaleme almaya başlamıştır. Azerbaycan Millî Marşı'nın güftesini yazan şair Ahmed Cevad bunlardan biridir.

Ahmed Cevad, Azerbaycan edebiyatında önemli yeri olan bir şairdir. Cevad, edebî olarak Millî Edebiyat'ın takipçisi olmuştur. Eserlerini İstanbul Türkçesi ile kaleme almış, hece ölçüsünü tercih etmiş, sade bir dil kullanmıştır. Şiirlerinde Türklük, Turan, vatan, bayrak, hürriyet gibi şiirleri öne çıkan konulardır. Ancak Cevad'ın şiirlerini ele alırken, onun edebiyatını iki döneme ayırmak gerekmektedir. 1920'de SSCB'nin Azerbaycan'ı işgali ile uyguladığı kültür ve ideoloji istibdadı ile eserlerini özgürce yazamamıştır.

⁵ Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, 27

⁶ Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 29

⁷ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Haz. Mehmet Kaplan, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1970, s. 61

Çeşitli baskılara maruz kalmış, işinden atılmış, sürgüne yollanmış, eserlerinin yayınlanması yasaklanmıştır. Nihayetinden 1937’de yaşanan Repressiya’da tutuklanmış ve kendisinden daha sonra haber de alınamamıştır.

Cevad, Türkiye’yi ve buradaki edebî gelişmeleri yakından takip etmiştir. Hatta Balkan Savaşları’na gönüllü olarak katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nda ise Doğu Anadolu’da savaştan zarar gören Türklere Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyyesi adlı yardım kuruluşu ile yardıma koşmuştur. Burada gördüğü acı olayları da şiirlerinde işlemiştir.

Türkiye ile bu kadar alakalı olan Cevad, edebî olarak da bura ile bağıını Sovyet işgaline kadar koparmamıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi Millî Edebiyat’ı benimseyen şair, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Rıza Tevfik Bölükbaşı ve Mehmet Akif Ersoy gibi şairlerden de etkilenmiştir. Bu şairlerin kullandığı dil, biçim, konu gibi unsurlar Cevad’ın edebiyatını şekillendiren önemli öğelerdir.

Cevad, 1937 yılında tutuklanmasından ve sonrasında şehid olması ile 1952 yılına kadar yasaklı edebiyatçılardan olmuştur. Eserleri toplatılmıştır ve büyük oranda imha edilmiştir. Bu sebeple şaire ait birçok eser bu imha döneminde yok olmuştur.⁸ Azerbaycan şiirinin en önemli isimlerinden biri olmasına rağmen toplamda kaç şiiri olduğu net değildir. Onun sağlığında yayınlanmış Türkiye kütüphanelerinde tespit edilmiş tek eser Koşma adlı eseridir ve Millî Kütüphane’de bulunmaktadır. Bunun haricinde onun şiirlerinin yayınlandığı diğer eserler “Seçme Şiirler” şeklinde basılmıştır. Bu noktada şairin dönemine ait, kendisine ait çok fazla bilginin olmaması onun hayatında bazı noktalarda boşluklar bırakmaktadır. Yine de bu çalışmada, eldeki bilgiler ışığında onun hayatı ve eserleri kapsamlı ve detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Azerbaycan Millî Marşı’nın şairi olan Ahmed Cevad, Türkiye’de oldukça popüler olan Çırpınırdı Karadeniz adlı marşın da şairidir. Bu kadar önemli bir şair olmasına rağmen, onunla ilgili Türkiye’de günümüze kadar yalnızca İrfan Murat Yıldırım ‘ın Selam Türkün Bayrağına eseri ile Servet Gürçan’ın Çırpınırdı Karadeniz adlı eseri yayınlanmıştır. Bu tezle Türk Akademisine, güncel kaynaklar kullanılarak Cevad ile ilgili bir çalışma daha eklenmesi amaçlanmıştır.

⁸ Nergis Biray, Sema Eynel, “Ahmed Cevad Ahundzade”, **Kardeş Kalemler**, Ekim 2018, s. 8

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK ve MİLLİ EDEBİYAT

1.1. MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU ve OSMANLI DEVLETİ'NDE YAYILIŞI

Aydınlanma ile birlikte yeni bir düşünce sistemi ortaya çıkmıştır. Bu yeni düşünce sistemleri günümüzde modern anlamda bilinen ideolojilerin temelini oluşturmuştur. Aydınlanma ve reform sonucu önemini kaybetmeye başlayan inanç sistemlerinin yerine bir alternatif ihtiyacı doğmuştur ve bu boşluk milliyetçilik ile doldurulmuştur.⁹ Yazılı basının gelişmesi ve insanların kilometrelerce uzakta kendileri ile aynı dile, aynı isme ve kültüre sahip başka insanların da olduğunu öğrenmeleri ile birlikte toplumsal bir uyanış ve değişim başlamıştır.

Aydınlanma sonrası ortaya çıkan fikir sistemlerinin arasından en fazla ön plana çıkan sistem milliyetçilik olmuştur. Milliyetçilik, ideolojik olarak 18.yüzyılda ortaya çıkmıştır ve Fransız İhtilali'nin sürükleyici gücü olmuştur.¹⁰ Milliyetçilik düşüncesi, daha sonraları dünyayı etkileyecek bir akıma dönüşmüştür ve bu dönüşümde Fransız İhtilali'nin etkisi oldukça fazladır. İhtilal sonrasında milliyetçilik tüm Avrupa ülkelerine yayılmış, sonrasında ise dünyanın farklı yerlerinde ulus devletler meydana gelmiştir.¹¹ Ancak Fransız İhtilali, milliyetçiliğe millî kimliklerin farkına varılması ve bunun bir ideoloji haline gelmesi şeklinde bir etkide bulunmuştur.¹² Fransız İhtilali ile benimsenen ulus-devlet temelli millet tanımı, milliyetçiliğin bir ideoloji haline gelmesinde etkili olmuştur.¹³ İlk başta halk ile aynı değerleri benimsemeyen yönetim

⁹ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul, Metis Yayınları, 2009, s. 33.

¹⁰ Limoncuoğlu, **a.g.t.**, s. 19.

¹¹ **A.e.**, s. 20.

¹² Anthony D. Smith, **Millî Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları., 2014, s. 76.

¹³ Sabri Sürgevil, “Çağdaşlaşma Sürecinde Milliyetçilik Kışkacında Balkanlar”, **Tarih ve Milliyetçilik, 1.Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler**, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997, s. 273.

karşısında tepkisel bir tavır olan millî uyanış, eğitim, kültür ve iletişim alanlarındaki gelişmeler ile birlikte bilinçli bir fikrî akıma dönüşmüştür.¹⁴

19.yüzyılın başından itibaren hızla yayılan milliyetçilik, o dönemde birçok ülkeyi etkilemiştir ve Osmanlı İmparatorluğu en çok etkilenen devletlerdendir. Fransız İhtilali'nin hemen sonrasında Osmanlı'da ulusal isyanların yaşanmıştır ancak isyanların ihtilalden çok kısa bir zaman sonra gerçekleşmesi, millî şuurun kökenlerinin çok daha eskiye dayandığını göstermektedir. Özellikle Balkan halkalarının ulusal bilincinin, Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetinin başlangıcına kadar geçmişi olduğunu göstermektedir.¹⁵ Kendilerine has kültürleri olan, geçmişte kendi devletlerini ve millî kiliselerini kurmuş Balkan halkları, milliyetçilik düşüncesi ile geçmişte sahip oldukları bu değerler ile bir bağ kurmuştur.¹⁶

Balkanlarda yaşayan gayrimüslim Osmanlı tebaasının, 18.yüzyıldan itibaren Batı ile kurduğu ticari ilişkiler, hem bu halkların düşünce dünyalarını şekillendirmiş hem de ileriki yıllarda girişecekleri bağımsızlık mücadelesinin malî kaynağını oluşturmuştur.¹⁷ Batı'daki aydınlanma hareketi Osmanlı gayrimüslimlerinin düşünce dünyalarını şekillendirmesine rağmen aynı etkiyi kilise üzerinde yapmamıştır çünkü aydınlanma ve sonrasında çıkan fikir akımları laik bir dünya düzeni öngörmekte ve kilise otoritesine karşı durmaktadır. Bu durum, kiliseye ait eğitim kurumlarının yanında, Batı tarzı laik eğitim veren kurumların doğmasına ve bu yeni kurumlarda eğitim almış bir neslin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı gayrimüslimlerinin gençleri, Batı'da aldıkları eğitim ile tanıdıkları laiklik ve milliyetçilik fikirlerini memleketlerine döndüklerinde gerçekleştirmek için bir mücadele içine girmişlerdir. Bu mücadelenin sonunda etnik kimliğini dini kimliğinin önünde tutan ve kimliğinin köklerini millî tarihinde arayan bir kitle oluşmuştur. Kilise de bu yeni düşünceye Osmanlı yönetiminden farklı bir tutum içinde olmamıştır. Hatta

¹⁴ Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, Çev. Bahadır Sina Şenel, Ankara, Dost Kitabevi, 2019, s.149.

¹⁵ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, s. 59.

¹⁶ Recep Duymaz, **Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2004., s. 48.

¹⁷ Süleyman Seyfi Ögün, **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 100.

kilise, kendi otoritesine karşı duran bu fikri sapkınlık, bu düşüncüyü savunmayı ise dinden çıkmak olarak görmüştür.¹⁸

Gayrimüslimler arasında milliyetçiliğin güçlenmesinde ve yayılmasında, bazı Avrupa ülkelerinin onları kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı'ya karşı kışkırtması da etkili olmuştur. Bu devletler genel olarak mezhepsel bir tutum takınmışlar ve kendilerini Osmanlı gayrimüslimlerinin koruyucu olarak görmüşlerdir. Rusya Ortodoksların; Fransa, İtalya ve Avusturya Katoliklerin; İngiltere ile Amerika ise Protestanların haklarını ileri sürerek Osmanlı Devleti'ne baskı yapmışlardır.¹⁹ 17. yüzyıldan itibaren, Ermeniler üzerinde Katolik misyonerliği faaliyetleri başlamış, 1740 kapitülasyonları ile de Fransa, Osmanlı Katoliklerinin himayesini resmen üstlenmiştir.²⁰ 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya da, Ortodoksların himaye hakkını elde etmiştir. Avrupa bu faaliyetler ile Osmanlı'nın siyasi bütünlüğünü tehdit edecek faaliyetler yürütmeleri için gayrimüslimleri mezhep, din ve milliyet mücadelelerine girmeleri konusunda tahrik etmiştir.²¹ Sırp, Yunan, Bulgar ve Ermeni milliyetçilerinin faaliyetleri, Osmanlı'yı zor durumda bırakmış ve Batılı devletlerin Osmanlı'ya müdahale etmesinin önünü açmışlardır.²² Böylece Osmanlı Devleti, gayrimüslim milliyetçiler ve Batılı büyük güçlerin arasında sıkışmıştır.²³

Düvel-i Muazzama da denilen bu devletler, gayrimüslimlerin haklarını gerekçe göstererek Osmanlı'nın iç işlerine karışma haklarını kendilerinde görmüş ve bu durum sefaretler ile hükümet arasındaki yazışmalarda ilk sırayı alacak kadar önemli konuma gelmiştir.²⁴

Fransızların, 1789 İhtilali sonrasında ideolojilerini yaymak için yaptıkları çalışmalar da Osmanlı'da milliyet fikrinin güçlenmesinde etkili olmuştur. 1789

¹⁸ Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi 1839-1913", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi C.I**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 90.

¹⁹ Önder Kaya, **Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2004, s. 67-68.

²⁰ Abdurrahman Bozkurt, "Fransa'nın Osman Devleti'ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi", **Tarih Dergisi**, No: 52, 2010, s. 137.

²¹ Ali İhsan Gencer, "Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Tatbiki Meselesi", **150. Yılında Tanzimat**, İstanbul, Aydınlar Ocağı Yayını, 1990, s. 9.

²² Erik Jan Zürcher, "Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri", **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, Der. Kemal Karpat, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 262.

²³ Marc Ferro, **Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13. Yüzyıl- 20. Yüzyıl**, Çev. Muna Cedden, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2017, s. 170.

²⁴ Tefik Çavdar, **Talat Paşa**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001, s. 58.

sonrasında Fransa, kurduğu okullar aracılığı ile ihtilal fikrini Osmanlı sınırlarında yaymaya başlamıştır. 1804 yılında Sırların isyan etmesinde, bu okulların da etkisi bulunmaktadır.²⁵ Yunanlar, Fransızların İyon Adaları'nı işgal etmesiyle ihtilal fikirleriyle doğrudan temas etmiş ve işgal ile birlikte Yunanlar arasında milliyetçilik hızla yayılmaya başlamıştır.²⁶ Hızla yayılan milliyetçilik, Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında ayrılıkçı hareketleri tetiklemiştir. Bu ayrılıkçı hareket 1830 ve 1848 İhtilalleri²⁷ ile daha da güçlenmiştir.²⁸

Balkanlarda milliyetçiliğin gelişiminde Ortodoks kilisesi de etkili olmuştur. Kilise yapılanması, Balkan milletlerinin kültürlerinin korumalarına ve asimile olmalarına engel olmuştur. Ancak zaman içerisinde bu milletler kendi millî ve özerk kiliselerini kurmak istemişlerdir. Kendi millî kiliselerini kurmak isteyen uluslar bu amaçla Osmanlı'dan önce kiliseye başkaldırmışlardır.²⁹ Bu başkaldırı, önceleri kilise içerisindeki bir iç mesele olarak görülse de sonrasında Osmanlı idaresini de karşısına alan bir milliyetçi harekete dönüşmüştür. Bulgar kilisesinin oluşumunun Bulgaristan'ın bağımsızlığından önce olması bu sebeptendir.³⁰ Dolayısıyla millî kiliselerin oluşum mücadelesi Balkan gayrimüslimleri arasında milliyetçiliğin gelişimi için önemli bir basamak olmuştur.³¹

Balkanlarda önemli bir otorite olan Tepedelenli Ali Paşa ile Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya gelmesi ile oluşan otorite boşluğu milliyetçi isyanların da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ali Paşa'nın Osmanlı ile karşı karşıya gelmesinden hemen yedi ay sonra o zamana kadarki en büyük Rum isyanının meydana gelmesi bu durumu destekler niteliktedir.

Diğer bir yandan Balkanlarda çıkan ilk isyanlarda Osmanlı yönetimine karşı hoşnutsuzluk daha ön plandadır. Bu yüzden ilk isyanları doğrudan milliyetçilik ile açıklamak yetersiz olmaktadır. Örneğin Sırların 1804'te kalkıştıkları isyanda iktisadi

²⁵ Gencer, **a.g.m.**, s. 11.

²⁶ Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993, s. 122-123.

²⁷ Roger Price, **1848 Devrimleri**, İstanbul, Babil Yayınları, 2000; Eric Hobsbawm, **a.g.e.**

²⁸ Tahsin Fendoğlu, "Tanzimat Sonrası Hukuki Düzenlemeler ve Hukuk Dualizmi", **Türkler C. XIV**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 732.

²⁹ Halil İncelik, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul, Kronik Yayınları, 2018, s. 19-20.

³⁰ Kemal Beydilli, "Balkanlar'da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası", **Berlin Anlaşmasından Günümüze Balkanlar**, Haz. Mustafa Bereketli, İstanbul, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, 1999, s. 27.

³¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopesi, c. IV**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 997.

ve idari sorunlar ön plana çıkmış ve Osmanlı yönetimi yerel güçlere karşı isyancıları desteklemiştir.³² Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflaması ile Balkanlarda otorite boşluğu oluşmuş, zayıflayan Osmanlı otoritesinin yerini ayan ve yerel güçler doldurmuştur. Yeni otoritenin yanlış uygulamaları ve iktisadi sorunlar Sırpların tepkisini çekmiştir. Bu durum ile milliyetçilik Sırplar arasında hızla taraftar toplamış, bağımsızlık talebinin ideolojisi olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nde ilk defa bir milliyetçi isyan ortaya çıkmış ve kendinden sonraki isyanlara da örnek teşkil etmiştir.³³ Osmanlı, böyle bir ortamda bir yandan Balkan topluluklarının isyanı ile diğer taraftan da onlara destek olan büyük güçler ile uğraşmak zorunda kalmıştır.³⁴

Yunanistan, bağımsızlığından sonraki dönemde, Balkanlarda milliyetçiliğin yayılmasında önemli bir rol model olmuştur. Yunanlar, kurdukları eğitim kurumları ile eğitim, kültür ve dini faaliyetlere bulunarak özellikle de Makedonya bölgesinde milliyetçiliğin yayılmasında etkili olmuştur³⁵

Osmanlı Devleti'nin geçmiş dönem uygulamaları, milliyetçi oluşumların ortaya çıkmasında önemli derecede etkili olmuştur. Osmanlı'nın fethettiği yerlerde halk üzerinde dini baskı yapmaması, bu halkların dini ve kültürel asimilasyon yaşamasını engellemiştir. Osmanlı Devleti, halkın yaşantısını doğrudan yönlendirmemiştir. Bunun yerine cemaat anlayışına dayalı millet yapılanması ile gayrimüslimleri kendi içlerinde özerk bırakmıştır. Böylelikle gayrimüslimler kurumları ve dini liderleri etrafında kendi dil ve kimliklerini koruyarak sürdürmüşlerdir.³⁶ Ortodoks kilisesi, Osmanlı'nın Ortodoks tebaası arasında Rumlaştırma siyaseti uygulamak ve Grekçeyi dini olarak zorunlu dil haline getirmek istemiştir ancak buna rağmen diğer etnisiteler doğrudan bir asimilasyon süreci yaşamamıştır. Böylelikle Rum olmayan Balkan Ortodoksları da kendi millî niteliklerini sürdürmüşlerdir.³⁷

³² Halil İnalcık, "Tanzimat Nedir?", **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Haz. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 36.

³³ Hobsbawm, **a.g.e.**, s. 156.

³⁴ Duymaz, **a.g.e.**, s. 44-49.

³⁵ Yusuf Hamza, "II.Abdülhamid ve Makedonya Meselesi (1876-1909)", **Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli II**, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2000, s. 83.

³⁶ Stanford Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C. IV**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1002.

³⁷ Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s. 14.

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında yaşayan gayrimüslimler arasında yayılan milliyetçilik akımı, Yunanistan'ın kurulması ile birlikte bir ulus-devlet ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum diğer Balkan ulusları arasında örnek olması nedeni ile önemlidir. Batı ülkelerinin desteklerini de alarak daha cesur ve daha büyük isyan hareketlerine kalkışmışlardır.

Milliyetçiliğin revaçta olduğu dönemlerin Osmanlı Devleti üzerindeki olumsuz etkileri ve zararlarını dindirmek amacı ile bir çözüm arayışı içine girilmiş, böylece çeşitli çözüm önerileri ve önlemler denenmiştir. 19. yüzyıldan Osmanlı'nın yıkılışına kadar devlet eli ile çeşitli önlemler alınmıştır. Çeşitli siyasi fikir akımlarının çıkışları da bu döneme dayanır. Yusuf Akçura'nın da "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eserinde incelediği Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlıcılık akımları, Osmanlı halkında hızla yayılan milliyetçilik akımına karşı ortaya atılmış fikir akımlarıdır.³⁸

1.1.1. Osmanlıcılık

Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'ndeki milliyetçilik kaynaklı iç isyanları desteklerken sebep olarak devlette eşitlik anlayışının olmadığını sebep göstermişlerdir. Devlet kademelerinde gayrimüslimlerin belirli bir noktadan sonra yükselmelerinin mümkün olmaması yanında memuriyete ve askeriyete seçimlerde de din konusuna önem verilmesi, gayrimüslimlerden daha fazla miktarda ve türlerde vergiler alınması gibi sebepler de Avrupalı devletler tarafından bu duruma kanıt olarak ileri sürülmektedir. Avusturya Başbakanı Klemens von Metternich öncülüğünde 1815 yılında toplanan ve Osmanlı Devleti'nin davet edilmesine rağmen katılmadığı Viyana Kongresi'nde Osmanlı Devleti hakkında "Şark Meselesi (Doğu Sorunu)" yorumunun yapılması da Osmanlı Devleti üzerinde dış devletler tarafından yapılan baskıyı daha da arttırmıştır.³⁹ Milliyetçilik akımının etkisi ile ortaya çıkan ve amacına ulaşarak daha sonra çıkacak isyanlara da örnek teşkil etmiş olan ilk isyanın Osmanlı Devleti sınırları içerisinde vuku bulması da isyanların ortaya çıkmalarında dış devletler tarafından yapılan baskıların önemini gösteren bir detaydır.⁴⁰

³⁸ Limoncuoğlu, **a.g.t.**, s. 61.

³⁹ Mustafa Albayrak, "Osmanlı İmparatorluğunda Çağdaşlaşma Sürecinde Siyasal Muhalefetin Yurt Dışında Gelişimi ve Özellikle İsviçre Örneği 1865-1923", **Fırat Üniversitesi Araştırma Dergisi**, C.III/1, 2005, s. 72.

⁴⁰ Şükrü Hanioglu, "Osmanlıcılık", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi C.V**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1390.

Milliyetçilik fikir akımının, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü tehdit edecek kadar güçlenmesi karşısında yöneticiler devleti tek parça halinde tutabilmek için yeni çözüm yolları aramaya başladılar. II. Mahmut, fermanlar ve uygulamalar ile eşitliği devlet ilkelerinden biri haline getirmeye çalışmış, farklılıkların her alanda ortadan kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir.⁴¹

Her bireyi eşit bir millet yaratma düşüncesi olarak tabir edilen Osmanlıcılık, II. Mahmut döneminde ve daha sonrasında da milliyetçilik fikir akımına karşı ortak bir benlik olarak sunulur.⁴² II. Mahmut'un "Ben tebaamdaki din farklılığını ancak cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim." sözü; dini, dili, mezhebi, kültürü çok çeşitli Osmanlı tabanında yapılan ayrılıkçı denemelere karşı, eşitlikçi ve bütünlleştirici bir anlayışı temsil etmektedir.⁴³

Bu dönemde yapılan modernleşme çabaları incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin milliyetçilik fikir akımına karşı nasıl bir görüş içinde olduğu anlaşılabilir. Yönetim; var olan, resmîyete dökülmüş ve meşru rejimlerin arkasında çıkmış ve milliyetçi bir anlayışla kurulacak ulus-devletlere karşı çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde, Türkler de dahil hiç bir etnik grubun orana vurulduğunda halkın yarısından fazlasını oluşturmadığı görülmektedir. Bu nedenle milliyetçi kalkışmalar; yönetim tarafından isyan, başkaldırı olarak görülmüştür. Tanzimat Dönemi'nde görev yapmış devlet adamlarının sözleri de bu duruma kanıt olarak görülebilmektedir. Ali Paşa, bir bölgeye sağlanacak özerkliğin etrafındaki bölgeleri de etkileyip yayılacağını düşünmekte, Fuat Paşa ise ulus-devlet anlayışı ile kurulan devletlerin ayakta kalmasının mümkün olmadığına inanmaktadır. Tanzimat Dönemi'nde Hariciye Nazırlığı yapan Saffet Paşa ise büyük devletlerin milliyetçilik akımına destek vererek başka bir devletten toprak koparılmasının ahlaksızlık olduğunu düşünmekte ve eski Osmanlı toprağında kurulan Yunanistan'ı da bu ölçüde değerlendirmekteydi.⁴⁴

⁴¹ Roderic H. Davison, "19.Yüzyılda Hristiyan-Müslüman Eşitliğine Türk Tavrı", **İslam Dünyası ve Batılılaşma Değişim ve Sorunlar**, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1997, s. 59-60.

⁴² Masamı Arai, "Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce C.I- Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 180.

⁴³ Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi" **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Haz. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 113.

⁴⁴ Roderic Davison, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi", **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Haz. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 291.

1789 İhtilali'nin gelişim sürecinde olanlar hakkında halkın bilgisi yoktu. Halk haberdar olduktan sonra olaylar Müslüman kitle tarafından önemsenmedi. Gelişmeler, Avrupa'nın ve Hristiyanların iç meselesi olarak görüldü. Ancak devrim; İstanbul'da yaşayan halk, özellikle Fransız azınlık tarafından yakından takip edilmiştir ki zaten gayrimüslim halkı haberdar eden de bu kitle olmuştur. ⁴⁵

Devletin bütünlüğünü koruma yolu olarak Osmanlıcılık fikir akımı ve Osmanlıcı tedbirler, Osmanlı Devleti'nin ve aydınının milliyetçilik akımına verdiği en önemli tepki olmuştur. ⁴⁶ Türk aydınları, milliyetçilik akımının devletin bütünlüğünü tehdit ettiğini düşünerek karşı çıkmış ve ona karşı Osmanlıcılık fikir akımını bir alternatif olarak görmüştür. ⁴⁷

Tanzimat Fermanı da devletin milliyetçilik karşısında ortaya koyduğu ilk ciddi tepki olmuştur. ⁴⁸ Tanzimat'tan sonra İnkılap Gazetesi'nde çıkan bir makaledeki "Biz şurasını iyice düşünmeliyiz ki, altı yüz senedir Osmanlıyız. Kimse kimsenin dinine dokunmadı. Şimdi hepimiz bir vatan evladı iken ve birleşmemiz, kardeşlik etmemiz zamanı gelmişken silah tutup da birbirimizin canına mı kastedelim? Cümlemiz ittihad kuvvetiyle hürriyetimizi kazanarak hubb-i vatan dairesinde cem olmalıyız." ⁴⁹ ifadeleri, Osmanlıcılık düşüncesinden ne beklendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

1.1.2. İslamcılık

İslamcılık, II. Meşrutiyet döneminin en önemli fikir hareketlerinden biridir ve oluşum itibarıyla Osmanlıcılık'tan daha eskidir. Özellikle I. Meşrutiyet'in ilanından sonra, II. Abdulhamid döneminde ön planda olmuştur. II. Abdulhamid'den büyük destek görmüştür. Bu destekle hız verilen akımın hedefi, yok olma tehditi altındaki Osmanlı'yı bütünleştirmektir. "İslamcılık, XIX. ve XX. yüzyıllarda, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim...) yeniden hakim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, taklitten, hurafelerden

⁴⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayıncılık, 2015, s. 73.

⁴⁶ Süleyman Hayri Bolay, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Düşünce Tarihi", **Türkler C. XIV**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 519.

⁴⁷ Ercüment Kuran, "19.Yüzyılda Milliyetçiliğin Türk Eliti Üzerindeki Etkisi", **Ortadoğu'da Modernleşme**, Ed. William R. Polk, Richard L. Chambers, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s. 157-158.

⁴⁸ Önder Kaya, **a.g.e.**, s. 65.

⁴⁹ Mehmet Kaya Bilgegil, **Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar: Yeni Osmanlılar**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976, s. 240.

kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden” bir harekettir. ⁵⁰ Hareketin hızlı yayılımında yönetimin desteği kadar halkın yaşam biçimi ve devlet teşkilat yapısının uygunluğu da etkili olmuştur.

Tanzimat ve sonrasındaki batılılaşma, toplumun kendi kültür yapısına zarar vermiştir. Bu bozulmalar, yenileşmenin yanlış yorumlanmasından kaynaklanmıştır. Batılılaşma sürecinde ilim ve fen alanında tam bir batılılaşma geçirmek imkansızdır. “İşte Tanzimat dönemi ile birlikte bu gerçeklikler dikkate alınmadan bütün hatlarıyla bir taklit ve toplumsal dönüşüm/dönüştürme projesi uygulamaya sokulmuştur. Bu tarz dönüştürme projesinin toplumsal ve kültürel bakımdan birtakım sıkıntılara yol açacağı iddiasıyla hareket eden ilk İslamcılar tepkilerini bu noktadan dile getirmişlerdir.” ⁵¹ İslamcılık fikrinin hızlı yayılımında özellikle Tanzimat Fermanı’nın yayınlanmasından sonra uygulanan yönetim sistemi ve azınlıklara verilen haklar etkili olmuştur. “Tanzimat dönemi boyunca Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşit tutulması ve Avrupa’dan alınan kanunlar, halkta çeşitli huzursuzluklara yol açmıştır. Bu süreçte kendilerini devletin sahibi olarak gören ve “artık ‘millet-i hâkime’ statülerini kaybedecekleri endişesi” taşıyan Müslümanlar, İslam’a sıkı sıkıya sarılma gereğini duymuşlardır. Bu da İslamcılığın gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır.” ⁵²

İslamcılığın temelinde, diğer akımlarda da olduğu gibi yükselme devrini yaşayan Batı dünyasına karşın yıkılma tehlikesi altındaki Osmanlı’yı kurtarma, bir arada tutma düşüncesi vardır. İslamcılar, yıkılmaktan kaçınmak için Batı dünyasının üstünlüğünün görmezlikten gelinemeyeceğine ve onların ilim ve teknik bilgisine ihtiyaç duyulduğunu kabullenmektedir. Asıl üzerinde durdukları nokta ise Batı’nın örnek alınması ve alınmaması gereken noktalarıdır. Birbirinden dil, dir, ırk, yaşam biçimi olarak oldukça uzak olan Doğu-Batı dünyaları arasında alışveriş yapılırken kültürel değişim olmaması, örnek alınması gereken tek alanın teknik alan olduğunu belirtirler. İki toplum arasındaki farklılıkları karşılaştırarak “Müslümanlığın Batı medeniyetine nazaran üstünlüğünde karar kılmışlardır. “Bedevi bir kavmi”

⁵⁰ Ramazan Çeşniş, “Türk Yenileşme Tarihinde II. Meşrutiyet Batıcılığının Cumhuriyete Etkisi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, 2000, s. 85.

⁵¹ Adem Efe, “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcılar ve Modernleşme (1908-1924)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2002, s. 55.

⁵² Alim Gür, II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 373.

yeryüzünün en ileri devleti haline getirmiş olan İslamcılık XX. yüzyılda Batı'nın varmış olduğu sosyal ve politik şartlara halen sahiptir. Bu alanda Batı medeniyetine muhtaç değildir.”⁵³ Bu görüşleri, ahlak ve maneviyat yönünden toplumda eksik olmadığını, hatta Batı dünyasının kendi ihtiyacını bizden karşılaması gerektiğini belirtirler.

İslamcılığın amacı, “Osmanlıda bulunan hilafeti bir güç haline getirerek İslam dünyasını bunun etrafında birleştirmektir. Batılılaşmak konusunda da fikir üreten anlayış, özellikle Renan gibi, İslam'ın ilerlemeye engel bir din olduğu anlayışını savunanlara karşı müspet ilimlerle dini birleştirmek istemiştir. Bunun için de İslam'ın, özünü kapatmış olan hurafe ve batıldan kurtarılması gerekmektedir. Dinin en saf şeklinin yaşandığı ‘Asr-ı Saadet’i örnek dönem olarak alan anlayışın 20. yüzyılın başlarında edebiyattaki en mühim temsilcisi Mehmet Âkif’tir.”⁵⁴

Âkif bu konudaki düşüncesini şu şekilde belirtir: “Kendisinin Müslüman olduğunu söyleyen bir adam kabul etmiş olduğu dinin mebâdi-i esâsiyesine göre hissetmedikçe, ona göre hareket eylemedikçe; yani İslam'ın ahlakıyatına, içtimaiyatına, siyasiyatına tamamiyle kendini uydurmadıkça yalnız Müslümanlığın itiraf etmekle bir şey kazanamaz, hiçbir saadet elde edemez.”⁵⁵

İslamcı fikir akımına göre batılılaşma sürecinde iki şeye dikkat edilmelidir: Taklitten kaçınmak, Batı'dan sadece toplumun ihtiyacı olduğu gözetilen değerleri almak. Alınacak değerler, toplumun kalkınmasına yardımcı olacak teknik alanlarda olmalıdır. İslam'a ve toplumun yaşam tarzına zarar verebilecek batılı yaşam unsurlarından katıyen uzak durulmalıdır. Mehmet Akif, batılılaşma sürecinde yanlış yorumlama sonucu izlenecek yanlış yolların doğurabileceği sıkıntıları pek çok kez dile getirmiştir. Akif; dini, dili, adeti, giyimi, kısacası her şeyi taklit olan bireyin bir insan taklidinden, bu insanın oluşturacağı toplumundan taklit toplumdan ileri gidemeyeceğini, böyle bir toplumun gerçekte bir topluluk oluşturamayacağını vurgulamıştır.

⁵³ Zeki Can, “**Ziya Gökalp ve Batılılaşma**” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi., 1998, s.26.

⁵⁴ Hülya Argunşah, “Millî Edebiyat”, **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı**, Ed. Ramazan Korkmaz, Ankara, Grafiker Yayınları, 2014, s. 218.

⁵⁵ Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Nuran Abdulkadiroğlu, **Mehmed Akif Ersoy'un Makaleleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 203.

İslamcılık fikrini savunan ve bu fikre hizmet etmiş isimlerden bazıları şunlardır: “Manastırlı İsmail Hakkı, İsmail Fenni Ertuğrul, Şeyhülislam Musa Kazım, Sait Halim Paşa, Ferit Kam, Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, İsmail Hakkı İzmirli, Mehmet Ali Aynî, Şeyhülislam Mustafa Sabri, Babanzade Ahmet Naim, Seyit Bey, Bediüzzaman Said Nursi, İskilipli Mehmet Atıf, Elmalılı Muhammet Hamdi Yazır, M.Şemsettin Günaltay, Ahmet Hamdi Akseki.”⁵⁶

İslamcılık, temelinde Müslüman milletlerin harekete geçerek birleşip bir bütün oluşturmalarını esas alır. Osmanlı’nın ve İslam aleminin kurtuluşunu birleşilmesinde görür. “İslamcılık cereyanı mensupları bütün ıslahat tezlerini İslamcı bir rönesans formülüne bağlamışlardır.”⁵⁷ Ancak I. Dünya Savaşı’nda Arapların aleyhte çalışması, İngilizlerle işbirliği içerisine girmeleri, İslamcılık akımının etkili olmadığını gösterir.

1.1.3. Türkçülük

Türkçülük, özellikle 19. yüzyılın sonlarında II. Abdülhamid döneminde gelişen fikir hareketidir.⁵⁸ Bu dönem içerisinde İslamcılık ve Osmanlıcılık akımlarını savunan şahıslarda bu fikre hizmet etmiştir. Azınlıkların özellikle millet kavramına yönelmeleri, bu dönemde arayış içerisine girmiş olan birtakım aydınlarımızı millet kavramına yöneltmiştir.⁵⁹

“Türkçülük düşüncesinin ortaya çıkışında, 1789’daki Fransız İhtilali’nden sonra Batı’da hızla yaygınlaşan milliyetçilik hareketlerinin önemli rolü vardır. Çünkü millî egemenlik, bağımsızlık, eşitlik, hürriyet, adalet, laiklik gibi kavramlar üzerine oturan Fransız İhtilali, Batı’da milliyetçilik duygularını ateşlemiştir. Önce Fransa ve İngiltere, ardından İspanya, İtalya ve Almanya bu çerçevede millî birer devlet olurlar. Avrupa’dan hızla bütün dünyaya yayılmaya başlayan milliyetçilik hareketleri, özellikle bünyelerinde birden fazla milliyeti barındıran imparatorlukları tehdit etmeye başlar. Bunlardan biri de Osmanlı İmparatorluğu’dur.”⁶⁰ Batı’da meydana gelen bu siyasi değişime paralel olarak; XVIII. ve özellikle XIX. Yüzyıllarda, Batılı araştırmacılarının Türk kültürüne yönelik çalışmaları oldukça önemlidir. Bu dönemde

⁵⁶ Gür, a.g.e., s. 382.

⁵⁷ Can, a.g.t., s. 29.

⁵⁸ M. Orhan Okay, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2016, s. 46.

⁵⁹ M. Şükrü Hanioğlu, “Türkçülük”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkculuk>, 13.10.2019.

⁶⁰ İsmail Çetışli, **II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007, s. 140.

Thomsen, Radlof, Leon Cahun, Vanbery, Wilkinson Gibb gibi araştırmacılar özellikle Türk dili, edebiyatı ve kültürü üzerine araştırmalar yapmıştır. Batı'nın Türkoloji üzerine yaptığı bu araştırmalar aydınlarımıza örnek olur. Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmani; Süleyman Paşa'nın Tarih-i Alem'i ve İlmi Sarf-ı Türkî ; Şemsettin Sami'nin Lisan-ı Türkî Osmanî ve Kamus-ı Türkî adlı eserler bu doğrultudadır.

Türkçülük fikrinin temel zeminin oluşumunda bu çalışmalarla birlikte “Çarlık Rusya'sından kaçıp Osmanlı'ya sığınan Türk aydınlarının ve Dış Türklerin çalışmaları da etkili olmuştur. Mesela bunlardan İsmail Gaspıralı'nın ‘Dilde, fikirde, işte birlik’ sloganıyla yayımladığı Tercüman gazetesi, ortak bir yazı dilinin oluşmasına hizmet etmiş; düşünce birliğine önemli katkılarda bulunmuştur.”⁶¹ İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesiyle yaydığı fikirler şunlardır:

1. Avrupaî manada okullarda eğitim yapılması,
2. Türkler için ortak bir yazı meydana getirilmesi,
3. Kadının esaretten kurtarılması,
4. Rusya Türklerinin iktisadî hayata katılmaları,
5. Dini idarelerin düzeltilmesi,
6. Yardımlaşma cemiyetlerinin kurulması vb.”⁶²

Türkçülük fikrinin yavaş yavaş kendini hissettirdiği bu dönemde, II. Meşrutiyet'in ilanı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlenmesi ile daha geniş bir destek bulmuştur. Türkçülük fikrini sistemleştirme, araştırma ve halka yayma noktasında birçok dernek kurulur. Bu fikre hizmet eden dernekler şunlardır: “Türk Derneği (1908), Türk Yurdu(1911), Türk Ocağı(1912), Türk Bilgi Derneği(1908), Türk Gücü, Halka Doğru Cemiyeti(1917), Turan Neşr-i Maarif Cemiyeti, Türk Tamim-i Maarif Cemiyet-i Hayriyesi.”⁶³

⁶¹ A.e., s. 142.

⁶² Nadir Devlet, **Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı**, İstanbul, Başlık Yayın Grubu, 2011, s. 56.

⁶³ Çetişli, a.g.e., s. 142.

Özellikle Türk Ocakları, Türkleri harsî birliğine ve medeni kemaline ulaşmak amacıyla kurulmuş ve yukarıda bahsedilen kuruluşlar arasında en yaygın ve etkili olmuştur.⁶⁴ 1919 yılında 35 şubeye ulaşmıştır.⁶⁵ Ayrıca Ziya Gökalp, Fuad Köprülü, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Yurdakul, Halide Edip Adıvar gibi milliyetçiler, Hars ve İlim Heyeti'nde bir araya gelerek harekete fikir ve eylem birliği sağlamaya çalışmışlardır. Türk tarihi, Türk-İslam güzel sanatları, edebiyat, edebiyat tarihi ve ekonomi konularında bir dizi seminerler düzenlenerek Türk Ocakları, halk üniversitesi haline getirilmeye çalışılmıştır.⁶⁶ Böylece aslında Gaspıralı'nın fikirlerinin temeli sayılabilecek bir faaliyet yürütülmüştür.

Türkçülük fikrini savunan, derneklerin çıkardıkları gazete ve dergilerin yanında; derneklere bağlantısı olmadan doğrudan Türkçülük fikrini savunan birçok gazete ve dergi çıkarıldı. Türkçülük fikrini savunan gazete ve dergiler şunlardır: Genç Kalemler, Büyük Emel, Yeni Hayat, Türk Yurdu, Yeni Turan, Türk Duygusu, Yeni Mecmua, Büyük Mecmua, Küçük Mecmua.

“Türkçülük ilgili dernek ve dergilerde yazılarıyla faaliyetlere katılanlar arasında Ziya Gökalp, Mehmed Emin, Müftüoğlu Ahmed Hikmet, Yusuf Akçora, Hüseyinzade Ali gibi isimler sayılabilir. Hamdullah Suphi ise Gökalp'tan sonra gerek Türk Ocakları'ndaki faaliyeti, gerekse Türk Yurdu dergisini -aralıklarla da olsa- 1950'li yıllara kadar çıkarmasıyla Türkçülük akımı içinde önemli bir rol almıştır.”⁶⁷ Bu temsilcilerden başka Cumhuriyet'e kadarki süreçte Ahmet Vefik Paşa, Aka Gündüz, Hamdullah Suphi, Ahmet Ağaoğlu, Şemsettin Sami, Ömer Seyfettin, İsmail Gaspıralı gibi şahsiyetler Türkçülük akımı doğrultusunda eserler verir.

Türkçülük fikrinin “Turan'dan Türkiye Türkçülüğüne devam eden çizgisinde fikir babalığını Ziya Gökalp yapmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında neşredilen Türkçülüğün Esasları'yla, yeni başlayan dönemi de şekillendirmiş olan en

⁶⁴ Şükran Kurdakul, **Çağdaş Türk Edebiyatı Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul, May Yayınları, 1976, s. 85.

⁶⁵ Necmeddin Sefercioğlu, “Türkiye'nin En Eski ve En Büyük Sivil Toplum Kuruluşu Türk Ocağı”, **Türk Ocakları**, (Çevrimiçi) <https://www.turkocaklari.org.tr/turk-ocagi-tarihi/turk-ocaklarinin-kisa-tarihcesi-3496>, 18.10.2019.

⁶⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, - Cilt I Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, s. 484.

⁶⁷ M. Orhan Okay, **a.g.e.**, s. 160.

etkili isimlerdendir. O da birçok Türk aydını gibi Osmanlı milliyetçisi olarak başlamış ve 1911’de Genç Kalemler’de yayınlanan Turan manzumesiyle Türk milliyetçiliğine dönmüştür.”⁶⁸ Gökalp’in şiirleri düşüncelerini dile getirdiği diğer bir edebî alandır. Şiirlerinde oluşturduğu muhteva, dil ve şekil bütünlüğü Gökalp’i Millî Edebiyat’ın şiirdeki ilk ve önemli temsilcisi haline getirir.

Ziya Gökalp, Tanzimat döneminde Osmanlı kavramının öne çıkarılarak Türklüğün geri plana itildiğini belirtir. “Tanzimatçılar Türklüğün üzerine aldatıcı bir örtü çekmek istemiştir. Millî bir Türk dili yoktur; Unsurlararası ortak bir Osmanlıca vardı. Bütün unsurlar kaynaşmış yeni bir kavmi tip, tarihi bir ırk, bir Osmanlı milleti türemişti. Bu milletin kendine has bir dili olduğu gibi kendine mahsus bir tarihi de vardı. Bu yalana hiçbir unsur inanmadı. Her kavim mekteplerinde çocuklarına kendi tarihini okuttu, kendi dilini öğretti.”⁶⁹

Gökalp, Türk kavramının unutturulması neticesinde insanların Türk’üm demektense Araplıkla, Kürtlükle övündüklerini belirtir. Kötü yapılan her işin Türk kelimesiyle birlikte kullanıldığını vurgular. Türk kelimesinin bu denli ayaklar altına alınmasında yine Türk kavmini mesul tutar. “Türkler millî bir vazife üzerine almamış kendi başına fertlerden ibaretti. Millî bir vicdana, millî bir mefkûreye sahip olmayan bir kitleden ahlak, millî şeref, fedakârlık beklemek saçma bir şeydir. İşte yaratılıştan gayet soylu olan Türklerin topluluk olarak bu derece soysuzlaşmaları ancak ‘kendini tanımamak’ ve ‘millî mesuliyetini bilmemek’ hatalarından ileri geliyor.”⁷⁰

Gökalp, Türkçülük fikrinin temelinde Türk milletini bir kaynaktan geldiğini belirterek “Türkçülerin uzak mefkûresi, Turan namı altında birleşen Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekleri, Yakutları dilde, edebiyatta, kültürde birleştirmektir.”⁷¹

Ziya Gökalp, 1918 yılında Yeni Mecmua’nın arasında “Yeni Hayat” adlı yazısını yayınladı. Yeni Hayat’ta Türk milletinin üstünlüklerini dile getirir.

⁶⁸ Hülya Argunşah, **a.g.m.**, s. 204.

⁶⁹ Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, s. 41.

⁷⁰ **A.e.**, s. 40.

⁷¹ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 27.

“Yeni Hayat, başkalarını parlak ve bizi sönük gösteren... yalancı hakikatlerin foyalarını meydana koyacak. Gösterecek ki, Avrupa medeniyetleri çürük, hasta, müteaffin (kokuşmuş, çürük) esaslar üzerine istinat etmiştir. Bu medeniyetler inkıraza, (tükenme, bitme) izmihlâle (yok olma) mahkûmdur. Hakiki medeniyet ancak yeni hayatın inkişafı ile başlayacak Türk medeniyetidir. Türk ırkı diğer ırklar gibi ispirto ile, sefahetle bozulmamıştır. Türk kanı, şanlı muharebelerde çelikleşmiş, gençleşmiş.

Türk zekâsı, başka zekâlar gibi tefessüh(kokuşma, bozulma)e başlamamış, Türk hassasiyeti başka hassasiyetler gibi kadınlaşmamış, Türk iradesi başka iradeler gibi zayıflamamıştır. İstikbalin hâkimiyeti Türk şekîme(dayanma)sine mev’ud(vaad edimli)dur.

Alman filozofu Nietzsche’nin tahayyül ettiği fevkalbeşer (insanüstü)ler Türklerdir. Türkler her asrın ‘yeni insanları’dır. Bundan dolayıdır ki, yeni hayat bütün gençliklerin anası olan Türklerden doğacaktır.”⁷²

Türkçülük sisteminin temel programında; Türkçülüğün temelini teşkil eden unsur ‘Büyük Türk Birliğini’ oluşturmaktır. Irk, dil ve kültür bakımından bir bütünlük gösteren, hatta çoğunun dini inanışı da aynı olan Türk milletini bir çatı altında toplamaktır. Bu bütünlüğün oluşmasına katkı sağlayacak, en önemli unsur ortak tarihtir. Çünkü Türk Tarihi, Osmanlı Devleti ile başlamamıştır. Osmanlı dönemi büyük Türk tarihi içerisinde bir dönem olarak yer almaktadır.

Türk dilinin diğer dillerin etkisinden kurtulması gerektiği belirtilmiş, İstanbul Türkçesi yazı ve konuşmada ortak bir dil kabul edilmiştir. Edebiyat alanında halk kültürünün, dilinin, folklorunun araştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Yabancıların ekonomik baskılarından kurtulmak ve yoksulluğu ortadan kaldırmak için üretimin artırılmasının önemini vurgulanmıştır.

⁷² Ziya Gökalp, **Makaleler II.**, Haz. Süleyman Hayri Bolay, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 46.

1.2. MİLLÎ EDEBİYAT

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişen toplum ile birlikte edebiyat da değişir. Bu dönemde aydınların ve sanatçıların edebiyat ve sanat üzerine makaleler yazmaları Türk Edebiyatı için önemli bir gelişmedir çünkü değişen edebî anlayış ile ilgili fikirler de ortaya çıkmıştır. Daha öncesinde yüzyıllardır varlığını devam ettiren Klasik Türk Edebiyatı, değişen şartlar ile birlikte bazı aydınlar ve sanatçılar tarafından tenkit edilmeye başlanmış ve dönem aydınları tarafından yeni bir edebiyat arayışı başlamıştır. Bunun ilk ciddi örneği ve Yeni Türk Edebiyatının beyannamesi olarak görülebilen Namık Kemal'in Lisan-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazatı Şamildir makalesi kabul edilebilir.⁷³ 1866 yılında Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanan bu makalede, klasik edebiyat tenkit edilirken, onunla ilgili birtakım tespit ve değerlendirmede bulunup, yeni bir edebiyatın gelişip olgunlaşması, dil ve edebiyatımızın yeni bir yüzyılda hem insanların ihtiyacı hem de toplumun değişimini belirleyici bir rol üstlenmesi için düşüncelerini dile getirir. Namık Kemal'in bu makalesi edebiyatın millî hayatı yansıtmaya gerektiğini ele almasıyla Millî Edebiyatın ilk öncülerinden biri sayılabilir. Hatta Kazım Yetiş' in ifadesiyle bu yazı Millî Edebiyatın ilk habercisidir.⁷⁴

Namık Kemal'in ardından Ziya Paşa da Şiir ve İnşa adındaki makalesini Hürriyet gazetesinde yayınlar. Bu eser de o döneme kadar süregelen edebî geleneğe karşı büyük bir karşı duruş içermektedir. Her ne kadar Ziya Paşa bu makalesinde savunduğu fikirleri devam ettirmese de Millî Edebiyata giden sürecin öncü adımlarından biri olmuştur.

Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yazdığı bu makaleler edebî üretimde bir karşılık bulmamış ve bu çalışmalarda savunulan tarzda şiirler kaleme alınmamıştır. Yine de Türk Edebiyatında Tanzimat Edebiyatı Birinci Dönem olarak adlandırılan dönemde üretilen bu çalışmalar fikirsel manada bir temel oluşturmuşlardır. Daha sonraki Tanzimat Edebiyatı İkinci Dönemde Ali Suavi, Ahmet Vefik Paşa gibi isimler milliyetçi temelde bir edebiyatı savunmuş ve bu görüşün güçlenmesinde öncü

⁷³ Kazım Yetiş, "Millî Edebiyat Anlayışı", **İlmi Araştırmalar I**, 1999, s. 267.

⁷⁴ A.e.

olmuşlardır. Dönem şartları da milliyetçi düşüncenin güçlenmesinde etkili olmuştur. 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, millî değerlerin öne çıkmasında etkili olmuştur.

Siyasi ve sosyal şartların edebiyat üzerindeki etkisini, Servet-i Fünun Edebiyatında daha net bir şekilde görülebilir. Bu dönemde oldukça ağdalı bir dil kullanılmış, bireysel konular ele alınmış ve devrin sanatçıları “Sanat, sanat içindir.” felsefesini benimsemiştir. Ancak 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, devrin edebiyatçılarını etkilemiş ve milliyetçi konular edebî eserlerde işlenmiştir. Örneğin Servet-i Fünun Edebiyatının öncü şairi Tevfik Fikret 1897’de “Asker Geçerken”, “Ken‘an”, “Hasan’ın Gazâsı” ve “Kılıç” adlı şiirler kaleme almıştır.⁷⁵

Bu devirde edebî hayatta yaşanan en önemli olay aslında Mehmet Emin Yurdakul’un “Biz Nasıl Şiir İsteriz” adlı şiiridir. Millî Edebiyatın şiir anlayışını ortaya koyan bu eserde Mehmet Emin, kendinden önceki edebi anlayışı değerlendirdiği gibi şiirin nasıl olması gerektiğini de ortaya koymuştur. İlk önce Servet-i Fünun Dergisi’nin 11 Haziran 1314’te⁷⁶ çıkan sayısında yayınlanan şiir, Mehmet Emin’in Osmanlı- Yunan Savaşı vesilesiyle kaleme aldığı sekiz şiir ile birlikte Türkçe Şiirler adlı kitabında da yayınlanmıştır. Servet-i Fünun’un edebî anlayışına karşı bir çıkış⁷⁷ ile sade Türkçe ve hece ölçüsü kullanılarak yazılan şiirlerden oluşan bu kitapta Mehmet Emin, yeni şiir anlayışını Biz Nasıl Şiir İsteriz adlı eserinde şöyle ele almıştır:

"Köroğlu" ne ? Anadolu dağlarında görünen,

Hep evleri, yapıları çamurlara bürünen,

Köycüklerde, rençberlerin yurtlarında okunur:

Bir kitap ki ya bir yetim keçisini çaldırtır;

Ya bir çiftçi çocuğunu ıssız dağa kaldırtır;

⁷⁵ Abdullah uçman, “Tevfik Fikret”, **İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevfik-fikret> , 23.11.2019.

⁷⁶ **Servet-i Fünun**, no: 380, 11 Haziran 1314 (23 Haziran 1898)

⁷⁷ Mehmet Emin, **Türkçe Şiirler**, Haz. Hasan Kolcu, Fatih Kıran, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2011, s.

Öyle şeyler belletir ki akıllara dokunur.

"Fatih" nedir? İstanbul'un surlarının altında,

Karadeniz boğazında, hisarların sırtında,

Gayet güzel düşünülmüş, gayet iyi duyulmuş:

Bir şiir ki şehitlerin al kanıyla yazılmış;

Bir kılıç ki bir kitabın alt yanına asılmış;

Bir altından heykeldir ki bir odaya konulmuş.

Biz o şi'ri isteriz ki çifte giden babalar,

Ekin biçen genç kızlarla odun kesen analar,

Yanık sesin dinlerlerken gözyaşların silsinler.

Başlarını açık, beyaz sinesine koysunlar;

Yüreğinin özleriçün çarpındığın duysunlar;

Bu çarpıntı, bu ses nedir; neler diyor? Bilsinler.⁷⁸

Mehmet Emin, "Sanat, toplum içindir." düşüncesini ile edebiyatın halkı eğitmek ve bilgilendirmek gibi amaçlarının olduğunu benimsemiştir.⁷⁹ "Biz Nasıl Şiir İsteriz" adlı eseri bu yönü ile ele alındığında; öncelikle halk edebiyatında önemli bir yeri olan Köroğlu'ndan bahsederek şiirine başlaması, şiirinin halkın diline ve anlayışına yakın bir şekilde ele aldığı göze çarpan ile özelliklerindendir. Ancak Köroğlu'na atfedilen değer ise olumlu değildir çünkü Köroğlu, bir sebeple dağa çıkmış, isyan etmiş, yol kesmiş, haraç almıştır. Bu durum, bir yetimin geçisini çalınması ya dahir çiftçinin oğlunun dağa kaldırılması konusunda bir köylüye olumsuz örnek olabilir. Yani Mehmet Emin, Köroğlu'nun halka kötü örnek olduğunu düşünmektedir.

⁷⁸ A.e., s. 29-30.

⁷⁹ Uçman, a.g.m.

Sonrasında Mehmet Emin, şiirine “Fatih” nedir sorusu ile devam etmektedir. Burada İstanbul’u fetheden Fatih Sultan Mehmed’i değil, Abdülhak Hamid Tarhan’ın “Merkad-ı Fatih’i Ziyaret”⁸⁰ adlı şiirini kastetmektedir.⁸¹ Burada “Fatih nedir?” sorusuna gayet güzel düşünülmüş ve iyi duyulmuş, şehitlerin al kanıyla yazılmış, altın bir heykel şeklinde cevaplandırmıştır. Fikir olarak güzeldir, edebî olarak belki kusursuzdur ancak bu da Mehmet Emin’in şiir anlayışına uymamaktadır çünkü altın bir heykel gibi yani bir süs eşyası ya da mobilya gibi nesneleşmiştir.

Nihayet şiirin sonunda Mehmet Emin istediği şiiri tarif etmiştir. Ne halk edebiyatından Köroğlu, ne de Tarhan’ın aruz ölçüsü ile kaleme aldığı Merkad-ı Fatih’i Ziyaret adlı eseri onun şiir anlayışına uymaz çünkü Mehmet Emin, çifte giden babaların, ekin biçen genç kızların, odun kesen anaların yanık sesini işitecekleri, kendilerinden bir parça bulup gözyaşı dökcekleri bir şiir istemektedir. Yani Anadolu’yu anlatan ve orada yaşayanların dertlerinden bahseden bir şiir istemektedir. Bu yönü ile de bu şiir dar bir çerçevede tarif etmiş olsa da Millî Edebiyatın ilk poetikası olarak görülebilir.⁸²

Yurdakul’un Türkçe Şiirler adlı eseri ve şiir anlayışı döneminde oldukça dikkat çekmiştir. Hatta onun edebî anlayışının zıddı sayılabilecek Servet-i Fünun’da da bir karşılık bulmuştur. Servet-i Fünun Edebiyatının en önemli şairlerinden olan Tevfik Fikret’in 25 Mart 1317 (4 Nisan 1901)’de Mehmet Emin’e yolladığı mektupta şu ifadeler kullanılmıştır:

Servet-i Fünun’un bu haftaki nüshası –Kesildi mi Ellerin?- bediâsıyla müzeyyen olarak çıktı. Bu şiir-i nefis için sevgili ellerini tekrar tekrar öperim. Şiirin bu eserde, bence, gaye-i hayâl olan bir mertebe-i müessirriyete çıkmış. Neşri, Servet-i Fünun’dan çekilmiş olduğum bir zamana tesadüf etmeseydi nâmına da arz-ı teşekkür ederdim.⁸³

⁸⁰ Mirsad, nr. 18., 11 Temmuz 1307/ 23 Temmuz 1891.

⁸¹ Servet-i Fünun Dergisi’nde 11 Haziran 1314’te çıkan şiirde, bu bilgi satır altı bilgisi olarak verilmiştir.

⁸² Yetiş, **a.g.m.**, s. 270.

⁸³ Yusuf Akçura, **Türk Yılı**, İstanbul, 1928, s. 389,390.

Ancak Mehmet Emin'in başlattığı bu şiir anlayışı da Millî Edebiyat'ın öncülerinden biridir. Millî Edebiyat, edebiyat tarihçileri tarafından Genç Kalemler Hareketi ile başlatılır.⁸⁴

Millî Edebiyat, dönemin fikir ve edebiyat akımlarının bir araya gelmesiyle uzun bir süreç içerisinde ortaya çıkmış bir akımdır ve sınırını belirleyen keskin bir çizgisi yoktur ve içerisine dahil ettiği mensupları belirlenmemiştir.⁸⁵ Bu sebeplerden dolayı XX. yüzyıl Türk edebiyatında kendinden en çok söz ettiren akımdır. Üzerinde pek çok tartışmalar yapılmış ve bu tartışmalar izlerini yakın zamana kadar taşımıştır. Millî Edebiyatı Akımı'nı açıklamak, yazar ve eser dizilimi yapmak bir hayli zordur.

Millî Edebiyat, sık sık etkileşimde bulunduğu Türkçülük akımı ile karıştırılmaktadır. Millî ve milliyetçi edebiyat ayrımı çok zaman edebî eserlerde yanlış anlaşılma yaratmaktadır çünkü edebiyatımızda Türkçülük ve milliyetçilik ile ilgili örnekleri çok daha önceki yıllarda görebiliriz, bu sebep ile başlangıcını yukarıda bahsedildiği gibi Tanzimat Dönemi'ne kadar götürülebilir. Millî Edebiyat tüm bu karışıklık ve yanlış anlaşılmalara rağmen, 1910-1923 yılları arasında bilhassa fikir ve edebiyat akımları arasında merkezde yer almaktadır.⁸⁶ Arka arkaya çıkan Balkan ve Dünya savaşları, gerek fikri gerekse saf edebî hazların ortaya çıkardığı akımları, kaos ortamına rağmen bir araya getirmiştir.⁸⁷ Türkçülük hareketi ile baş veren Millî Edebiyat'ın millî yönü bu şartlar altında olunması gereken bir zorunluluğa dönüşmüştür.

Tanzimat yıllarından beri süren eski edebiyata gösterilen tepki, Millî Edebiyat'ın edebî esere yansımaları olarak devam etmiştir ve bunun yanı sıra Batı taklidi edebiyat karşıtlığı da bu süreci sağlamlaştırmıştır.⁸⁸ Tercih edilen konuların vatani, millî ve milliyetçi olması, Türkçenin güzel olarak nitelendirilen birçok eserinin Millî Edebiyat sınırları dışında kabul edilmesine yol açmıştır.

⁸⁴ Yetiş, **a.g.m.**, s. 271.

⁸⁵ Okay, **a.g.e.**, s. 158.

⁸⁶ Orhan Okay, "Millî Edebiyat Akımı", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/mili-edebiyat-akimi>, (17.11.2018)

⁸⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Haz. Zeynep Kerman, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s. 104.

⁸⁸ **A.e.**, s. 97.

Bir tarafı ile Türkçülük ideolojisinin etkisi ile Millî Edebiyat, Turancı bir vasıf kazanmıştır. Sadece Osmanlı sınırlarında yaşayan Türkleri değil, başta Rusya Türkleri ile ortak dil, tarih ve kültür bağı kurma idealini benimsemiştir. Irkçı bir Türklük bağından ziyade din ve kültür eksenli bir milliyetçilik bu ideolojide yer almıştır. Dönemin Turancı düşüncesinin en ünlü sloganları şunlardır:

Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan;

Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan...⁸⁹

Düşmanın ülkesi viran olacak!

Türkiye büyüüp Turan olacak!⁹⁰

Ziya Gökalp, Türkçülük ve Turancılık alanında döneminin ideoloğu vazifesini üstlenir.⁹¹ Gökalp'in Turan anlayışı, İslam öncesi Türk tarihini içine aldığı gibi Osmanlı sınırları dışında yaşayan Türkleri de kapsamaktadır. Onun Türkçülüğü, ırk temelli bir fikirden ziyade daha çok kültürel bir temele sahiptir.

Kültür esaslarına bağlı bir milliyetçilik anlayışı ile yüzünü Anadolu coğrafyasına çeviren millî edebiyat, millî duygularda yeni bir arayışın ifadesi olan bir edebiyata dönüşürken sanat ve estetik değerlerini de ihmal etmemiştir.⁹² Böylelikle bir tek millî edebiyat kavramından bahsetmek yerine birbirinden farklı millî edebiyat anlayışlarının varlıklarından bahsetmek daha uygundur. 1910-1923 yılları arasında şiir yazmış ve millî edebiyata dahil edilebilecek zengin bir isim listesi mevcuttur: Mehmet Emin, Ziya Gökalp, Ömer Seyfeddin ve Ali Canib gibileri Millî Edebiyat'a yön vermiş isimlerdir. Birtakım çelişkiler göz önüne alındığında bazı şiirleri ile batıcı Tefik Fikret, İslamcı Mehmet Akif ve Abdullah Cevdet'i de Millî Edebiyat'ın zeminin hazırlayıcıları veyahut üyeleri arasında göstermek uygun olacaktır. Daha sonraları Millî Edebiyat şairleri olarak edebiyat tarihine geçecek kalabalık bir şair listesi bulunmaktadır: İhsan Raif, Rıza Tefik, Orhan Seyfi, Yahya Kemal, Aka Gündüz, Mithat Cemal, Samih Rıfat, Süleyman Nazif, Enis Behiç, İbrahim Alaaddin, Salih Zeki, Şükufe Nihal, Yusuf Ziya, Halid Fahri, Ömer Bedreddin ve Kemalettin Kamu.⁹³

⁸⁹ Ziya Gökalp, **Kızıl Elma**, Haz. Halil İbrahim Şahin, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 22.

⁹⁰ **A.e.**, s.150.

⁹¹ Kurdakul, s. 86.

⁹² Tanpınar, **a.g.e.**, s. 98.

⁹³ Okay, **Batılılaşma Devri**, s. 167.

Millî Edebiyat'a temelde fikri olarak öncülük eden Ziya Gökalp ve şiir alanında ise Mehmet Emin Yurdakul ile Rıza Tevfik Bölükbaşı'dır.

1.2.1. Genç Kalemler

Genç Kalemler mecmuası II. Meşrutiyet'ten sonra yayımlanan edebî muhtevalı bir dergidir. Dergi ilk olarak Haziran 1909'da Hüsn ve Şiir⁹⁴ adıyla Manastır'da, daha sonra Genç Kalemler adıyla 1910 yılı Eylül ayını takip eden dönemde Selânik'te yayımlanmaya başlar. Bundan hareketle derginin iki dönemi olduğunu söylemek mümkündür. Birinci dönemi Hüsn ve Şiir adıyla çıktığı dönem, ikinci dönemi ise Genç Kalemler adıyla çıktığı dönem olarak kabul etmek gerekir.⁹⁵

Hüsn ve Şiir adını taşıyan ilk döneminde on beş günde bir yayımlanan dergi, önce Manastır'da çıkarılmaya başlamış, 4. sayıdan itibaren yani, 23 Temmuz 1909'dan itibaren de Selanik'te yayın hayatına devam etmiştir.⁹⁶ Burada dergi İttihat ve Terakki Fırkası merkez üyelerinden Doktor Nâzım'ın yeğenleri, Selanik Hukuk Mektebi talebeleri H. Hüsnü ile İsmail Subhi tarafından çıkarılır. Aynı zamanda Ömer Seyfettin, Ali Cânîp, Âkil Koyuncu ve Aka Gündüz de yazıları ile dergiye destek verir.⁹⁷

Dergi siyasî konulara pek yer vermeyen edebî muhtevalı bir yayın organıdır. Eskiye oranla sade bir dili olduğunu söylemek mümkündür. Derginin adı fazla romantik bulunduğu için Âkil Koyuncu'nun teklifiyle adı daha sonra Genç Kalemler olarak değiştirilir. Dergi Hüsn ve Şiir adıyla son olarak 29 Eylül 1910 tarihinde 8. sayıyla yayımlanır.⁹⁸

Derginin ikinci ve esas olarak değerlendirebileceğimiz Genç Kalemler adıyla çıktığı dönemin ilk yayın tarihi ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Hüsn ve Şiir'in son sayısının 29 Eylül 1910 tarihinde çıkmasından hareketle Genç Kalemler adıyla Eylül'ü

⁹⁴ İsmail Arda Odabaşı, "II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, 2006, s. 48.

⁹⁵ Ülkü Akgün, "Yeni lisan hareketi: Doğuşu, gelişmesi, sonuçları" (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2014, s. 82.

⁹⁶ Hüseyin Çelik, "Genç Kalemler", **İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/genc-kalemler> , (10.10.2019)

⁹⁷ Akgün, **a.g.t.** s. 82.

⁹⁸ Mustafa Yeşildağ, "Genç Kalemler Dergisi'nin İncelenmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 14.

takip eden aylarda yayımlandığı söylenebilir. Bununla birlikte ikinci cildin ilk sayısının yayın tarihinin 11 Nisan 1911 olmasından hareketle Hüsn ve Şiir'den sonra yayınına ara vermiş olabileceği çıkarımında da bulunulabilir. Üçüncü bir ihtimal olarak da derginin düzenli bir yayın hayatı olmamasından söz edilir. Kaynaklarda, derginin 11 Nisan 1911'de çıkmaya başladığı yönünde ifadeler de yer alır, ancak bu tarih “Yeni Lisan” hareketinin başladığı tarihtir ve bu aynı zamanda Kazım Yetiş’e göre Millî Edebiyat Akımı’nın da başlangıcıdır.⁹⁹

İttihat ve Terakki’nin merkez-i umumî kâtibi olan Nesîmî Sârım derginin müdürü ve imtiyaz sahibidir.¹⁰⁰

“Genç Kalemler dergisi toplam olarak 33 sayı yayımlanır. Genç Kalemler mecmuasının sürekli yazı kadrosunda şu isimler görülmektedir: Ömer Seyfeddin, Ali Canip, Ziya Gökalp, Kâzım Nami (Duru), M. Nermi, Râsim Haşmet, Aka Gündüz, Nesîmî Sârım, H. Hüsnü, Muvaffak Galib, Âkil Koyuncu, Subhi Edhem. Bunların dışında dergide yazı veya şiiri yayımlanmış daha birçok isim vardır. Ayrıca Ömer Seyfeddin kendi adı dışında “Perviz”, Ali Canip “Yektâ Bâhir”, Ziya Gökalp “Demirtaş, Kaya Alp, Tevfik Sedat”, Kâzım Nâmi “Rumeli Sermuharriri”, Râsim Haşmet “(Ayın) Asfer”, Aka Gündüz “Enis Avni” takma adlarıyla manzum veya mensur eserlerini dergide yayımlamışlardır.”¹⁰¹

Derginin 11 Nisan 1911 tarihli ikinci cildiyle birlikte Türkçeyi sadeleştirmek amacıyla Yeni Lisan Hareketi başlamıştır. Bu hareketle sadece dilde sadeleşme değil, aynı zamanda dille birlikte edebiyatta da millileşme hedeflenmiştir. Dergide Yeni Lisan başlıklı ilk makale Ömer Seyfettin tarafından yazılır.¹⁰² Burada, Türk dili ve edebiyatının mevcut durumu tespit edildikten sonra yanlışları belirtilir. Türk edebiyatının önce Arap ve Fars edebiyatları etkisinde, daha sonra Fransız edebiyatı etkisinde geliştiği dile getirilir, problemleri ortaya koymakla beraber çözümler de teklif edilir.

⁹⁹ Yetiş, **a.g.m.**, s. 270.

¹⁰⁰ Yusuf Ziya Öksüz, **Türkçe’nin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016, s. 81.

¹⁰¹ Çelik, **a.g.m.**

¹⁰² Öksüz, **a.g.e.**, s. 85.

Yabancı dillerden alınan kelimelerin kendi dilimizin gramer yapısına uygun hâle getirerek kullanmamız gerektiği ve Türkçenin yabancı dillerin etkisinden kurtarılması ele alınmıştır. Derginin kapanışına kadar toplam 24 sayı “Yeni Lisan” başlıklı makaleler yayımlanır.¹⁰³ Dergide “Yeni Lisan ve Bir İstimzaç” başlıklı bir anket yapılır, bu anketle o dönemin şair, yazar ve ilim adamlarının Yeni Lisanla ilgili görüşleri öğrenilir.

Dergide “Sanat ve Edebiyat” başlığı altında edebiyatla ilgili teorik bilgiler de verilir. Dergide aynı sayfalarda karşılıklı sütunlarda “Dünküler ve Bugünküler” başlıkları altında Servet-i Fünun ve Fecr-i Âtî şairleriyle Yeni Lisan hareketine mensup şairlerin eserleri karşılaştırılır. Bundaki amaç eski dille yeni dilin mukayesesini yaparken Yeni Lisanı da tanıtmaktır.¹⁰⁴

Ömer Seyfettin’in tanınmış hikâyelerinden birçoğu ilk olarak burada yayımlanır. Ziya Gökalp’ın Türkçülük ve Turancılık ideolojisiyle yazılmış ilk şiir örnekleri de yine burada çıkar.

Dergi, “Âti çıkınca ortaya, mâzi silinmeli” sloganıyla¹⁰⁵ birlikte yayın hayatına girer. Topluluk millî bir edebiyat oluşturma gayreti içerisinde. Dile getirdikleri bu düşünceyle geçmişe karşı reddedici bir tutum içerisinde olduklarını söylemek de mümkündür. Türkçenin bugünkü hâlini almasında Genç Kalemler dergisinin ve Yeni Lisan hareketinin payı büyüktür.

II. Meşrutiyet döneminden sonra yaygınlaşan Türkçülük hareketine bağlı bir politika izleyen derginin siyasî bir yanı da vardır. Dergi bu ideoloji ile birlikte Batıcılık ideolojisini de savunur; dergide Batı dillerinden tercüme edilen birçok yazı yayımlanır.¹⁰⁶ Dergide esas olarak edebî ve siyasî konular ele alınır; bunun dışında felsefe, sosyoloji, antropoloji alanlarında da yazılara yer verilir.

¹⁰³ Ahmet Bozdoğan, “Birinci Yeni Lisan Makalesini Mili Edebiyat Akımının Bildirgesi Olarak Okumak” C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/2, 2007, 253

¹⁰⁴ Akgün, a.g.t. , s. 84.

¹⁰⁵ Çelik, a.g.m.

¹⁰⁶ Cevat Özyurt, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kültürel Türkçülük ve Genç Kalemler Dergisi”, 100. Yılında yeni Lisan Hareketi ve Millî Edebiyat Çalıştayı Bildirileri, Haz. Hülya Argunşah, Oğuzhan Karaburgu, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2011, s. 237.

Genç Kalemler, Balkan Savaşları yüzünden Eylül 1912’de IV. cildin 27 sayısı ile son bulur. Hüsn ve Şiir’in 8 sayısı, ilk ciltte aynı numaralarla verilen 6 sayı ile birlikte toplam 41 sayı yayımlanır.¹⁰⁷

1.2.2. Yeni Lisan Hareketi

Yeni Lisan, 11 Nisan 1911 tarihinde Selânik’te başlayan bir dil ve edebiyat hareketidir. Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp’in öncülük ettiği ve sınırlı sayıda ismin de katılımıyla oluşmuş bir harekettir.¹⁰⁸ Genç Kalemler Dergisi’nin ikinci cildi ile yola çıkan Yeni Lisan Hareketi, Millî Edebiyat Akımı’nın başlamasına öncülük etmiştir. Bu hareketin ilk önemli adımını Ömer Seyfettin atmıştır. 28 Ocak 1911’de Bulgaristan sınırında üstteğmen¹⁰⁹ vazifesindeyken, Ali Canip’e Yeni Lisan Hareketi’nin zeminini oluşturacak bir mektup yazar:

Edebiyattan nefret ettiğimi ve bu nefretimden iğrenç, tiksindirici bir nefret olduğunu yazmıştım. Bu nefretim edebiyata olmaktan ziyade, lisanadır. Bizim lisanımız -her zaman düşündüğümüz gibi- berbat, perişan; fenne, mantığa muhalif bir lisanıdır. Garp edebiyatını biraz tanıyan, mümkün değil bu nefretten kurtulamaz. Bu lisanı zaman ve vakıfane bir sa’y tasfiye eder. (...) Sa’yimin esasını teşkil edecek noktalar pek basit: Arapça ve Farsça terkiplerin hiç lüzumu yoktur. Bunlar ancak süs içindir. Kimin gösterecek, teşhir edecek fikri yoksa onları çok kullanır. Eğer terkipler terk olunursa tasfiyede büyük bir adım atılmaz mı? Bunu yalnız başaramam. Geliniz Canib Bey, edebiyatta, lisanı bir ihtilâl vücuduna getirelim. Ah büyük fikir, sa’y, sebat ister...¹¹⁰

Ömer Seyfettin’in bu mektubundaki ifadelerde kullandığı “iğrenç” ve “tikindirici” kelimeleri, onun klasik edebiyata karşı olan duruşunu da göstermektedir. Aslında karşı durduğu edebiyattan ziyade dilin kendisidir. O zamana kadar aldığı eğitim ya da tecrübelerinin de etkisi ile edebiyat ve dile karşı oluşmuş bir tavır

¹⁰⁷ Atilla Aktaş, “Genç Kalemler Sonrası Ömer Seyfettin’in Dil ve Millî Edebiyat Hakkındaki Görüşleri”, **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, C.II/3, 2018, s. 255.

¹⁰⁸ Hakan Sazyek, “Türk Edebiyatının İlk Avantgar Hareketi: ‘Yeni Lisan’”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, no: 24, 2012, s. 118.

¹⁰⁹ A.e., s. 120

¹¹⁰ Ali Canip Yöntem, **Ömer Seyfeddin Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1935, s. 230.

kazanmış, bundan dolayı da Osmanlı edebiyatına karşı bir “ihtilâl” yapılmasını düşünmüştür. Arapça ve Farsçanın Türkçe üzerindeki büyük etkisi ile oluşan klasik edebiyatın dilinin yetersizliğini, yine bu dillerin etkisini kırarak aşılabileceğini dile getirmektedir. İşte bu etkiyi kırmak için kullanılan “ihtilâl” vurgusu, birkaç ay sonra başlayacak olan Yeni Lisan Hareketi’nin de müjdecisidir.

Yeni Lisan Hareketi, Ömer Seyfettin’in Genç Kalemler Dergisi’nde yazdığı Yeni Lisan¹¹¹ adlı makalesi ile başlar ki bu aynı zamanda Millî Edebiyat Dönemi başlangıcıdır. 11 Nisan 1911’de yayınlanan bu ikinci cildin ilk sayısında yer alan “Yeni Lisan” makalesi bu hareketin bildirgesi rolünü de üstlenmiştir.¹¹²

16 alt başlıktan oluşan makale millî bir dil ve edebiyat anlayışını ele almıştır. Ömer Seyfettin, “Eski Lisan” başlıklı ilk bölümde Türkçe’nin o dönemki durumunu ve geçmişini tespit ve analiz ettikten sonra millî bir edebiyatımızın olmadığı ve dilin sun’i bir hale geldiği sonucuna varmıştır. Hatta bu durumu şu sözler ile ifade eder: “Asla konuşulmayan, Lâtince ve İbranîce gibi yalnız kendisiyle meşgul olanların zevk ve idrakine taallük eden bir şey!...”¹¹³ Yeni ve doğal bir dil anlayışı ile millî bir edebiyatın oluşturulabileceği sonucuna varmış ve “Millî bir edebiyat vücuda getirmek için evvela millî bir lisan ister. Eski lisan hastadır. Hastalıkları içindeki lüzumsuz ve ecnebi kaidelerdir.”¹¹⁴ Ömer Seyfettin, millî bir edebiyat için dilin sadeleşmesi gerektiği sonucuna vardktan sonra ise şöyle der:

“Buhara-yı Şerif”deki henüz mebnai bir hayat süren, müthiş bir vükufsuzluğun, korkunç bir taassubun karanlıkları içinde uyuyan bundan bir düzine asır evvelki günleri yaşayan kavimdaşlarımızın yanına mı gidelim? Bu bir intihardır. Bu seri ateşli toplarımızı, makineli tüfeklerimizi bırakıp yerlerine; düşmanlarımız gelince -kavimdaşlarımız gibi- üzerlerine atacağımız suları kaynatmaya mahsus çay semaverleri koymaya benzer. Hayır. Beş asırdan beri konuştuğumuz kelimeleri, me’nus denilen Arabi, Farisi kelimeleri mümkün değil terk edemeyiz. Hele aruzu atıp Mehmet Emin Bey’in hecai

¹¹¹ **Genç Kalemler**, c. 2, No: 1, 29 Mart 1327 (11 Nisan 1911)

¹¹² Bozdoğan, **a.g.m.**, s. 252.

¹¹³ Ömer Seyfettin, “Yeni Lisan”, **Genç Kalemler**, Haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999, s. 198

¹¹⁴ **A.e.**

vezinlerini hiçbir şair kabul etmez. Konuştuğumuz lisan, İstanbul Türkçesi en tabîî bir lisandır. Klişe olmuş terkiplerden başka lüzumsuz ziynetler asla mükâlememize girmez. Yazı lisanıyla, konuşmak lisanını birleştirirsek edebiyatımızı ihya yahut icat etmiş olacağız.¹¹⁵

Bu ifadeden Ömer Seyfeddin'in sadeleşme anlayışı da görülmektedir. Ona göre sade bir dil için dile yerleşmiş Arapça ya da Farsça kelimeleri atmak yanlıştır. Bu yönü ile tasviyeci biri değildir. Ancak dilde yer etmemiş ve konuşma dilinde bir karşılığı olmayan kelimelerin yerine Türkçelerinin kullanılmasından yanadır. Bu düşünce, ileriki zamanlarda Millî Edebiyat'ın görüşlerinden biri olacaktır.

Millî Edebiyatın şiir ve dil anlayışında Ömer Seyfettin ile Mehmet Emin arasında bir görüş farklılığı bulunmaktadır. Mehmet Emin için şiirde ve dilde toplumun anlaması yeterli değildir, onun için şiirde, sade bir dil ile toplumun sorunların anlatılabilmesi ve toplum, kendinden numuneler bulabilmelidir. Ancak Ömer Seyfeddin için dil anlayışı daha farklıdır. O bir kültür dili arzu etmektedir ve edebiyatta geleneksel hale gelmiş kullanımlara karşı değildir. Bu yönü ile Mehmet Emin'in hece ölçüsünü kullanmasını eleştirmiştir. Yine de sonraki yıllarda aruz ölçüsü ile birlikte hece ölçüsünün de kullanılmasına cevaz verecektir.¹¹⁶

Dil konusunda Ömer Seyfettin ile aynı anlayışı Ziya Gökalp'te paylaşmaktadır. Yeni Lisan Hareketi'nin öncü isimlerinden olan Ziya Gökalp için dil konusu, Türkçülük hareketi içerisinde aşılacak zorunda olunan engellerden en önemlisidir.¹¹⁷ Fırsat buldukça bu konu ile alakalı düşüncelerine paralellik gösteren çıkış yollarını göstermiştir.

Türkçeyi ıslah/sadeleştirme için bütün Arapça ve Farsça sözcükleri atmaktan ziyade Arapça ve Farsça dilbilgisel kuralları terk etmeyi ve yine Türkçe karşılığı bulunan Arapça ve Farsça ödünçleme sözcüklerin dilden çıkarılmasını önerirken

¹¹⁵ A.e.

¹¹⁶ Hasan Kolcu, **Türk Edebiyatında Hece, Aruz Tartışmaları**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007, s. 96.

¹¹⁷ Agah Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949, s. 330.

Türkçesi bulunmayan sözcüklerin ise dilde yaşamaya devam etmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.¹¹⁸

Halk tarafından kabul görmüş ödünçleme sözcüklerin Türkçe sayıldığını "Türkçeleşmiş Türkçedir" şeklinde açıklamaktadır. Bu sözcüklerin yerine uyduruk sözcük üretilmesine yine bu şiirinde karşı çıkmaktadır.¹¹⁹ Bu konudaki görüşlerini Türkçülüğün Esasları adlı eserinde şöyle belirtmiştir:

Arı Türkçecilik, dilimizden Arap, Acem köklerinden gelmiş bütün kelimeleri çıkararak, bunların yerine Türkçe köklerinden doğmuş eski kelimeleri, yahut Türkçe köklerinden yedi edatlarla yapılacak yeni Türk kelimeleri koymaktan ibaretti. Bu nazariyenin filî tatbikatını göstermek üzere neşrolunan bazı makaleler ve mektuplar zevk sahibi olan okuyucuları tiksindirmeye başladı. Halk diline geçmiş olan Arapça ve Farsça kelimeleri Türkçe'den çıkarmak bu dili en çok kelimelerinden dini, ahlaki, felsefi tabirlerinden mahrum edecekti. Türkçe köklerden yeni yapılan kelimeler, gramer kaidelerini alt üst edeceğinden başka, halk için yabancı kelimelerden daha yabancı daha meçhuldü. Bundan dolayı, bu hareket dilimizi sadeliğe, açıklığa doğru götürecekti yerde, karışıklığa ve karanlığa doğru götürüyordu. Bundan başka, tabii kelimeleri atarak onların yerine sun'î kelimeler koymaya çalıştığı için, hakiki bir dil yerine sun'î bir Türk esperantosunu vücuda getiriyordu. Memleketin ihtiyacı ise, böyle bir yapma esperantoya değil, bildiği ve anladığı alışılmış ve yapmacık olmayan kelimelerden mürekkep bir anlaşma vasıtasına idi. İşte bu sebepten dolayı İkdâm'daki Arı Türkçecilik akımında fayda yerine zarar husule geldi.¹²⁰

Gökalp'in dilde yer eden yabancı kaynaklı kelimelerin Türkçe kabul edilmesini dile getiren ve gösteren bir diğer eseri ise "Lisan" adlı şiiridir. Lisan şiiri şöyledir:

Güzel dil Türkçe bize,
Başka dil gece bize.

¹¹⁸ Ahmet Naim Çiçekler, Tuncer Can, Mehmet Yalçın Yılmaz, "Türk Dil Devrimi ve Amerikan Dil Planlaması: Mukâyeseli Bir İnceleme", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c. 58, No. 2, 2018, s. 333.

¹¹⁹ A.e.

¹²⁰ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 11.

İstanbul konuşması
En sâf, en ince bize.

Uydurma söz yapmayız,
Yapma yola sapmayız,
Türkçeleşmiş, Türkçedir;
Eski köke tapmayız.

Tûran'ın bir ili var
Ve yalnız bir dili var.
Başka dil var diyenin,
Başka bir emeli var.

Türklüğün vicdânı bir,
Dîni bir, vatanı bir;
Fakat hepsi ayrılır
Olmazsa lisânı bir.¹²¹

Ziya Gökalp'in dil ve lügat ile ilgili düşüncüleri bu şekildeyken, şiirlerde kullanılacak vezin ve amaç konusunda da Mehmet Emin ile aynı noktada bulunmaktadır. Gökalp, şiirin Türk tarihinden, geleneğinden ve toplumdan beslenmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu amaçla geleneksel ve kültürel öğeleri ön plana çıkartılması ve halk edebiyatının hece ölçüsünün kullanılmasını savunmuştur ve hem Yeni Lisan, hem de Millî Edebiyat'ın edebi anlayışını genişletmiştir.¹²² Gökalp, bu düşüncesini de Sanat adlı şiirinde ortaya koymuştur:

Dinle, yeni şair, eski ozanı,
Okuyor yürekten Altın Destanı ...
Deme, "Kopuz kırık, yoktur çalanı!"
Çalgı gönül sesi, kopuz bir ağaç.
Kutlutaş'ı yoksa ilhamı kutlu,

¹²¹ Ziya Gökalp, **Yeni Hayat**, Haz. Salim Çonoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015, s. 38.

¹²² Yetiş, **a.g.m.**, s. 271

Kanı gür, içmezse kımız ne mutlu,
Umut bir kanatsa, daim umutlu,
Ona ozan derler, yoluna Ortaç.

Aruz sizin olsun, hece bizimdir,
Halkın söylediği Türkçe bizimdir,
Leyl sizin, şeb sizin, gece bizimdir,
Değildir bir mana üç ada muhtaç.¹²³

Ziya Gökalp, döneminde hem Yeni Lisan Hareketi'nin hem de Türkçülük ideolojisinin öncü isimlerinden biri olmuştur. Dilin Türkçülük üzerindeki önemini vurgulamış ve hem eskiden komple kopmayan hem de halkın kullandığı dili de barındıran bir edebî anlayış benimsemiştir. Şiirde hece ölçüsünü, aruza karşı savunmuş ve millî kültüre ait unsurların şiirin konusu olabileceğini belirtmiştir ancak tasviyeci bir dil anlayışını da reddederek dile yerleşmiş Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılmasından yana bir tavır takınmıştır. Sadece dile yerleşmiş kelimeleri kullanmaktan yana da değildir. Arapça ya da Farsçadan yeni kelimeler de türetmiştir. Örneğin Fransızcadaki “ideal”e karşılık olması amacıyla Arapçadaki “fıkr” kelimesinden “mefkûre” kelimesini türetmiştir.¹²⁴ Bu konudaki görüşlerini Türkçülüğün Esasları adlı eserindeki “Lisan-ı Türkçülüğün Umdeleri” başlıklı yazısında daha kapsamlı şekilde şöyle ele almıştır:

1. Millî dilimizi vücuda getirmek için, Osmanlı dilini hiç yokmuş gibi bir tarafa atarak, halk edebiyatına temel vazifesini gören Türk dilini aynıyla kabul edip İstanbul halkının ve bilhassa İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak.

2. Yeni terimler aranacağı zaman, ilkin, halk dilindeki kelimeler arasında aramak, bulunmadığı takdirde, Türkçe'nin işlek edatlarıyla ve işlek terkip ve çekim usulleriyle yeni kelimeler yaratmak; buna da imkan bulunmadığı surette, Arapça ve Farsça -terkipsiz olmak şartıyla- yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve mesleklerin hususi hallerini gösteren kelimelerle, tekniklere ait alet isimlerini yabancı dillerden aynen almak.

¹²³ Ziya Gökalp, **Yeni Hayat**, s. 47.

¹²⁴ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2013, s. 910.

3. Türk halkının bildiği ve kullandığı her kelime Türkçedir, halk için munis olan ve sun'î olmayan her kelime millîdir. Bir milletin dili, kendisinin cansız köklerinden değil, canlı tasarruflarından kurulan canlı bir uzviyettir.

4. Türk medeniyetinin tarihine dair eserler yazıldıkça, eski Türk müesseselerinin isimleri olmak dolayısıyla, çok eski Türkçe kelimeler, yeni Türkçe'ye girecektir. Fakat bunlar terim olarak kalacaklarından, bunların hayata dönmesi, fosillerin dirilmesi mahiyetinde telakki olunmamalıdır.¹²⁵

Ana hatları ile Yeni Lisan Hareketi'nin öncülerinin düşünceleri bu şekildedir. Ancak Yeni Lisan, ilk ortaya çıktığı dönemde birçok eleştiri ile de karşı karşıya gelmiştir. İstanbul çevresinde, Selanik menşeli bu hareket ihtiyatla karşılanmış ve küçümsemiştir.¹²⁶ Özellikle Köprülüzade Mehmed Fuad ve Yakup Kadri bu harekete karşı çıkmışlardır ilk aşamada. Köprülüzade, dilde bir yenilik yolunu ancak büyük sanatçıların açabileceğini vurgulayarak küçümsemiş, Yakup Kadri ise Yeni lisan Hareketi'nin İstanbul Türkçesini merkeze alan bir yenilik içinde olduğunu görmemiş, Çağatay Türkçesinin benimseneceği zannına kapılmışlardır.¹²⁷

¹²⁵ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 138.

¹²⁶ Mehmet Yalçın Yılmaz, "Türk dil planlaması bağlamında Türk Dil Kurumu: 1932-1951", (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013), s. 33.

¹²⁷ A.e. s. 34.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED CEVAD VE EDEBİYATI

2.1. AHMED CEVAD'IN HAYATI

Ahmed Cevad, 5 Mayıs 1892 yılında Gence'nin Seyfeli kasabasında dünyaya gelmiştir. Aile olarak Mollakendli namı ile anılmışlardır.¹²⁸ Cevad'ın annesi Yahşi Hanım'dır ve babası döneminin önemli aydınlarından Molla Mehemmedali'dir. Ailesi aslen Güney Azerbaycanlıdır ve ahund* olarak bilinen dedesi zamanında Gence'ye göçmüşlerdir.¹²⁹ Ahmed Cevad'da bu sebep ile dedesinden gelen bu namı kendisine soyadı olarak seçmiştir.

Cevad, okuma-yazmayı babasından öğrenmiştir. İlk eğitimini de Seyfeli'ye bağlı Mehrili Köy Mescidi'nde yer alan mollahanede almıştır.¹³⁰ Başarılı bir öğrenci olan Cevad, henüz yedi yaşındayken Kur'a-ı Kerim'i rahatça okuyabilmiştir.¹³¹

Molla Mehemmedali, Cevad altı yaşındayken vefat etmiştir. Bunun üzerine annesi Yahşi Hanım, ilk eşinden olan çocuklarının yanına, Gence'ye taşınmıştır. Yahşi Hanım'ın ilk eşinden ikisi erkek üç çocuğu vardır. Cevad'ın eğitim hayatı Gence'de ağabeylerinin desteği ile devam etmiştir. 1906 yılında sonradan Gence Müslüman Ruhani Semineryası olarak da anılacak olan Şah Abbas Mescidi'nin medresesinde eğitimine devam etmiştir.¹³²

Maddi olarak sıkıntılar çeken Ahmed Cevad, derslerindeki başarısı sayesinde Azerbaycan Hayriyye Cemiyeti'nden burs almış ve bu vesile ile eğitim hayatında maddi olarak eli rahatlamıştır. 1912 yılına gelindiğinde ise Rusça, Arapça ve Farsça'yı oldukça iyi derecede öğrenmiştir. Hüseyin Cavit, Abdullah Sur, Şeyhülislam Muhammed Pişnamazzade gibi hocaların öğrenciliğini yapmıştır. Öğrenciliği döneminde edebiyatla yakından ilgilidir. Bu dönemde şiirleri yavaş yavaş bilinmeye

¹²⁸ İrfan Murat Yıldırım, **Bakıp Türkün Bayrağına**, İzmir, Gelecek Matbaacılık ve Yayıncılık, 1992, s. 14.

* Ahund, Safevi Devleti döneminde din adamlarına verilen ünvanıdır.

¹²⁹ A.e.

¹³⁰ A.e.

¹³¹ **Azerbaycan Sovyet Edebiyatı 4. Cilt**, Bakü, Azərneşr, 1988, s. 24.

¹³² A.e., s. 4.

başlamıştır ve okuyucuları arasında hocası Abdulla Sur ve Abdulla Şaik gibi dönemin ünlü aydınları da vardır.¹³³

1912 Balkan Savaşları'nda Osmanlı saflarında savaşmak için Kafkas Gönüllü Kıtası'na katılmış ve Trakya Cephesi'nde savaşmıştır. Bu savaştan sonra da Yusuf Akçura'nın tavsiyesi ile hizmetlerine ülkesine devam etmek için Azerbaycan'a dönmüştür.¹³⁴ Cevad'ın Türkiye ile alakası sadece Balkan Harbi ile sınırlı değildir. Cevad'ın Türkiye ile ilgisi hakkında Hüseyin Baykara şöyle der:

...Yıl 1915. I. Dünya Savaşı başlamış ve Türkiye'nin doğu bölgesi Rus işgaline; Kars ve Erzurum halkı Rus ve Ermeni kırgınına uğramıştır. Bakü'de bulunan Azerbaycan Cemiyet-i Hayriyyesi Türkiye'nin Doğu vilayetleri halkına yardım etmektedir. Bu yardım ekiplerinin birinde Ahmed Cevad da bulunuyor ve Bakü ve Kars arasında Rusların çıkardığı engellere bakmayarak mekik dokuyor yardım işlerinde çalışıyordu. "Ne Gördümse" adlı şiiri bu olaylar üzerine yazılmıştır.¹³⁵

Ahmed Cevad, ACH'nin etkin bir üyesi olmuştur.¹³⁶ ACH bünyesinde Kars, Erzurum ve Batum gibi şehirlerde zulme uğrayan Türklere yardıma koşmuş, çeşitli tercümeler ile şiirler ve makaleler yazmıştır. Bu eserleri ile bir yandan orduya destek vermeye çalışmış diğer yandan da halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Cevad, birçok olaya şahitlik ettiği hayatının bu döneminde *Koşma* (1916) adında bir şiir kitabı çıkarmıştır. Bu kitabında yayınladığı şiirlerinde Türklük düşüncesine olan inancını, yaşadığı ve gördüğü faciaları, üzüntülerini ve hayallerini yazmıştır.¹³⁷ Savaşın yaşattığı yıkımlardan, katliamlardan, Mehmetçiğin zaferleri ve mağlubiyetleri şiirlerini önemli ölçüde etkilemiştir.

Yine aynı dönemde Cevad, ACH için faaliyetlerde bulunmak için Batum'da bulunurken, şehrin ileri gelenlerinden Süleyman Tulumbazâde ve ailesi ile tanışır.

¹³³ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 15.

¹³⁴ Hüseyin Baykara, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, İstanbul, Gençlik Basımevi, 1975, s. 193.

¹³⁵ **A.e.**

¹³⁶ Afina Memmedli Saraçlı, "Azerbaycanlı Şair Ahmed Cevad'ın Kars Serüveni", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, no. 1, Bahar 2018, s. 169.

¹³⁷ Ahmet Cevat, **Çırpınırdı Karadeniz**, Haz. Servet Gürcan, Ankara, Göktuğ Ltd., 1990, s. 4.

Süleyman Bay ve ailesi ile yakın ilişkiler kuran Cevad, Süleyman Bey'in kızı Şükriye Hanım'a aşık olur. Şükriye Hanım da ona karşı boş değildir ancak Süleyman Bey evlenmelerine karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Cevad, Şükriye Hanım'ı kaçırmış ve 1916 yılında evlenmişlerdir. 1917 yazında da ilk çocukları Niyazi dünyaya gelmiştir.¹³⁸

1917 yılında gerçekleşen Bolşevik İhtilali ile Çarlık rejimi yıkılmıştır. Bu durumda Çarlık idaresindeki tüm bölgelerde siyasi otorite boşluğu ile karışıklıklar meydana gelmiştir. Kafkasya da bu otorite boşluğundan nasibini almıştır. Bölgedeki Türkler, Gürcüler ve Ermeniler içlerinde bulundukları bu durumdan çıkışı bir araya gelmekte bulmuşlardır ve “Kafkasya Konfederasyonu” kurmak için çalışmalara başlamışlardır. Ancak SSCB'nin bölgede ideolojisini yaymak istemesi ve Ermenilerin taşkın tavırları bunu engellemiştir. Sovyetler ile Ermeniler birlikte hareket etmiş ve Türklere karşı katliamlara girişmişlerdir. Bu olaylardan sonra da konfederasyon düşüncesi çökmüştür ve Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olması için aydınlar çalışmalara başlamışlardır.

28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan, Musavat Partisi öncülüğünde bağımsızlığını ilan etmiştir ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. AHC kurulduktan hemen sonra da Osmanlı Devleti ile “Osmanlı-Azerbaycan Yardım Anlaşması”nı imzalamıştır.¹³⁹ Bu anlaşma ile başta Bakü olmak üzere Rus ve Ermenilerin işgalindeki toprakları kurtarmak için Osmanlı'nın kurduğu Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan gönüllülerinden oluşan birlikler harekate başlamışlardır. Türk Ordusu Ermeni ve Ruslara karşı peş peşe zaferler kazanmıştır.¹⁴⁰ Ordu Bakü'ye yönelince de İngilizler Bakü'yü işgal etmişlerdir. Bu işgale karşı Kafkas İslam Ordusu harekete geçmiş ve Bakü önlerine gelmiştir. Ahmed Cevad da Türk ordusuna katılan Azerbaycan Gönüllüleri ile birlikte savaşmıştır.¹⁴¹

¹³⁸ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 18.

¹³⁹ Baykara, **a.g.e.**, s. 262.

¹⁴⁰ Halil Bal, **Azerbaycan Cumhuriyetinin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İstanbul, İdil Yayıncılık, 2014, s. 96.

¹⁴¹ Baykara, **a.g.e.**, s. 194.

Yine de ordu harekata devam etmiş, Bakü'yü kuşatmış ve eylül ayında almayı başarmıştır.¹⁴²

Ahmed Cevad bu olayları bizzat yaşamış ve bu hadiselerden oldukça etkilenmiştir. Bu dönemde birçok şiir yazmıştır ve bu şiirlerini daha sonra 1919 yılında çıkardığı *Dalga* adlı şiir kitabında yayınlamıştır. 1919 yılına kadar geçen zaman boyunca yaşanan olayların her biri, bu kitaptaki şiirlerde kendine bir yer bulmuştur. Cumhuriyetin kurulması, Kafkas İslam Ordusu'nun zaferleri gibi güzel hadiseler için mutluluğunu yansıtan şiirler çok sayıda olmak ile birlikte 1918 yılında I. Dünya Savaşı'nın bitmesi ile Osmanlı'nın mağlup olması, parçalanması ve İstanbul'un işgali gibi hüznölendirici hadiselerden de bahsetmiştir. Ayrıca yeniden bir işgalin yaşanmasına karşı da endişelerini de şiirlerinde anlatmıştır.

27 Nisan 1920'de AHC, SSCB tarafından işgal edilmiştir. İşgal ile birlikte SSCB'nin kendi rejimini ve ideolojisini hakim kılmaya kalkması ile Ahmed Cevad, Musavatçılar ve milliyetçiler için zor zamanlar başlamıştır. Cevad'ın hayatı, bu işgalden sonra artık baskı ve takip altında geçecektir.

1922 yılında Ekim Devrimi'nden sonra işçilere okuma-yazma öğretmek amacıyla kurulan İşçi Fakültesi'nde öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Bundan bir yıl sonra da SSCB'nin istihbarat teşkilatı olan ÇEKA tarafından kısa bir süreliğine tutuklanmıştır.¹⁴³ 1924 yılında da Neriman Nerimanov Sanat Okulu'nda edebiyat öğretmenliği yapmaya başlar. Aynı yıl Bakü Edebiyat Cemiyeti'nin başkanlığını da üstlenmiştir.¹⁴⁴

Hayatının bundan sonraki döneminde uzun süre öğretmenlik yapmıştır. 1926 yılında Âli Pedagoji Enstitüsü'nü bitirmiştir ve 1927 yılında Ezizbeyov Politeknik Enstitüsü'nde yabancı öğrenciler için Azerbaycan Türkçesi dersleri vermeye başlamıştır. Aynı yıl Ziraat Enstitüsü'nde de öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Bu enstitünün 1930 yılında Gence'ye nakledilmesi üzerine Cevad da Gence'ye dönmüştür. Cevad'ın sık sık iş değiştirmesi devrin baskıları sebebiyledir.

¹⁴² Bal, **a.g.e.**, s. 221

¹⁴³ Baykara, **a.g.e.**, s. 199.

¹⁴⁴ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 20.

Gence’de edebî çalışmalarına devam eden Cevad, burada folklor derlemeleri yapmıştır. Cevad, 1934 yılına kadar aynı enstitüde çalışmış ve dilcilik bölümünde idareci olmuştur. Şair bu enstitünün Rus Dili ve Edebiyatı bölümünün ilk profesörlerinden biri olmuştur.¹⁴⁵ Yine bu yıl içinde SSCB yazarlar birliğine de üye olmuştur.

1935 yılında Cevad Bakü’ye gitmiştir ve burada Azerbaycan Devlet Neşriyat Kurumu’nda yani Azernesr’de işe başlamıştır. Neşriyatın sanat ve edebiyat şubesinde tercümanlık ve redaktörlük yapmıştır. François Rabelais'dan *Gargantua ve Pantagruel*, Aleksandr Puşkin'den *Yüzbaşı'nın Kızı*, Korney Çukovskiy'den *Telefon*, Aleksey Novikov Priboy'dan *Sualtı Seferi* ve Roni Josef Anri'den *Od Uğruna Mübarize* adlı eserleri bu dönemde Rusça’dan Azerbaycan Türkçesine çevirmiştir.¹⁴⁶

1930’lu yıllar Ahmed Cevad için çok daha yoğun bir baskı altındadır. Bu siyasi baskıları yaşadığı dönemde 1935 yılında kızı Almas’ın da hayatını kaybetmesi onu oldukça derin bir ruhsal çöküntüye götürür.¹⁴⁷

1928 yılında İstanbul’da *İstiklal Uğruna: Şiirler Mecmuası* adlı bir eserde Cevad’ın şiirlerinin yayınlanması ona karşı uygulanan siyasi baskıyı ve suçlamaları arttırmıştır. 1936 yılında iş hayatı son bulmuş ve hem siyasi hem de ekonomik bir baskı ile karşı karşıya kalmıştır.

Cevad tüm bu baskılardan kurtulmak ve Türkiye’ye kaçmak için birçok fırsat yakalamıştır. Ancak o gitmemeyi tercih etmiştir. Sebebini Hüseyin Baykara şu şekilde açıklar:

Bir gün rastlantı olarak Ahmed Cevad, Yeraltı İstiklal Komitesi Başkanı Dr. Dadaş Hasanzade ve liderlerden Rahim Bey Vekilli ile buluştuk. Uzun konuşmalardan sonra ben, Yeraltı Komitesi’nin görkemli üyelerinden bir kısmının Azerbaycan dışına çıkmalarını teklif ettim. Azerbaycan İstiklal Mücadelesi’nin her üç lideri de benim bu teklifime karşı çıktılar ve dediler ki:

¹⁴⁵ Yıldırım, **a.g.e.** , s. 21.

¹⁴⁶ “Azerbaycan Millî Kütüphanesi”, (Çevrimiçi)
http://ek.anl.az/search/query?match_1=MUST&field_1&term_1=%C6%8Fhm%C9%99d+Cavad&facet_date=0.193&sort=relevance&theme=e-katalog ,16.10.2019

¹⁴⁷ Yıldırım, **a.g.e.** , s. 21.

ben dış ölkere gideyim, sen git, ötekisi de gitsin. Peki ama bu bedbaht ve talihsiz günleri bu milletle kim paylaşsın? Çok iyi hatırlıyorum Ahmed Cevad ve Rahim Bey Vekilli bana çok kızdılar ve bir daha bu meseleyi arkadaşlar arasında konuşmamamı sıkı sıkıya tembih ettiler.

Bu konuşmanın üzerinden bugün tam yarım yüzyıl geçmiştir. Her üç rahmetli ve kıymetli istiklalci yiğitler, sözlerine sadık kalmış ve Azerbaycan halkının bedbaht günlerini o halkla paylaşmışlardır. Dr. Dadaş Hasanzade kurşuna dizilmiş, Rahim Bey Vekilli intihar etmiş, Ahmed Cevad ise Sibirya'ya sürülmüş ve kendisinden bir daha haber alınamamıştır.¹⁴⁸

Şair, SSCB lideri Stalin tarafından başlatılan Repressiya* uygulamalarında 1937 yılının sonlarına doğru halk düşmanı suçlamasıyla tutuklanmıştır. Üzerine birçok suç isnat edilmiştir. Hatta onunla ilişkisi olduğu sebebi ile Repressiya döneminde tutuklanan insanlar olmuştur ve onun ile ilişkili olmak suç unsuru teşkil etmiştir.¹⁴⁹ Mahkeme sonucunda sürgün cezası almıştır. Sürgüne giden Ahmed Cevad'ın tam olarak hangi tarihte vefat ettiği belli değildir. Ancak tutuklandığı tarih ölüm tarihi olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁰ Tutuklanmasından sonra eserleri toplatılmış, imha edilmiş ve yasaklanmıştır.¹⁵¹

1955 yılında SSCB Yüksek Askeri Mahkemesi Ahmed Cevad'a isnat edilen suçların asılsız olduğuna hükmetmiş ve Cevad beraat etmiş ve itibarı iade edilmiştir.

2.2. EDEBİ ANLAYIŞI

1937 yılında Stalin represiyesinin kurbanı olan Ahmed Cevad, yaşamı boyunca Azerbaycan edebiyatının en önemli şairlerinden biri olarak anılmıştır. Ancak şehit edildikten sonra çok uzun yıllar eserleri yasaklanmış, toplatılmış ve onları okumak bir suç teşkil etmiştir. Mezarı dahi olmayan ya da Azerbaycan'daki sevenlerinin tabiri ile

¹⁴⁸ Baykara, **a.g.e.**, s. 200.

* SSCB'de Stalin zamanında yoğun olarak 1937-1938 yıllarında uygulanan, literatürde Büyük Temizlik, Kırmızı Terör ya da Kızıl Terör olarak da adlandırılan dönemde "halk düşmanı" suçlamasıyla milyonlarca insanın gözaltına alınması, idam edilmesi ve çalışma kamplarına gönderilmesi uygulamalarıdır. Bak. İbrahim Dilek, "Türk Dünyası Edebiyatında Repressiya", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, no: 48, Güz 2019, s. 27.

¹⁴⁹ Ziya Bünyadov, **Kırmızı Terör**, Bakü, Qanun Neşriyat, 2017, s. 67, 79, 187.

¹⁵⁰ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁵¹ Nergis Biray, Sema Eynel, "Ahmed Cevad Ahundzade (1892-1939)", **Kardeş Kalemler**, no: 142, Ekim 2018, s. 8.

mezarı Hazar Denizi olan şairi okumak uzun yıllar “Halk Düşmanlığı” suçlaması ile karşı karşıya gelmekle aynı anlama gelmiştir.¹⁵²

Bu duruma sebep ise Ahmed Cevad’ın fikirleri, değerleri ve bunları anlattığı şiirlerindeki büyük edebî ustalıktır. Cevad’ın şiirleri Türkçü, milliyetçi ve hürriyetçidir. Bunun ile birlikte Cevad’ın şiiri halk şiirinin modern numunelerini barındırmaktadır. Onun şiirleri ulus ve bağımsızlık şuurunu tetikleyecek ve bu şuru insanlara aşılacak kadar etkilidir.

Edebî hayatına genç yaşlarında henüz öğrenciyken şiirler yazarak başlamıştır. Daha çok şiirleri ön plana çıkmış olsa da nesirleri de bulunmaktadır. Ahmed Cevad, hikayeler ve gazete-dergi yazıları ile mektuplar yazmış, denemelerden oluşan bir kitap yayınlamış, edebî çeviriler ve redaktörlük yapmıştır.

Bilinen hikayeleri “Leyla”¹⁵³ ve “İki Düşman”¹⁵⁴ adlı eserlerdir. Azereşir’de çalıştığı dönemde François Rabelais’dan *Gargantua ve Pantagruel*, Aleksandr Puşkin’den *Yüzbaşı’nın Kızı*, Korney Çukovskiy’den *Telefon*, Aleksey Novikov Priboy’dan *Sualtı Seferi* ve Roni Josef Anri’den *Od Uğruna Mübarize*¹⁵⁵, Şekspir’den *Othello* ve Puşkin’den¹⁵⁶ *Bronz Atlı: Petersburg Masalı* adlı eserleri Azerbaycan Türkçesine çevirmiştir. Hacı Kerim Sanılı’nın *Turut Kaçakları*, Hümmet Alizade’nin derlediği *Aşıklar*, Jules Verne’nin *Gizli Ada*, Boris Stepanoviç Zhitkov’un *Maymunlar Hakkında*, Vitaliy Valentinoviç Bianki’nin *Büyük Deniz Yolunda* gibi eserlerin redaktörlüğünü yapmıştır.¹⁵⁷

Ayrıca I. Dünya Savaşı zamanında da Azerbaycan Hayriyye Cemiyeti’nde görevliyken bulunduğu Acaristan bölgesinde yine Müslümanların ve Türklerin yaşadığı zulmü *Acara’dan Mektuplar* adıyla yazmıştır.

Şelale ve *Füyüzat* gibi Azerbaycan Edebiyatı’nda önemli yerleri olan dergilerde ve *Açık Söz* gazetesinde şiirlerini ve yazılarını yayınlamıştır.

¹⁵² Bekir Nebiyev, **Ahmed Cevad**, Bakü, Bakü Proqres, 2012, s. 98.

¹⁵³ Ahmed Cevad, **Leyla**, Şark Kadını, Mart 1934, s. 28.

¹⁵⁴ Ahmed Cevad, “İki Düşman”, **Açık Söz Gazetesi**, 3 Mayıs 1916.

¹⁵⁵ “Azerbaycan Milli Kütüphanesi”, (Çevrimiçi)

http://ek.anl.az/search/query?match_1=MUST&field_1=&term_1=%C6%8Fhm%C9%99d+Cavad&facet_date=0.193&sort=relevance&theme=e-kataloq ,28.11.2019.

¹⁵⁶ “Azerbaycan Milli Kütüphanesi”, (Çevrimiçi) <http://ek.anl.az/search/query?theme=e-kataloq> ,28.11.2019.

¹⁵⁷ “Azerbaycan Milli Kütüphanesi”, (Çevrimiçi) <http://ek.anl.az/search/query?theme=e-kataloq> ,28.11.2019.

Bilinen ilk şiiri 1913-1914 yılları arasında yayınlanan *Şelale* derginin 18. sayısında 1913 yılında çıkardığı “Müthiş Düşüncelerim” adlı şiiridir.¹⁵⁸

Cevad’ın oğlu Niyazi Ahundzade’nin “Atam Ahmet Cevad” adlı çalışmasından şöyle bir anekdot aktarmaktadır:

Her defa onun hakkında düşündüğümde gözümün önünde yüksek boylu, mavi gözlü, parlak, mağrur ve pozitif bir insan canlanıyor. Hayatının en zor ve en kederli anlarında bile onu sarsılmış, bir kenara kısılarak şikâyet eden, hüzne kapılmış görmedim. Her şeye pozitif, yapıcı bir gözle bakmayı adet etmişti. Bu, tek âdeti değildi.

Şiirleri onun kendi varlığından, içinde kaynayan duygulardan süzülerek gelen sihirli, inançlı, güçlü bir ışıktı.¹⁵⁹

Oğlu Niyazi Bey’in buradaki açıklaması aslında Cevad’ın hem şiir anlayışı ile ilgili hem de hayata bakışı ile ilgili bize önemli ipuçları vermektedir. Açıklamadan anlaşılan Cevad, hayata karşı dik duran ve ideallerinin takipçisi olan biridir. Kolay vazgeçmeyen ve işlerinde olur yol arayan biridir. Böyle bir hayat görüşü ile kaleme aldığı şiirleri de toplum nazarında etkili olmayı başarmıştır çünkü şiirlerinde de aynı inanç ve irade ile ideallerine olan bağlılığını halkının dilinde ifade etmiştir. Onun şiirlerindeki lirizm ve duygu yoğunluğunun oğlunun ifadesi ile sihri, uzun yıllar süren Sovyet baskısı döneminde toplum hafızasında onu var etmeye devam ettirmiştir.

Ahmed Cevad küçük yaşlarda medrese eğitimi alması sebebi ile Doğu ve İslam kültür ve medeniyetine önemli derecede hakim bir konumdadır. Farsça ve Arapçayı biliyor olması ile bu medeniyetin önemli eserlerini inceleyecek ve bunlar hakkında malumat sahibi olabilecek yeterliliktedir. Ana dili Türkçe olması sayesinde hali hazırda Türk edebiyatına ve kaynaklarına hakim konumdadır.

İleriki yıllarda Rusça da öğrenen şair, Rus edebiyatı ve onun büyük yazarları ile şairlerini takip etme fırsatı bulmuş hatta bu dilden çeviriler dahi yapmıştır. Dört büyük edebiyat ve kültür diline hakim olması, onun çok büyük bir edebiyat kaynağına ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Bu diller ve edebiyatları hakkında sahip olduğu bilgiler

¹⁵⁸ Mustafa Ceylan, **Türk ve Dünya Edebiyatında Öldürülen Şairler 2. Cilt**, Ankara, Başkent Edebiyat, 2017, s. 250.; İrfan Murat Yıldırım, **Selam Türkün Bayrağına**, İzmir, Gelecek Matbaacılık ve Yayıncılık, 1992, s. 151.

¹⁵⁹ Niyazi Ahundzade, “Atam Ahmed Cevad”, **Edebiyat ve İnce Sanat Gazetesi**, Haziran 1989, No: 22, s. 9.

sonraki zamanlarda onun edebî anlayışını da etkilemiştir. Edebî bilgisini arttırmış ve her dilin kendi kültür çevresinde geliştirdiği eserlere ulaşmış ve kendi edebiyatında bunlardan gelen bilgiyi kullanmıştır.

Cevad'ın edebî anlamda sahip olduğu bilgi Azerbaycan edebiyatını değerlendirmesini de kolaylaştırmıştır. Ona göre Azerbaycan edebiyatı geleneksel olarak iki temele sahiptir. Bunlardan biri din, diğeri ise Türk Kültürü'dür.¹⁶⁰ Bu sebeple eserlerinde İslam ve Türklük genellikle birlikte kullanılmış, şiirlerini bu iki temel üzerine inşa etmiştir. “Şiirim” adlı eserindeki şu dizeler ile de açıklamaktadır:

Açın kalbin tomarını, bakın nedir baş yazısı:

Evvel Allah gönderendir, sonra Türk'ün bayatısı!¹⁶¹

Cevad, Azerbaycan halk edebiyatına olan ilgisi ile birçok türkü derlemesi yapmıştır. Nizami Edebiyat Müzesi'nde şairin topladığı türkülere ait defterler mevcuttur.

Sadece tek bir defterde 32 türkünün kaydı bulunmaktadır. Bu türkülerden bazıları şunlardır: “Aldı seller Sara'yı”, “Haray naşı elinden”, “Su gelir lüle lüle”, “Ay kız, yaylığında neyin var senin?”, “Dedim bir buse ver”, “Pencereden daş gelir”, “Bindim gemisine, sürdüm Salyan'a”, “Arağının bendedir”, “Semaveri alıştırdım”, “Yürü, dam üstə yürü”, “Öyle demə, zalım yar!”, “Böyle şümşad parmak olmaz!”¹⁶²

Halihazırda “Şükriyem İçin” şiiri Emin Sabitoğlu¹⁶³, “Millî Marş” ve “Çırpınırdın Karadeniz” gibi eserleri de ünlü bestekar Üzeyir Hacıbeyli¹⁶⁴ tarafından bestelenmiş olan şair, halk türküleri de kaleme almıştır. Onun beslendiği halk aşıklık ve ozanlık geleneğinin en büyük kanıtı olabilecek eserlerdir bunlar. Bunlardan biri:

Azizim, nece yaram?

Sızıldar gece yaram.

Sen bilme Allah bilir

Ben sana nece yaram?

¹⁶⁰ Nebiyev, **a.g.e.**, s. 100.

¹⁶¹ Cevad, **Çırpınırdın Karadeniz**, s. 37.

¹⁶² Nebiyev, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁶³ “TRT AVAZ”, (Çevrimiçi) <https://twitter.com/trtavaz/status/1041748627121741825>, 04.11.2015

¹⁶⁴ Süleyman Şenel, “Hacıbeyli, Üzeyir”, **İslam Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/hacibeyli-uzeyir>, 04.10.2019.

Hañçerimi bağlarım
Dümanları dağlarım
Yadıma yar düşende
Tıfıl gibi ağlarım.¹⁶⁵

Cevad, klasik edebiyat ile de ilgilenmiştir ve klasik edebiyat ile bağı Fuzuli üzerinden kurmuştur. Ona atfederek yazdığı şiirinde Fuzuli'nin edebî olarak büyüklüğünü ve tasavvufî yönünü ele almıştır. Örneğin Fuzuli şiirinin bir bölümü şöyledir:

Çulğamışken komşuları şenlik, eğlence,
Susmuş idi doğma yurdun sohbeti, sazı...
Ak sakallı her kocaya, sevdalı gence¹
Öğretenler çoğalmış razi-niyazı
El derdinin dermanını buldu Fuzuli,
Onunçün de büyük şair oldu Fuzuli.¹⁶⁶

Cevad, klasik edebiyatı bilmesine ve takip etmesine rağmen ne bu yolda yürümekte, ne de klasik edebiyatı taklit etmektedir. Oysaki Cevad'ın çağdaşı birçok sanatçı, klasik edebiyat geleneği devam ettiğinden, bu geleneğin nazım özelliklerini kullanmışlardır. Hatta bunlardan bazıları oldukça iyi eserler de oluşturabilmiştir. Cevad da aruz ölçüsünü kullanıp çok az da olsa şiir üretmiştir. 1909 yılına tarihlenen üç adet gazele şairin külliyyatında rastlamaktayız. Bu gazeller şunlardır:

Merhamet etsen eğer var mı kusuru bir gör
Halikin emre eyleyip ben deyirem rahm eyle

Çok cefa eyleyerek terk-i cihan kıldın
Sonraki aşıkına ben giderem rahm eyle¹⁶⁷

...

Ey hüdavendi kerem ahvalime eyle gûzar
Taşa tesir eyleyen ahım sana etmez eser

¹⁶⁵ Ahmed Cevad, **Ezilsem de Susmaram**, Haz. Ali Seladdin, Bakü, Kitab Klubu, 2017, s. 179.

¹⁶⁶ A.e., s. 252.

¹⁶⁷ A.e., s. 18.

Öz cemalinden eğer kendin haberdar olmasan
Bak da bir ayineyi hofî hüdadan kıl hazer¹⁶⁸

...

Ararken yâre ulaştı dilim mahsuldar olmuş
Ne mesudam hudavende mukabil gülizar olmuş

Bükülmüş kametim gördükte ol servi semensayı
Düzeldi kaddi-meyubim her kusum feyzbar olmuş¹⁶⁹

Cevad'ın şiir anlayışında İslam'ın önemli bir yeri mevcuttur. Hatta şiirlerinde beslendiği iki temel kaynaktan biridir. Şairin şiirleri arasında sadece dini merkezli eserleri olduğu gibi dini vurguların ve göndermelerin yapıldığı eserleri de vardır. Bu şiirler ise onun külliyyatının önemli bir kısmını kapsayacak kadar geniştir. Cevad, din konulu şiirlerinde, bazen Allah'tan yardım istemektedir. Bazılarında ise ona dua etmektedir. Şiirlerde Müslümanlardan çok kez bahsedilmekte ve istiklal mücadelesini gayrimüslimlere karşı yapılan cihat olarak ele almaktadır. Onun dini konular ile ilgili örnek teşkil edebilecek iki çok önemi şiiri mevcuttur. Bunlardan ilki “Münacat” adlı eseridir:

Esirgesin Tanrım yabancı gözden

Bizim ilde mabedinin taşını!

Acı bize imanımız sönmesin

Rahmetinde gidert bu gözyaşını!

Ya Rab, vatan senin, iman senindir!

Mümini güldüren Kur'an senindir!

Vatanda lal kalan mescit, minare

Gözün dikmiş sesin gelen diyare.

Garipliğe değil mi bu işare

¹⁶⁸ A.e., s. 18-19.

¹⁶⁹ A.e., s. 19.

Mahşer oldu... Atma bizi kenare

Ya Rab, vatan senin, iman senindir!

Münini güldüren Kur'an senindir!¹⁷⁰

Bu şiir ismini klasik edebiyattaki “Münacat” geleneğinden almaktadır. Münacat, Allah’a yalvarılan şiirlere verilen isimdir. Cevad ise burada eski geleneği ismen devam ettirmiştir ama biçim olarak eskiden tamamen kopmuş ve daha sade, anlaşılır bir ile hece ölçüsünü kullanmıştır. Dini konulu diğer bir şiiri de “H.C.” adlı eseridir:

Ey ahund, ey pişiva-i ehli iman bir utan!

Ellerinden dad edilir ahkam-ı Kur'an bir utan!

Hangi dinin ehlin sen, yol mudur gösterdiğin

Ümmeti mahv eyleyende var mı iman, bir utan!

...

Zat-ı napakında yahu, hiss-i rahman yok mudur?

Saymadın Allah'ı, ey Allah'a düşman bir utan!

Saldırıp sen, aç köpekler tek kan içmekten bütün

Ellerin kan, dişlerin kan, suratın kan bir utan!¹⁷¹

Din tüccarlarına eleştiri içeren Cevad'ın bu şiiri, genel olarak onun şiir anlayışı ile çok örtüşmemektedir çünkü hem kullandığı dil, hem kafiye düzeni hem de biçim olarak üslubunun oldukça dışında görünmektedir. Bu şiirde Arapça ve Farsça çok fazla sayıda kelime ile terkib kullanılmıştır. Yani diğer şiirlerine oranla anlaşılması çok daha zordur ve halk dilinden uzaktır. Onun dışında halk edebiyatının kendine has kafiye düzenlerinden biri değil, klasik edebiyatta kullanılan aa/ba/ca şeklinde ilerleyen gazel ve kaside tipi kafiye düzeni tercih edilmiştir. Zaten şiir, beyitler halinde ele alınmaya oldukça uygundur. Ancak bu şiir Cevad'ın gazelleri arasında yer almamaktadır. Ayrıca bu şiiri ile ilgili kendisinin özel olarak aktardığı bir bilgi de olmadığı için gazelleri

¹⁷⁰ A.e., s. 51.

¹⁷¹ A.e., s. 27.

arasında değildir. Son olarak Cevad'ın gazelleri 1909 yılına tarihlenmektedir. Fakat bu şiir *Koşma* kitabında yer almış ve 1913 yılında kaleme alınmıştır.¹⁷² *Koşma*'nın onun ilk şiir kitabı olmasını ve iki tarihin birbirine yakın olmasını göz önüne aldığımızda, Cevad'ın edebî hayatının ilk yıllarında nadir de olsa klasik nazım biçimlerini kullanmaya devam etme ihtimali üzerinde durulabilir.

Ahmed Cevad, Azerbaycan şiirinde kendine has bir üslubu olan ve sanatsal açıdan orijinaliteyi yakalamayı başarmış nadir sanatçılardandır.¹⁷³ Cevad'ın Azerbaycan şiirindeki yeri hakkında bir tespit yapan Yusuf Vezir Çemenzeminli, “Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar” adlı eserinden 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatındaki yenilik ve ilklerden bahsederken Cevad'ı öncü bir şair olarak görmüş ve onun eserlerinde bambaşka bir alemin başladığını vurgulamıştır.¹⁷⁴

Onun şiirleri yaşadığı ülkenin siyasi şartlarından etkilenmiş ve edebiyatında iki farklı dönem oluşturmıştır. SSCB'nin Azerbaycan'ı işgali ve resmi ideolojisi olan sosyalizmi yaymak için bağımsızlık yanlılarına uyguladığı baskı ve zulümden dolayı, işgal sonrası şiiri öncesine göre içerik, içeriğin ele alınışı ve kullanılan metaforlar bağlamında farklılık göstermiştir. Cevad'ın şiirlerini değerlendirirken 1920 yılını merkeze alarak öncesi ve sonrası şeklinde şiirlerini incelemek gerekmektedir. Bu çizgi ilk yıllarda çok net olmamakla birlikte, ilerleyen yıllarda ortaya koyduğu eserler, yeni rejimin eserleri üzerine olan etkisini daha belirgin hale getirir.¹⁷⁵ Bu sebeple onun şiirleri, yaşam koşulları da göz önüne alınarak incelenmelidir.

2.2.1. 1920 Öncesi Ahmed Cevad Şiiri

Ahmed Cevad, 1912 yılında Balkan Savaşları'na Osmanlı Ordusu'nda gönüllü bir asker olarak katılarak etkin bir şekilde siyasi hayatın içerisinde yer almaya başlamıştır. Özgürlükçü şiirler kaleme almış ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını eserlerinde işlemiştir. Kesin olarak belli olmamakla birlikte AHC'nin kuruluşunda etkin bir rol almış Musavat Partisi'nde de görev almıştır.¹⁷⁶

¹⁷² A.e.

¹⁷³ Nebiyev, a.g.e. s. 99.

¹⁷⁴ Yusuf Bey Vezirof, *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar*, Ankara, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992, s. 51.

¹⁷⁵ Yıldırım, a.g.e., s. 25.

¹⁷⁶ A.e., s.38

1912 yılında başladığı siyasi hayatında Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Bolşevik İhtilali, Rus İmparatorluğu'nun çöküşü, SSCB'nin kuruluşu ve AHC'nin bağımsızlığı gibi birçok olaya şahit olmuştur. Dünya tarihini de etkileyen bu büyük olayların yaşandığı dönemde Ahmed Cevad, Kırmızı Siyah Kitap, Koşma ve Dalga eserlerini yayınlamıştır. Eserlerinde o dönemin ruhunu yansıtmıştır. Özellikle şiirlerinde bu çok daha iyi gözlemlenmektedir.

Bu tarihsel koşullar göz önüne alınarak, başta 1916 yılında yayınladığı Koşma ve 1919 yılında yayınladığı Dalga kitapları olmak üzere 1920 öncesi şiirlerini şu şekilde gruplandırabiliriz: Siyasi şiirleri, toplumsal şiirleri, aşk ve sevgi şiirleri, bireysel konuları işlediği şiirleri ve çocuk şiirleri.

2.2.1.1.Siyasi Şiirleri

Cevad'ın yaşadığı dönem, yani 20. yüzyılın ilk çeyreği, hem Azerbaycan'da hem de dünyada birçok siyasi gelişmeye sahne olmuştur. Bu dönemde 1905 Rus Devrimi, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Rus İmparatorluğu'nun çökmesi ve SSCB'nin kuruluşu, Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve Azerbaycan'ın SSCB tarafından işgali gibi olaylara bizzat şahit olmuştur.

Sadece şahit olduğu bu gelişmeler değil, aynı zamanda benimsediği Türkçülük ve Turancılık düşüncesi şiirlerinde yer bulmuştur. Siyasi konulu şiirlerini kendi içinde Türkiye şiirleri, Turan şiirleri, Sömürgeciliğe karşı yazılmış şiirler ve Azerbaycan'ın siyasi durumu ile ilgili şiirler şeklinde gruplandırabiliriz.

2.2.1.2.Türkiye Şiirleri

Ahmed Cevad'ın edebiyatında Türkiye önemli bir yer tutar. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarına doğru hakim ideoloji olan Türkçülük ve edebî yansıması olan Millî Edebiyat onun edebiyatını ve edebî anlayışını etkilemiştir. AHC'nin ilk cumhurbaşkanı olan Mehmet Emin Resulzade, Türk Yılı 1928'deki yazısında bu durumu şöyle ifade eder:

Açık Söz'ün intişarıyla müsadif senelerde iki Azerbaycan şairi milliyetperverane eserleri ile parlıyorlardı. Bunlardan biri Cevad, diğeri de Cavit'tir. Cevad daha ziyade Türkiye'de Emin Bey'le teessüs eden hece veznini örnek ittihaz

ederek çok hassas Türkçe şiirler yazıyor. Gerek Cevad'ın gerek de Cavit'in şiirlerinde kullandıkları lisan İstanbul'un tekamül etmekte bulunan edebî ve sade lisandır.¹⁷⁷

Hatta Ahmed Cevad, AHC döneminde kurulan ve Türkiye ile edebî ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan Yeşil Kalem Edebiyat Derneği'nin üyelerindendir.¹⁷⁸ Türkiye ve Türk edebiyatını yakından takip eden Cevad, Birçok şiirinde Türkiye'yi ele almıştır. Türkiye'yi işleyen başlıca şiirleri şunlardır: Şehidlere, Türk Ordusuna, Ey Asker, Çırpınırdın Karadeniz, Şehid Esir, Ben Bulmuşum, İstanbul, İngiliz ve Bismillah.

Bu şiirler içerik olarak daha çok Türk Bayrağı'na, Türk Ordusu'na, Türklerin kahramanlıklarına, Türk şehitlerine yazılmıştır. Ahmed Cevad'ın Türkiye ile ilgili şiirlerinin önemi bir kısmı Dalga adlı eserinde yer almaktadır. Türkiye şiirlerinin en ünlüsü Çırpınırdın Kara Deniz'dir. Bu şiiri Üzeyir Hacıbeyli tarafından bestelenmiş ve bir marş misali oldukça ünlü ve bilinen bir eser haline gelmiştir.¹⁷⁹ Bu şiir şöyledir:

Çırpınırdın Kara Deniz
Bakıp Türkün bayrağına
“Ah!..” diyordun, hiç ölmezdim
Düşebilsem ayağına!

Ayrı düşmüş dost elinden,
İller var ki, çarpar sinen!..
Vefalıdır geldi, giden,
Yol ver Türkün bayrağına!

İnciler dök, gel yoluna
Sırmalar sep sağ, soluna!
Fırtınalar dursun yana,
Selam Türkün bayrağına!

¹⁷⁷ Yusuf Akçura, **Türk Yılı**, Der. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009, s. 541.

¹⁷⁸ Nigar Nagiyeva, **1990'dan Günümüze Türkiye ve Azerbaycan Edebiyatlarının Karşılıklı Etkileşimi**, İstanbul, Hiper Yayın, 2017, s. 24.

¹⁷⁹“Sarı gelin ve Çırpınırdı Karadeniz Türküleri”, (Çevrimiçi) <http://blog.miliyet.com.tr/--sari-gelin---ve-----cipinirdi-karadeniz-----turkuleri-ermenilerin-mi---/Blog/?BlogNo=329158> ,22.10.2019

“Hamidiyye” o Türk kanı!
Hiç birinin bitmez şanı!
“Kazbek” olsun ilk kurbanı!
Hayran Türkün bayrağına!

Dost elinden esen yeller,
Bana şiir, selam söyler!
Olsun bizim bütün eller
Kurban Türkün bayrağına!
Yol ver Türkün bayrağına!!.¹⁸⁰

Bu şiir Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na girişi için yazılmıştır. Kafkas İslam Ordusu’nun Bakü’yü işgalden kurtarışı üzerine de bestelenmiştir. Türk bayrağı anan bir şiirdir. Ayrıca Al Bayrağa, Aşkın Derdi ve Ben Bulmuşam şiirleri de Türk Bayrağı’na yazılmıştır. Cevad şiirlerinde Türk Ordusu’nu da işlemiştir. Türk Ordusuna ve Ey Asker bu şiirlerindendir. Mesela Ey Asker şiirini ele almak gerekirse, bu şiirin bir dördlüğü şöyledir:

Arslan gibi saldırdığın düşmana
Eroğlu er olduğunu gösterdin.
Felek bugün uygun sana diyor ki:
Türk Askeri sen böyle mi isterdin!¹⁸¹

Ahmed Cevad, şiirlerinde Türklerin kahramanlıklarını da şiirlerinde ele almıştır. Bu şiirlerde yine Türk Ordusu’ndan bahsedilmekle birlikte, doğrudan orduyu anlatan şiirlerden ziyade tarihselliği öne çıkarırlar. Kahramanlık şiirlerine Bismillah şiiri örnek olabilir. Bu şiiri ise şu şekildedir:

Ey harbin talihi bize yol ver yol!
Sen ey güzel deniz Türk’e ram ol!
Sen ey sağa sola kılıç vuran kol,
Kollarına kuvvet gelir bismillah!
...

¹⁸⁰ Ahmed Cevad, **Ezilsem de Susmaram**, s. 150.

¹⁸¹ **A.e.**, s. 152.

Yurdumuzda bize meydan okuyan,
Murdar cemdekleri murdar kokuyan,
Tekbir seslerini uzaktan duyan,
Düşmanımız aman ister bismillah.¹⁸²

Şairin şiirlerinde Türk şehitlerine de yer vermiştir. Şehidlere, Şehid Esir ve Harpzedelere şiirleri bunlardandır. Harpzedelere şiirinde şehit olan askerlerden ziyade Doğu Anadolu’da Türklere karşı yapılan mezalim ile köylerdeki, kasabalardaki ve şehirlerdeki yıkımdan bahsetmiştir. Onun Şehidlere şiiri Bakü’yü İngiliz işgalinden kurtaran ve bu uğurda şehit olan Osmanlı Askerlerine yazılmıştır. Bu şiir de şöyledir:

Senin kovdukların yabancı hanlar,
Kurtardı ülkemi döktüğün kanlar!
Bak nasıl öpmekte tozlar, dumanlar
Garip mezarını ben de beraber!¹⁸³

Türkiye konulu şiirlere bu gruplandırmanın dışında İstanbul şiirini de eklemek gerekmektedir. İstanbul’un I. Dünya Savaşı’ndan sonra işgal edilmesi üzerine yazılmıştır. Cevad, İstanbul’un işgaline çok üzülmüş ve bu şiiri kaleme almıştır. Azerbaycan’ın bağımsızlığı ile Turan hayaline kavuşma ümidi pekişen Cevad, bu işgal ile hayal kırıklığına uğramıştır çünkü Ahmed Cevad için İstanbul sadece Türkiye’nin değil, bütün Türklüğün merkezi konumundadır.¹⁸⁴ Bu hayal kırıklığını şu şekilde işlemiştir:

Yarab, bilmez miydin kalbimi sen de,
Ki, kırdın sazımın canlı telini!
Doğuyorken yeni bir ümit bende,
Niçin meyus ettin Turan elini?!

Ah, ey solgun yüzlü, dalgın İstanbul!
Mavi gözleri, ipek baygın İstanbul!¹⁸⁵

¹⁸² A.e., s. 124.

¹⁸³ A.e., s. 156.

¹⁸⁴ Nagiyeva, a.g.e., s. 23.

¹⁸⁵ A.e., s. 142.

2.2.1.3. Turan Şiirleri

AHC döneminde edebî eserlerde genel olarak vatan, bayrak, bağımsızlık, Türkçülük ve Turancılık konuları ele alınmıştır ve Ahmed Cevad bu dönem ruhunu eserlerinde en iyi yansıtan şairlerden biridir.¹⁸⁶ Millî Edebiyat Akımı'nı benimseyen ve bu edebî akımın ideolojisi olan Türkçülüğü savunan Cevad, şiirlerinde Türkçülük ve Turan konularını çok sık işlemiştir.

Turan, Türkçülük ideolojisinin büyük ideal olarak belirlediği bir ülkedir. Bu ülke hem coğrafi bir karşılığa sahipken hem de kutsal bir ülkü olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda Millî Edebiyat'ın Turan tarifini Ziya Gökalp'in şu dizelerinde görülebilir:

Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne de Türkistan,
Vatan mutlak ve müebbet bir ülkedir: Turan!¹⁸⁷

Ahmed Cevad da bu tarife uygun bir biçimde Turan'ı iki farklı şekilde şiirlerinde işliyor. İlk olarak Turan bir coğrafi bölgeyi karşılayacak anlamda kullanılıyor. Şiirim, İstanbul, Marş ve Ey Asker şiirlerinde bu görülebilir:

Şiirim kırım bir saz, ağlatarak tellerini,
Gönlüm gezmek ister Turan ellerini (Şiirim)¹⁸⁸
Ey şanlı ülkenin şanlı ordusu,
Unutma Kafkas'a geldiğin günü.
Gelirken kovmaya Turan'dan Rus'u
Ayağını Karadeniz öptü mü? (Ey Asker)¹⁸⁹
Ismarladım nişanlıma
Ben Turan'a gidiyorum.
Kardeşimi kurtarmaya
Türkistan'a gidiyorum!(Marş)¹⁹⁰

Cevad'ın şiirlerinde Turan, varılacak bir yol, kutsal bir hedef olarak da işlenmiştir. Azerbaycan Bayrağına, Rüyasını Görmüştüm, Derdim gibi şiirleri daha soyut bir ideali tasvir etmiştir. Örneğin bu şiirlerde Turan ideali şu şekilde ele alınmıştır:

¹⁸⁶ A.e., s. 22-23.

¹⁸⁷ Ziya Gökalp, *Kızıl Elma*, s. 22

¹⁸⁸ Ahmed Cevad, *Ezilsem de Susmaram*, s. 120.

¹⁸⁹ A.e., s. 152.

¹⁹⁰ A.e., s. 225.

Giderken Turan’a çıktın karşıma,
Gölgen devlet kuşu, kondu başıma!
İzin ver gözümde coşan yaşıma
Dinletsin derdini aha, bayrağım!(Azerbaycan Bayrağına)¹⁹¹
Unutarak kor sevdayı
Yeşil söğüt dallarında
Benim gözüm ilk aradı
Onu Turan yollarında! (Rüyasını Görmüştüm)¹⁹²
Turan’ın şanlı toprağı
Nerededir tahtı, divanı?
“Yaşa”nın cırık yaprağı.
Yol gösterir, giden hani?(Derdim)¹⁹³

2.2.1.4. Emperyalizme Karşı Şiirleri

Rus İmparatorluğu, 1801 yılında Gürcistan’ı işgal ederek sınırlarını Kafkasya’ya doğru genişletmeye başlamıştır.¹⁹⁴ Rusya’nın Gürcistan’ı topraklarına katmış olması, İran egemenliğindeki Azerbaycan’ın işgaline de zemin hazırlamıştır. Azerbaycan coğrafyası siyasi olarak İran’a bağlı hanlıklar tarafından yönetilmektedir. Rusya da Kafkasya’da yayılırken kendisine bu hanlıkları hedef olarak belirlemiştir ve Gürcistan’ın işgal edilmesinin hemen ardından, 1803 yılında Gence Hanlığı’nı işgal ederek Azerbaycan’a girmiştir.¹⁹⁵ Bu işgali birbiri ardına Karabağ, Şeki, Bakü ve Kuba Hanlıkları’nın işgali izlemiştir.¹⁹⁶

İran’ın Rusya’yı durduramaması üzerine, 1813 yılında İran ve Rusya arasında Gülistan Anlaşması imzalanmıştır ve Rusya işgal ettiği yerlerdeki hakimiyetini İran’a kabul ettirmiştir. Azerbaycan, anlaşmadan sonra fiilen ikiye bölünmüştür.¹⁹⁷ Ancak

¹⁹¹ A.e., s 135.

¹⁹² A.e., s 140.

¹⁹³ A.e., s 155.

¹⁹⁴ William Edward David Allen, Paul Muratoff, Caucasian Battlefields, **A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921**, New York, Cambridge University Press, 2010, s. 19.

¹⁹⁵ Süleyman Tekiner, “Azerbaycan Türkleri”, **Dergi**, c. XVI, No. 60, 1970, s. 5.

¹⁹⁶ Hüseyin Baykara, “Çarlık Rusyası’nın Azerbaycan’da Yaptığı İstila Savaşları”, **Türk Kültürü-Azerbaycan Sayısı**, No: 19, 1964, s.19.

¹⁹⁷ Audrey Altstadt, **The Azerbaijani Turks- Power and Identity under Russian Rule**, California, Stanford University Hoover Institution Press, 1992, s. 17.

İran ve Rusya arasında Kafkasya'daki mücadele devam etmiştir ta ki 1828 Türkmençay Anlaşması'na kadar. Bu anlaşma ile Ruslar'ın işgal ettikleri hanlık topraklarındaki ve Nahcivan ile Erivan'daki hakimiyetleri, İran tarafından kesin olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁸ Azerbaycan Rus egemenliğinde Kuzey ve İran egemenliğinde Güney olmak üzere resmen ikiye bölünmüştür.¹⁹⁹

Rus egemenliğini Azerbaycanlı Türkler kabullenmemiş ve birçok isyana girişiminde bulunmuşlardır. Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırılan Kuba İsyanı'nı bu girişimlerden en önemlisidir.²⁰⁰ Ahmed Cevad, Rus işgali altındaki Kuzey Azerbaycan'da doğmuş ve yetişmiştir. O da Rus işgaline karşı bir duruş sergilemiştir.

1918 yılında AHC'nin kurulması sürecinde bağımsızlık sürecinin ve istiklalin en önemli şairlerinden biri olmuştur. Hatta Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi kitabında Hüseyin Baykara, Cevad için şunu der: "Ahmed Cevad'ın Azerbaycan İstiklal Mücadelesi'ndeki rolü Ukrayna şairi Şevşenko ve Macar şairi Petöfi ile ölçülebilir."²⁰¹

Ahmed Cevad, bir istiklal savunucusu olarak, emperyalizm karşıtıdır. Bunu da şiirlerinde işlemiştir. Özellikle İngiliz ve Rus emperyalizmine karşı şiirler kaleme almıştır. Ancak bu konudaki şiirlerini iki farklı şekilde incelemek gerekmektedir. İngilizlere karşı daha cesur ve kahramanca bir söylemi kullanmıştır çünkü Kafkas İslam Ordusu'nun İngilizlerin işgali altındaki Bakü Harekatı döneminde yazılmıştır. Ruslara karşı da daha çok bir korku vardır şiirlerinde. Bu durum uzun yıllar Rus işgali altındaki bir ülkede yaşamış olması ile ilgili olmalıdır. Cevad'ın İngiliz işgaline karşı İngiliz ve Bismillah şiirlerini yazmıştır. Bu şiirler şöyledir:

Damağında Çanakkale ağısı,
Sen misin Türk illerinin yağısı?
İslam dünyasının ölüm çalgısı,
Ölüm ninnisiyle yakan İngiliz!

Bak yine karşında göğsümü açtım,

¹⁹⁸ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 44.

¹⁹⁹ Okan Yeşilot, "Türkmençay Anlaşması ve Sonuçları", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No. 36, 2008, s. 197.

²⁰⁰ Hüseyin Baykara, "Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'da Yaptığı İstila Savaşları", **Türk Kültürü-Azerbaycan Sayısı**, Sayı 19, Mayıs 1964, s. 19.

²⁰¹ Hüseyin Baykara, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, s. 201.

Bakü dağlarına al bayrak sançtım.
Sen meydan okudun, geldim, ulaştım,
Mert değil meydandan kaçan İngiliz
Sen bağla her yolu, süngüm tez açar,
Üç ayda gelenler üç günde kaçar.
Zannetme, kurşunum havada uçar,
Türktür, bu kuşusunu atan, İngiliz!(İngiliz)²⁰²
Ey Bakü, sen korkma, geldik geleli,
Senin için atıldık daim ileri!
Sağ kalanlar annelere teselli,
Şehitlerin ruhu güler, Bismillah!
Sen mert olup dursan karşımda eğer,
Kudurgan saçmalı növbetin geçer;
Saklandığın toprak kanını içer,
Yurdum olmaz sana siper, Bismillah!²⁰³

Ruslara karşı yazdığı şiirlerde ise Cevad, daha karamsar bir tavra bürünmektedir çünkü o dönemde Kuzey Kafkasya, Kırım ve Orta Asya gibi Türk yurtları Rus işgali altındadır. Daha önce olduğu gibi yine Ruslar tarafından bir işgal yaşamamanın endişesini taşımaktadır. Rus emperyalizmine karşı yazdığı şiirler Kuropatkin'e ve Gelme şiirleridir. Kuropatkin, Rus İmparatorluğu generallerinden Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'e ithafen yazılmıştır. Kuropatkin, Rusların Türkistan genel valisi olmuş ve Türkistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.²⁰⁴ Ona ithafen yazdığı şiir şöyledir:

Tekmeleyip Türkistan'ın eğilmeyen başlarını,
Kimler çaldı babaların eski mezar taşlarını!
Din söyledik Kur'anların tebdiline yeltendiniz,
Dil söyledik fikrimize mezar oldu Karadeniz!²⁰⁵

²⁰² Ahmed Cevad, **Ezilsem de susmaram**, s. 151.

²⁰³ **A.e.**, s. 147.

²⁰⁴ Serkan Yazıcı, M. Bilal Çelik, "Türk Tarihinde Bir Rus General: Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin (1848–1925)", **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi**, 10 (1), s. 235.

²⁰⁵ Ahmed Cevad, **Ezilsem de Susmaram**, s. 145.

Cevad'ın Rus emperyalizmine karşı yazdığı bir diğer şiiri ise Gelme'dir. Bu şiir 1919 yılının sonlarına doğru Rusların yeniden Azerbaycan'ı işgal edeceği söylentisi üzerine yazılmıştır.²⁰⁶ Hem bir yandan Rusların gelmesinden korkuyor, hem de gelmemeleri için ikna etmeye çalışıyor gibi bir havaya sahiptir bu şiir. Bu şiir ise şöyledir:

Ey yağmursuz bulut, uğursuz gölge,
Değişmem ben “alı”, o çirkin renge!
Sevdası gönlümde bir dargın ülke,
Bakar yad gözlere pek yaman, gelme!

Gönüller bir deniz, coşturma onu,
Coşkun gönüllerin fırtına sonu!
Sen ey şimal yeli, gel etme bunu!
Yok ise emrine uymayan, gelme!²⁰⁷

2.2.1.5. Azerbaycan'ın Siyasi Durumu ile ilgili Şiirleri

Ahmed Cevad'ın Azerbaycan'ın siyasi durumu ile ilgili şiirleri istiklal mücadelesini, bağımsızlığı işlemektedir. 1912 yılından itibaren siyasetin içinde olan Cevad, Azerbaycan'ın bağımsızlığını savunmuştur. Bu yönü ile sanatını fikrinin hizmetine sunmuştur.²⁰⁸ Onun şiirleri istiklal mücadelesinde halka moral vermek, halkı ve askerleri cesaretlendirmek gibi fonksiyonlara sahiptir. Cevad'ın şiirleri bu şekilde ele alındığında, propaganda amacı taşıdığı sonucuna da varılabilir.

İstiklal mücadelesi ile ilgili şiirleri daha çok 1916'da yayınlanan Koşma kitabında yer almaktadır. Cevad'ın bu kitabındaki Kafkaslısın Sev Kafkası, Ümidime, Münacaat, Akşamlar ve Uyan şiirleri istiklale giden süreci ele alır. Bu şiirleri yurt sevgisini, vatan uğrunda gerektiğinde can feda edilebileceğini ve bu uğurda cesur davranılması gerektiğini anlatır. Mesela bu şiirlerden Kafkaslısın Sev Kafkası şiiri şöyledir:

Yok, mukaddes gökyüzüne seslerimiz gidemez!
Namussuzluk çok alçaktır, bizi Hakk'da dinlemez!

²⁰⁶ Yıldırım, a.g.e., s. 34.

²⁰⁷ Ahmed Cevad, *Ezilsem de Susmaram*, s. 137.

²⁰⁸ Yıldırım, a.g.e., s. 38.

Korkak, alçak bir millete Tanrı da yol göstermez!

Ay gardaşlar, iş başına!

Biz de bir iş görelim!

Yarın Hakk'ın huzuruna

Tutalgaçla varalım!²⁰⁹

Cevad, bu şiiri ile halkı cesaretlendirmekte ve şevke getirmektedir. Şiirinde kullandığı dini vurgular ile ahlaki imalar anlamı ve güçlendirmekte, şiirin ikna ediciliğini arttırmaktadır. Şairin buna benzer bir diğer şiiri ise Uyan'dır. Bu şiir de şöyledir:

Okutma ölüm fermanın,

Ver yolunda güzel canın.

Güvercinler haber söyler

Gelir taht-ı Süleyman'ın.

Sen ey yatan uyan, uyan!

Oldun yadlar oyuncağı,

Yurdun arsızlar ocağı.

Tapınma azgın şeytana,

Yükseldi birlik sancağı!

Sen ey yatan, uyan, uyan!²¹⁰

Cevad, bu şiirinde halkı istiklal yolunda harekete davet etmektedir. Gerektiğinde canın feda edilmesi gerektiğini, ülkeyi işgal edenlere karşı harekete geçilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Bu şiirde de İslamî bir gönderme mevcuttur. Kuşlarla konuştuğuna inanılan, hükümdar peygamberlerden olan Hz. Süleyman'ın da bu yolda yanlarında olduğunu söylemiştir.

Cevad'ın bağımsızlık şiirleri ise 1918 yılında yayınlanan Dalga kitabında yer almaktadır. Bu kitapta yer alan Azerbaycan Bayrağına, Kardaş, Al Bayrağa, Marş, Rüyasını Görmüştüm, Millî Marş gibi şiirler, Azerbaycan'ın istiklalini, bağımsızlığa giden yolda Türk Ordusu'nun yardımını ele almıştır.

²⁰⁹ Ahmed Cevad, *Ezilsem de Susmaram*, s. 115.

²¹⁰ A.e., s. 133.

Azerbaycan Bayrağına şiirinin Cevad için özel bir yeri vardır çünkü o bu şiiri, 10 Nisan 1919'da, İngiliz işgalinden sonra Bakü'ye ilk gittiğinde, meclis binasında dalgalanan Azerbaycan Bayrağı'na yazmıştır.²¹¹ Bu şiiri şöyledir:

Türkistan yelleri öpüp alnını
Söylüyor derdini sana bayrağım!
Üç rengin aksini Kuzgun Deniz'den
Armağan yollasın yâre, bayrağım!

Kayı Han soyundan aldığın rengi,
Kocamış İlhan ile Müslüman Beyi,
İlhan'ın evladı, dinin direği,
Getirdin gönlüme sefâ, bayrağım!²¹²

Cevad'ın bağımsız Azerbaycan'ı işleyen bir diğer şiiri de Millî Marş'tır. Onun bu şiiri, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Millî Marşı olarak kabul edilmiştir. Bu yönü ile şair, Azerbaycan'ın Millî şairi olarak da anılmaktadır. Bu şiir de şu şekildedir:

Azerbaycan! Azerbaycan!
Ey kahraman evladın şanlı vatani!
Senin için can vermeye hepimiz hazırız!
Senin için hepimiz kan dökebiliriz!
Üç renkli bayrağınla mesut yaşa!
Binlerce can kurban oldu,
Sinen bir savaş meydanı oldu!
Kendilerinden geçen askerlerin,
Her biri kahraman oldu! Sen olasın gül bahçesi,
Sana her an can kurban!
Sana binbir muhabbet,
Sinemde tutmuş mekân!
Namusunu korumaya,
Bayrağını yükseltmeye,
Namusunu korumaya,

²¹¹ A.e., s. 135.

²¹² A.e.

Bütün gençler hazırdır!
Şanlı vatan! Şanlı vatan!
Azerbaycan! Azerbaycan!²¹³

2.2.1.6. Toplumsal Şiirleri

Ahmed Cevad, döneminin bilinen ve değer gören sanatçılarından birisi olarak toplumsal olaylar ile konulara kayıtsız kalmamıştır. Şiirlerinde toplumsal konuları ele almış, gördüğü sıkıntı ve aksaklıkları incelemiştir. Cevad'ın bu şiirlerinde savaşın yıkımını yaşamış insanlar, düşkünlere yardım, dini kendi emellerine alet eden din adamlarına eleştiri gibi konulara yer vermiştir. Onun toplumsal konuları ele aldığı şiirlerine Yazık, Harpzedelere, İmdad, Ne Gördümse, Yazık ve H.C. şiirleri örnek olabilir. I. Dünya Savaşı'nda Sarıkamış Cephesi'nde savaşın yıkımını yaşamış Türkler için yazdığı Harpzedelere şiiri şöyledir:

Didilmiş bedenler, yolunmuş saçlar...
Dağılmış yuvalar görmek istersen;
Kardan kefen giymiş, yoksullar ağlar,
O ellerde ne var bilmek istersen,
Sana bir kemençe her şeyi söyler,
Ben bir kemençeyim, tellerim inler!²¹⁴

Bu şiirinde savaşın yıkımından bahsetmiştir. Aynı şiirinde eşi askere gidip şehit olmuş bir kadını, onun kardeşlerinden yardım beklediğini ve bu bekleyişe karşı sarhoş olmak yerine ayağa kalkmak ve harekete geçmek gerektiğini dile getirmiş, insanlara hem öğüt vermiş, hem de yol göstermiştir. Daha çok sohbet gibi ediyormuş kaleme aldığı bu dizelerde de şöyle demiştir:

“Azizim, ay har aylar,
Her haftalar, her aylar.
Gözü yolda dul bacımız
Kardaş deyip haraylar!
Onlar sana göz dikerken
Şarap içme, düşün bir az.
Ey, her zaman merdim diyen!

²¹³ A.e., s. 228.

²¹⁴ A.e., s. 124.

Bundan artık fırsat olmaz!²¹⁵

Yine savaşın yıkımına uğramışları işlediği bir diğer şiiri İmdad'dır. Bu şiirinde de sevdiğini yitirmiş kızları, mezarı bile olmayan şehitleri, annesini kaybetmiş bebekleri, namusu kirletilmiş genç kızları, ekilip biçilmeyen, sahipsiz kalmış tarlaları, binicisi olmayan atları dile getirmiş ve onlara imdada geldiğini söylemiştir. Bu şiir de şu şekildedir:

Yarılmış korkudan pembe dudaklar,
Aşıklar ah çeker, derdinden ağlar.
Bak, neler söylüyor, tarlalar, dağlar,
Kardaş sesi duydum, imdada geldim!
Verip yad ellere sırma telini,
Gelinler bırakmış güzel elini.
Anasızdır yavru, sen söyle ninni.

Ninnisiz yavruya, imdada geldim!²¹⁶

Şairin Ne Gördümse şiirinde ise yoksulluk ve fakirlik işlenmiş, onlara yardım edilmesi gerektiğini dile getirir. Bu şiirinde ise şöyle diyor Cevad:

Vicdan bana emreder ki:
Böyle günde bayram etme!
Kur'an bana yol gösterir:
Yoksulları meysus etme!..²¹⁷

Cevad, tenkitler de yazmıştır ve tenkitlerinde kullandığı dil diğer şiirleri ile kıyaslandığında oldukça serttir.²¹⁸ Onun 1920 yılı öncesi şiirleri arasında en dikkat çeken tenkit şiiri H.C.'dir. Bu şiirinde din tüccarlarına karşı sert ifadeler ve eleştiri bulunmaktadır. Kur'an'ı çarpıtan, insanların yanlış yönlendiren, gerçekleri saklayan ve gerçekten uzaklaştıran din adamlarını köpeklere benzetmekte, yaptıklarının dinsizlik olduğunu ve şeytanla iş tuttuklarını ifade etmektedir. Bu şiir şu şekildedir:

Hangi dinin ehlin sen, yol mudur gösterdiğin?
Ümmeti mahv eyleyende var mı iman, bir utan!

²¹⁵ A.e.

²¹⁶ A.e., s. 126.

²¹⁷ A.e., s. 125.

²¹⁸ Yıldırım, a.g.e., s. 41.

Hangi Kur'an öğretti sana şeytan sırrını?
İşlerinde şeytan kaldı sana hayran, bir utan!
Zati- napakında, yahu, hissi-Rahman yok mudur?
Saymadın Allah'ı sen, ey Allah düşmanı, utan!²¹⁹

2.2.1.7. Aşk ve Sevgi şiirleri

Ahmed Cevad'ın aşk şiirleri eşi Şükriye Hanım'a yazılmıştır. Eşine yazdığı şiirlerinde büyük bir lirizm mevcuttur ve hayatında yer alan sorunların arasında onun hayatını güzelleştirdiğini dile getirir. Cevad'ın eşine yazdığı şiirlere Gözüm Gördü Gönülüm Sevdi, Şükriyem için, O Kıza, Gelin örnek olabilir. Eşine yazılmış şiirleri incelemek gerekirse, Emin Sabitoğlu tarafından bestelenmiş ve Azer Zeynalov tarafından icra edilmiş²²⁰ Şükriyem İçin şiirine bakılmalıdır öncelikle. Bu şiir şöyledir:

Bir gülsün, dermişim gençlik bağından,
Bir gülü, çiçeği deremem sensiz!
Kam aldım ömrümün oğlan çağından,
Bir bağa, bahçeye giremem sensiz!

...

Evet, bu sevdanın sefası çoktur,
Sevdasız hayatın manası yoktur!
Gözlerin yıldızdır, kirpiğin oktur,
Yürek gubar olur, can verem sensiz!²²¹

Bu şiir haricinde O Kıza şiiri de eşine olan aşkı güzel bir şekilde gösterir. O Kıza şiirinde hayatındaki birçok sorun arasında onun kendisine kurtarıcı olacağını, onsuz ne ölemek ne de yaşamak istediğini diler getirir. Bu şiir de şöyledir:

Ömür dedikleri çarpaşık bir yol,
O çarpaşık yolun yolcusuyum ben.

²¹⁹ Ahmed Cevad, *Ezilsem de Susmaram*, s. 113

²²⁰ "TRT AVAZ", (Çevrimiçi) <https://twitter.com/trtavaz/status/1041748627121741825> ,17.10.2019

²²¹ Ahmed Cevad, *Ezilsem de Susmaram*, s. 38.

Gel, yolum üstünde bir sözüm vardır,

Güzel kız, bu yolda Hızırım ol sen!

Sevda dedikleri çılgın bir deniz,

Ben çıktım denize kaldım yelkensisiz.

Ben ölmek, kurtulmak istemem sensiz,

Sensiz ikisi de ne gündür bilsen?!²²²

Eşine aşık ve iyi bir eş olan Ahmed Cevad çocukları için de şiirler kaleme almıştır. Hem iyi bir eş hem de iyi bir baba olarak Cevad, bu şiirlerinde çocuklarına ahlaki ve sosyal değerler vermeyi amaçlamış ve didaktik bir üslup benimsemiştir.²²³ Beşik, Balalarına, Uşaklarımın Eğlenmesi İçin şiirlerini çocukları için kaleme almıştır. Bu şiirlerden olan Balalarına şöyledir:

Aydın oldun gözleriniz,

Geldi bahar güle güle!

Gider kıştan kalmaz bir iz,

Geldi bahar güle güle!

Oldu bahar güle güle!

...

Toplayıp bir deste çiçek,

De gelin mektebe gidek!

Tembelliğe lanet edek,

Oldu bahar güle güle!

Geldi bahar güle güle!²²⁴

²²² A.e. , s. 48.

²²³ Yıldırım, a.g.e., s. 49.

²²⁴ Ahmed Cevad, **Seçilmiş Eserleri**, Haz. Ali Seladdin, Bakü, Şark-Garp, 2005, s. 110.

2.2.1.8. Bireysel Konuları İşlediği Şiirleri

Ahmed Cevad, kendi kişiliğini, sanatını, iç sıkıntılarını da şiirlerinde ele almıştır. Döneminin önemli sanatçı ve aydınlarından birisi olması sebebiyle gerek sosyal gerek de siyasi konularda topluma öncü ve rol gösterici bir vazife üstlenmiştir.²²⁵ Bir yanı ile de insan olarak yaşadığı olaylardan, toplumsal ve siyasi koşullardan kendisi de etkilenmiş ve bazı şiirlerinde kendini anlatma ihtiyacı hissetmiştir. Beni Kimim, Of Bu yol, Şiirim, Derdim gibi şiirlerde bireysellik ön plana çıkmaktadır. Mesela Ben Kimim şiirinde Cevad, kendini tarif etmiş, bir aydın olarak hem amacını hem de doğruları söyleme ihtiyacı hissetmiştir. Bu şiir şöyledir:

Soranlara, ben bu yurdun
Anlatayım nesiyim:
Ben çiğnenen bir ülkenin
Hakk bağıran sesiyim!
Ben şairim, doğru, ama
Başka dilim, dileğim!
Bu gördüğüm harabede
Ne neşide söyleyim?!

Dokundu mu yazdıklarım
Kalbin ince teline?
Bak, ne haksız bir ahın var
Yoksulların eline!²²⁶

Cevad, bir sanatçı olarak şiirlerinde amaçlarını, fikirlerini, inandığı değerleri dile getirmiş ve bunları savunmuştur. Ancak onun iç dünyasını dile getirmesi onun hayatında birçok sıkıntıya sebep olmuştur. Siyasi olayların içinde yer alması, ülkesinde yaşanan olaylara kayıtsız kalamaması, gördüğü vahşet manzaralarını sanatında işlemesi hem dikkatleri üzerine çekmiş, kendine düşmanlar edinmiştir. 1920 yılından sonra zaten bu duruşu başına çok bela açacaktır. Cevad, sanatından dolayı yaşadığı bu zorlukları Şiirim adlı eserinde ele almıştır. Bu şiiri şöyledir:

Şiirim, o bir sınık gönül enkazıdır benim,
Şiirim değil midir benim en zorlu düşmanım?

²²⁵ Yıldırım, a.g.e., s. 45.

²²⁶ Ahmed Cevad, *Ezilsem de Susmaram*, s. 136.

Ben neşe isterim, o figan dinletir bana,
Öz sözlerim hayatıma matemgah olmakta!..²²⁷

2.2.2. 1920 Sonrası Şiirleri

27 Nisan 1920 yılında Azerbaycan SSCB'nin işgaline uğramıştır. Bu olay Ahmed Cevad'ın hayatını ve onun sanatını önemli ölçüde etkilemiş hatta bir dönüm noktası olmuştur. O tarihe kadar milliyetçi ve Türkçü bir çizgide yer alan Cevad, işgalden sonra SSCB'nin kendi sosyalist rejimini dayatması ile baskı ve tehdit görmeye başlamıştır. Daha işgalin ilk yıllarında onun hakkındaki tenkitler ve baskılar başlamıştır.²²⁸ Bu baskı ve tehdit dönemi, onu önce tutuklanmaya, 1937 yılında da şehit edilmeye kadar götürecektir.

1920'den itibaren rejim yanlıları tarafından suçlamalara, iftiralara uğramıştır.²²⁹ Cevad, işgalin ilk yıllarında kendisine saldıranlara karşı direnmiştir. 1922 yılında yazdığı “Efendiye” adlı şiirinde kendisine saldıranlara cevap vermeye çalışmıştır. Bu şiiri şu şekildedir:

Denk eyleme beni artık kalmamış
İhtiyacım cennetine, efendi!
Hani senden huri satın alanlar?
Onlar gelsin hizmetine, efendi!
İnan ki bir başka aması yoktur,
Şiirimin büsbütün vicdanı aydın!
Aşkımın bir başka iması yoktur.
Onun hakka tapan imanı aydın!²³⁰

Cevad'ın üzerindeki baskılar ilerleyen dönemde artmaya başlamıştır. Bu süreçte yine dik duruşunu bırakmamıştır. İşgal öncesinde Musavatçı olanların, işgalin hemen ertesinde Sovyet yanlısı olmalarını eleştirmiştir. 1927 yılında kaleme aldığı “Hicv” adlı şiirinde bu durumu şöyle anlatmıştır:

Özleri mahrumken feyz ü edepten

²²⁷ A.e., s. 109.

²²⁸ Sovyet Edebiyatı, 90

²²⁹ A.e., s. 46.

²³⁰ Ahmed Cevad, *Ezilsem de Susmaram*, s. 244.

Günahı bizlere görenlere bak!
Parlayıp bir zaman, düştüler debden,
Pazara yeni mal verenlere bak!
Dün biri haykırdı: çaldığım sazdır.
Hazanım bulunmaz, günlerim yazdır.
Baktım rengi solgun, ruhu da azdır,
Fidanın yerine gezenlere bak.²³¹

1930'dan itibaren Cevad üzerindeki baskı artmaya başlamıştır. İşinden atılmış, yazıları ve şiirleri basılmamıştır. Maddi olarak da baskıyı hissetmeye başlayan Cevad, rejimin yüzünü yeni yeni idrak etmeye başlamış ve ümitsizliğe kapılmıştır.²³²

1935 yılında kızı Almas Hanım'ın 16 yaşındayken vefat etmesi de onun ruh halini gittikçe daha da kötüye götürmüştür. Kızının kaybından dolayı o kadar üzülmüştür ki Almasım İçin, Kızıma, Kızım İçin adlı şiirleri yazmıştır.

1936 yılına gelindiğinde Cevad, şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla her şeyi göze almıştır çünkü bu tarihte yayınladığı Susmaram adlı şiiri, rejime alenen bir baş kaldırıdır. 1920 öncesi şiirlerini andıran bir coşkuya sahip bu şiirle Cevad, kendisine karşı duranlara karşı apaçık bir dik duruş göstermiştir. Bu şiiri şöyledir:

Niye susam, danışayım, Türk Yurdudur bu toprak,
Oğuzların, İhanların vatanında kimdir, bak!
Bu dünyada azadlığı şan şöhretten üstün tut,
Alçaklığı, yaltaklığı, rezilliği sen unut!
Neçe susan, danışayım, ben eyleyim hıyanet?
Hani sevgi, hani vatan, de nerede kaldı millet?
Ben bir kulum, özüm altın, suyum gümüş, özüm aç,
Atam mahkum, anam sail, elim her şeye muhtaç.
Ben Türk evladiyam, derin aklım, zekam var,
Ne vakit için çiyimizde gezecektir yağılar?
Ne kadar ki, hakimlik var, mahkumluk var, ben varam.
Zulme karşı isyankarım, Ezilsem de susmaram!²³³

²³¹ A.e., s. 288.

²³² Yıldırım, a.g.e., s. 52.

²³³ Ahmed Cevad, *Ezilsem de Susmaram*, s. 287.

1920'den 1937'ye kadar geçen sürece Cevad, yaşadığı baskılardan dolayı öncelikle eserlerinde sembolizm kullanmaya başlamış, daha sonraki zamanlarda ise muhtemeldir ki ailesinin geleceğini korumak için rejimi öven şiirler yazmıştır. Hatta eski şiirlerini reddeden, onlardan dolayı pişman olduğu söylediği yazılar ve şiirler yazdırılmıştır.²³⁴

2.3. AHMED CEVAD'IN ESERLERİ

“Azerbaycan'ın Millî Şairi” Ahmed Cevad edebî anlamda oldukça üretken bir sanatçıdır. Şairliği ile bilinse de çevirileri, mektupları ve hikayeleri de mevcuttur. Şaire ait şiir kitapları *Koşma*, *Dalga*, *Medrese Şiirleri*, *Şükriyename*, *Kuk-Kulu-Ku*, *Kür Destanı*, *İstiklal Uğrunda*, *Sesli kız* ve *Pamuk Destanı*'dır. Şairin *İstiklal Uğrunda* eserindeki şiirleri, Kemal tarafından derlenen ve 1928 yılında yayınlanan *İstiklal Uğrunda Şiirler Mecmuası* adlı eserde de yer almıştır.

Şaire ait “Felek Dil Kebab” adında Klasik Türk Edebiyatı'nın nazım özelliklerini gösteren 34 sayfalık medrese dönemi şiirlerini içeren el yazısı bir çalışması da mevcuttur. Ancak bu şiirlerin içeriği ya da isimleri ile ilgili yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

Ahmed Cevad'ın şiirleri şehid edilmesinden sonra farklı yayınevleri ve tarihlerde birçok kere yayınlanmıştır. Şairin eserlerinin ve evrakının tutuklandığında toplatılması ve imha edilmesinden dolayı bazı eserleri günümüze kadar gelememiştir. Şiirleri de bundan nasibini almıştır ve şiirlerinin yayınlandığı kitaplar “Seçme Şiirler” şeklinde basılmıştır. Bu sebeple şaire ait toplamda kaç şiirin olduğu kesin olarak belli değildir.

Onun şiirlerini içeren ikisi Türkiye'de, ikisi Azerbaycan'da basılmış dört eser incelendiğinde birbirinden farklı şiir sayıları ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de yayınlanan kitap Servet Gürcan tarafından yayına hazırlanmış ve *Çırpınırdın Karadeniz* adıyla 1990 yılında basılmıştır. Bu kitapta toplam 57 şiir vardır. *Koşma* ve *Dalga* kitaplarındaki şiirler derlenmiştir ancak *Dalga* bölümünde “”Şükriyename'den dört şiir bulunmaktadır. Bu şiirler “Beşik”, “Gelin”, “O Kız'a” ve “Sensiz” adlı şiirleridir.

²³⁴ Yıldırım, a.g.e., s. 52.

Türkiye’de yayınlanan diğer eser İrfan Murat Yıldırım tarafından *Selam Türkün Bayrağına* adlı eserdir. Bu eserde Cevad’ın hayatı ve edebiyatı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ayrıca eserde Cevad’ın şiirleri de yer almaktadır.

Cevad’ın şiirleri ile ilgili olarak 2005 yılında basılan Ahmed Cevad, *Seçilmiş Eserleri* ve 2017 yılında yayınlanan Ahmed Cevad, *Ezilsem de Susmaram* adıyla yayınlanan kitaplar, Ali Seladdin’in 1992 yılında çıkardığı *Ahmed Cevad* kitabını kaynak olarak almıştır. 2005 yılında yayınlanan eserde 166 şiir bulunmaktadır. 2017’de yayınlananda ise 167 şiir mevcuttur. Bu eserde fazla olarak Susmaram şiiri bulunmaktadır ve Cevad’a ait en fazla şiir bu kitaptadır. Bu kitaplar dokuz bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler “Medrese Şiirleri, Şükriyename, Koşma, Dalga, Bayatılar, Etnografik Etütler, Muhtelif Eserleri, Satirik-Yumoristik Şiirler ve Hicvlerden Numuneler ve Hikayeler” şeklindedir. Bu kitaplarda Cevad’ın *Koşma, Dalga, Medrese Şiirleri, Şükriyename, Kuk-Kulu-Ku, Kür Destanı, Sesli Kız ve Pamuk Destanı* eserleri de mevcuttur.

Şairin birçok edebî çevirisi de mevcuttur. Abdülhak Hamit Tarhan’ın *Duhter-i Hindu* piyesini *Hint Kızı* adıyla çevirmiştir. Bunun yanı sıra Aleksandr Puşkin’den *Padişahın Ölmüş Kızı* ve *Yeni Pehlivan Masalı, Kırmızı Horoz Masalı* ve *Tunç Atlı* adlı eserleri çevirmiştir. İvan Sergeyeviç Turgenyev’in *Babalar ve Oğullar* romanını, William Shakespeare’den *Othello* ve *Romeo ve Jüliet*, Jean de La Fontaine’den *Dişi Aslanın Defni* ve *Sıçanların Müşaveresi* adlı masalları çevirmiştir.

Cevad’ın ayrıca hikayeleri de mevcuttur. En bilineni “İki Düşman” adlı hikayedir ve Bir Osmanlı ve Bir Rus askerinin dostluğunu anlatmaktadır. Bunun dışında bilinen “Leyla” ve “İlyas ve Avrady Şamşimaki” adlı hikayelerdir. Bu üç hikaye de 2005 ve 2017 yılında yayınlanan kitaplarda bulunmaktadır.

2.3.1. Koşma

Ahmed Cevad’ın Koşma kitabı onun ilk şiir kitabı olarak bilinmektedir. 1916 yılında yayınlanmış bu eserde 36 şiir bulunmaktadır. Ahmed Cevad’ın bir şair olarak adını duyurması bu kitabı çıkardıktan sonra olmuştur. Ayrıca bu eseri ile birlikte Cevad’ın şiirlerinde kendine has olan üslubu görülmeye başlanmıştır. Medrese döneminde yazdığı şiirlerde kullandığı klasik edebiyatın ağıdalı ve süslü dili yerine

Türkçe kelimelerin ağırlıkta olduğu daha sade bir dil kullanmaya başlamıştır. Bu üslup bundan sonraki edebî yaşamında da onun şiirlerinde kendini gösterecektir.

Bu şiir kitabı çıktığında Cevad 24 yaşındadır ve o yaşına kadar yaşadığı, duyduğu ve hissettikleri şiirlerinde ana temayı oluşturmuştur. Bu kitabı yayınlamaya kadar Cevad, 1905 Rus Devrimi'ni yaşamış, Balkan Savaşlarına Osmanlı saflarında gönüllü olarak katılmış ve Cihan Harbi'nin ilk iki senesine şahit olmuştur. Tüm bu olaylar Cevad'ın Koşma kitabındaki şiirlerinde kendisini göstermiştir.

1905 Devrimi ile birlikte gelen kısmi özgürlük ortamında milliyetçi fikirlerini şiirlerine yansıtmış, Turancı şiirler kaleme almıştır. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ise getirdiği yıkımlar, felaketler ve acılar ile şiirlerinde kendisine yer bulmuştur. Azerbaycan Hayriyye Cemiyeti üyesi olarak Kafkasya'da savaştan etkilenen Müslüman Türk ahaliye yardım etmeye ve onların sorunlarını çözmeye çalışmıştır. Orada gördüğü yıkılmış, yakılmış evler köyler, şehit olmuş askerler, savaşın sefaletle sürüklediği insanlar şiirlerine konu olmuştur.

2.3.2. Dalga

Cevad'ın Dalga eseri 1919 yılında yayınlanmıştır ve onun ikinci şiir kitabıdır. Bu kitapta 19 şiir yer almaktadır. Bu eserde Koşma'ya nazaran daha milliyetçi şiirler bulunmaktadır. Çünkü 1916'dan 1919 senesine kadar geçen üç yıl içerisinde Çarlık Rusyası yıkılmış, Azerbaycan bağımsız olmuş, Bakü İngiliz işgalinden kurtulmuş, I. Dünya Savaşı sona ermiş ve Osmanlı topraklarında işgaller yaşanmaya başlamıştır. Bu üç yılda yaşanan olaylar Cevad'ın şiirlerine yer bulmuş, Bakü'yü işgalden kurtaran Türk Ordusu için yazdığı şiirler, Bağımsızlık ve Turan idealine ulaşma konusundaki ümidi, istiklali yitirme endişesi, İstanbul'un işgali ve savaşlarda yitirdiğimiz şehitlerimiz onun şiirlerinde işlenmiştir.

Bu kitaptaki şiirler onun en bilinen şiirlerindendir. Onu bu eserindeki şiirleri bir nevi “İstiklal Şairi” olarak anılmasını sağlamıştır. Şiirlerinde güçlü bir lirizm vardır ve halk tarafından oldukça sevilmiştir. Hatta daha sonra bestelenen “Çırpınırdın Karadeniz” şiiri bu kitabında yer almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ EDEBİYAT AKIMI'NIN AZERBAYCAN EDEBİYATINA ve AHMED CEVAD ŞİİRİNE ETKİSİ

3.1. MİLLİ EDEBİYAT AKIMI'NIN AZERBAYCAN EDEBİYATINA ETKİSİ

19. yüzyılda Azerbaycan'da petrolün bulunması ile birlikte hızlı bir ekonomik kalkınma dönemi başlamıştır. Bu yüzyılın sonuna gelindiğinde Azerbaycan'da 100'den fazla petrol şirketi bulunmaktadır. Rus Ermeni ve Türk yatırımcıların yanı sıra Fransız ve İngiliz yatırımcılar da Bakü'de şirketler kurmuşlardır.²³⁵ Endüstrinin büyümesi ile de demir yolu hatları yapılmış, mevcutlar yenilenmiş, depolama alanları ve taşıma filoları oluşturulmuştur.²³⁶ Petrol üretimi çok hızlı bir şekilde artmış ve Bakü uluslararası alanda önemli bir merkez haline gelmeye başlamıştır.

Çıkarılan petrolün çevre coğrafyalara satışı ile önemli bir ihraç geliri de elde edilmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın sahip olduğu tuz yatakları ile tuz üretimi artmış ve bu ürün de ihraç edilmeye başlamıştır. Bunlarla birlikte tütün, ipekböcekçiliği ve bağcılık gibi zirai faaliyetler ile Hazar Denizi'nde yapılan ticaret ve taşımacılık, petrol ile önemli bir ekonomik merkez olmaya başlayan Azerbaycan'ın gelirlerini arttırmış ve gelişimi hızlandırmıştır.²³⁷ 1800'lü yılların sonlarında Bakü- Batum arasında yapılan petrol hattı ve demiryolu, başta petrol olmak üzere Azerbaycan ürünlerinin Avrupa pazarına açılmasını sağlamıştır.

Bakü'nün Batum Limanı'na demiryolu ile bağlanması ile Azerbaycan sadece ekonomik değil, politik olarak da dünyaya açılmıştır. Bu hat, İstanbul ve Bakü arasındaki iletişim ve ulaşım daha da kolaylaştırmış, Osmanlı Türk etkisinin Azerbaycan'a daha hızlı ve kolay yayılmasını sağlamıştır.²³⁸

1905 Rus İhtilali ile birlikte Osmanlı ve İran'daki meşrutiyet hareketleri Azerbaycan Türkleri arasında da milliyetçilik düşüncesinin güçlenmesinde ve

²³⁵ Altstadt, *Azerbaijani Turks*, 21

²³⁶ A.e., s. 23

²³⁷ Okan Yeşilot, "Çarlık Yönetiminde Azerbaycan", (Çevrimiçi)

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356229&/%C3%87arlık-Y%C3%B6netiminde-Azerbaycan/-Okan-Ye%C5%9Filot->, 02.12.2019

²³⁸ Sarge Zenkovsky, *Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık*, çev. İzzet Kantemir, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1983, s. 82

yayılmasında etkili olmuştur.²³⁹ Rusların Azerbaycan'da uyguladığı istibdad, Türkler arasında milliyetçi artmasında ve Türklerin Osmanlı'ya daha da yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Bu dönemde Osmanlı ve Azerbaycan arasındaki yakınlaşmada Balkan Savaşları'nın ve İstanbul'a eğitim için giden Azerbaycanlı aydınlar ile öğrencilerin önemli bir rolü vardır. Azerbaycan'dan bu dönemde İstanbul'a giden isimler arasında Abdullah Sur, Hüseyin Cavid, Muhammed Hadi, Hüzeyinzade Ali Bey ve Ahmet Ağaoğlu gibi aydınlar da mevcuttur ve bu isimler Azerbaycan ve Osmanlı arasında bir nevi kültürel köprü olmuşlardır.²⁴⁰

Balkan Savaşları'na da Azerbaycan'dan gönüllü birlikler Osmanlı saflarında katılmış. Bu gönüllüler arasında Ahmed Cevad ve Abdullah Şaik gibi önemli isimler de vardır. Bu savaş için Rusya'nın takındığı pan-slavist tavır Azerbaycan Türkleri arasında rahatsızlık yaratmıştır. Rusya'da Sırp ve Bulgar Ordularına yardım kampanyalarının düzenlenmesi ile gönüllü birliklerin cepheye sevk edilmesi, ayrıca cepheden Türklere karşı yapılan kıyımın haberlerinin gelmesi, Azerbaycan Türklerini üzüntüye boğmuştur.²⁴¹ Rusya'nın bu siyaseti Azerbaycan Türkleri arasında millî hislerin uyanmasında ve milliyetçiliğin güçlenmesinde etkili olmuştur.²⁴²

Balkan savaşlarında Rusya'nın Türklük ve Müslümanlık aleyhinde takındığı vaziyet, Azerbaycan liberallerini, Rus liberallerinden tamamen ayırıp, Türk milliyetçilerine yakınlaştırmış²⁴³, her türlü milliyetçiliğe şüpheyle bakan, Osmanlı'ya karşı Şii önyargılarından dolayı mesafeli duran tutucuları dahi, Osmanlılarla dini bir dayanışma içine sokmuştur.²⁴⁴

Azerbaycan Türkleri arasında milliyetçiliğin güçlenmesi ve eğitim için İstanbul'a gelenlerin geri dönmesi ile Azerbaycan-Osmanlı münasebetlerini farklı

²³⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, 8

²⁴⁰ **A. e.**

²⁴¹ Mehmet Emin Resulzade, **Azerbaycan Cumhuriyeti**, Haz. İrfan Murat Yıldırım, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1990, s. 33

²⁴² Betül Aslan, **Kardaş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000, 47

²⁴³ Tadeus Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920**, çev. Nuray Mert, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1988, s. 108

²⁴⁴ **A.e.**, 106

mecralarda da görülmesinde etkili olmuştur. Hüseyinzade Ali Bey gibi edebiyatçı kimliği de olan birinin İstanbul'da siyasete girmesi²⁴⁵, Abdullah Sur, Muhammed Hadi ve Hüseyin Cavid, Abdullah Şaik ve Ahmed Cevad gibi edebiyatçıların Azerbaycan'a geri dönemleri münasebetleri edebiyat sahasına taşımıştır.

Bu dönemde Azerbaycan'da Füyuzat, Şelale, Açık Söz ve Hayat gibi birçok gazete ve dergi Türkiye Türkçesi ile yayınlanmıştır. Azerbaycan edebiyatında milliyetçi çizgide yer alan bu dergiler, Türkiye Türkçesi kullanmanın yanı sıra edebî dil ve anlayış konusunda da bir arayışa girmişlerdir. Osmanlı'daki Yeni Lisan Hareketi, Azerbaycanlı aydınlar tarafından benimsenmiş ve edebî ilkeleri kabul görmeye başlamıştır.²⁴⁶ Yeni Lisan'ın "Millî bir edebiyat,, millî bir dil ister."²⁴⁷ görüşü, Azerbaycanlı aydınları etkilemiş ve bu doğrultuda eserler üretmesinde etkili olmuştur.

Hüseyin Cavid ve Hüseyinzade Ali Bey, Mehmet Emin Yurdakul'un milliyetçilik anlayışını benimsemiş ve eserlerini bu doğrultuda kaleme almışlardır.²⁴⁸ Azerbaycan'da Türkçülük düşüncesinin yayılmasında önemli isimlerden olan Rıza Zeki Latifbeyov, Manzume-i Hicran adlı eserinde Mehmet Emin'in Anadolu'dan Bir Ses yahut Cenge Giderken adlı şiirine nazire yazmıştır. Rıza Zeki'nin şiiri şöyledir:

Öz elimin isterem etilasın.
Hem dilerem milletimin sefasın,
Arzularam mektebimin begasın,
Türk övladı tenbel olmaz, okuram!²⁴⁹

Rıza Zeki'nin nazire yaptığı şiir ise şudur:

Ben bir Türk'üm dinim, cinsim uludur
Sinem, özüm ateş ile doludur

²⁴⁵ Aslan, **a.g.e.**, 46

²⁴⁶ Swietochowski, "The politics of a literary language and the rise of national identity in Russian Azerbaijan before 1920", **Ethnic and Racial Studies**, London, s.62.

²⁴⁷ Ömer Seyfettin, "Yeni Lisan", **Genç Kalemler**, c. II, S. 1, 29 Mart 1327/11 Nisan 1911, s. 1

²⁴⁸ Nagiyeva, **a.g.e.**, s.18

²⁴⁹ Rıza Zeki Latifbeyov, **Manzume-i Hicran**, Gence, 1908, s.17.

İnsan olan vatanının kuludur

Türk evlâdı evde durmaz, giderim.²⁵⁰

Bu dönemde Abdulla Sur, İstanbul'da Türk Edebiyatına Bir Nazar adlı eserini yayınlamış, Abdullah Efendizade ise Ya Ölüm, Ya Türkiye adlı bir şiir kaleme almıştır.²⁵¹ Yine de bu dönemde Türkiye'nin ve Millî Edebiyat'ın etkisi, eserlerinde en çok olan şair Ahmed Cevad'tır.

3.2. MİLLÎ EDEBİYAT VE AHMED CEVAD

3.2.1. Millî Edebiyatın Fikrî Etkileri

Hüseyinzade Ali Bey'in başyazarlığını yaptığı²⁵² Füyuzat Dergisi, Azerbaycan'da Millî Edebiyat savunucusu aydın ve edebiyatçıların toplandığı bir yayın organı haline gelmiştir.²⁵³ Bu aydınların arasında Muhammed Hadi, Mirza Elekber Sabir, Abdulla Sur, Hüseyin Caid, Mehmet Emin Resulzade ve Abdulla Şaik gibi önemli isimler de yer almaktadır.²⁵⁴

Dergi yazarlarının önemli bir kısmı İstanbul'da eğitim almış ya da İstanbul'da hem edebî hem de siyasi çevrelerde yer almışlardır. Ahmed Cevad'da bu yazarlardan Hüseyin Cavit ve Abdulla Şaik'in öğrenciliğini yapmış ve onlardan ideolojik ve edebî anlamda etkilenmiştir.²⁵⁵

Ahmed Cevad'ın şiirlerinde sadece Millî Edebiyat Akımı'nın edebî anlayışından değil, aynı zamanda Millî Edebiyat'ın Mehmet Emin Yurdakul, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Ziya Gökalp gibi temsilcilerinden de etkilenmiştir.

Millî Edebiyat'ın şiir anlayışı, Türkçü-Turancı bir ideolojiyi, İstanbul Türkçesini, sade bir dil ile birlikte hece ölçüsünü savunmaktadır ve sanatın halka doğru olması gerektiğini ileri sürmektedir.²⁵⁶ Ahmed Cevad'ın şiirlerinde ise Millî Edebiyat'ın savunduğu bu özellikler bulunmaktadır.

Ahmed Cevad'ın tüm şiirleri ele alındığında görülen en eski tarih 1913 yılıdır. Cevad'ın bu dönemdeki eserlerinde hem aruz hem de hece ölçüleri birlikte

²⁵⁰ Mehmet Emin, **Türkçe Şiirler**, s. 31

²⁵¹ Nagiyeva, **a.g.e.**, s.19.

²⁵² **A.e.**, s.13

²⁵³ Ali Haydar Bozkurt, **Hüseyinzade Ali Bey**, Ankara, Atatürk kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998, s. 29

²⁵⁴ Erdoğan Uygur, "Azerbaycan Matbuatında Füyuzat Dergisi", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C.7, No. 2, Haziran 2010, s. 152

²⁵⁵ Afina Memmedli, **Ahmed Cevad**, Bakü, Elm ve Tahsil, 2010, s. 56

²⁵⁶ Okay, "Millî Edebiyat Akımı"

kullanılmıştır. Cevad'ın Koşma kitabında yer alan H.C. şiiri ile birlikte bu yıla tarihlenen üç gazeli aruz ölçüsü ile kaleme alınmıştır. Ancak şairin yayınlanan ilk şiiri de yine 1913 yılında çıkmıştır²⁵⁷. Bu şiiri şöyledir:

Sevgilerden yıldırımlar kanadım,
Şimşeklerin karşısına çıkardım.
Ben ölümle pençeleşir dururdum.²⁵⁸

Bu şiirin dışında 1913 yılına tarihlenen ve yine Koşma kitabında yer alan Bir Gül Ektim şiiri hece ile yazılmış ve koşma tipi kafiye düzeni kullanılmıştır. Bu şiir de şu şekildedir:

Ne yazım yaz, ne de günüm gün oldu,
Gönlümün çiçeği açmadan soldu,
Kanadımı bir uğursuz el yoldu
Yerinde bir damla kuru kan kaldı
Söylediğim boş söz, döktüğüm kan-yaş,
Hakkına; kim isen el vurma, yavaş,
Yavaş ki derdime ağlayan kardaş,
Yerime arkamda bir düşman kaldı.²⁵⁹

Ahmed Cevad'ın şiirleri arasında 1913'ten sonra aruz ile yazılmış başka bir şiire rastlanmamaktadır. Sovyet istibdadı döneminde serbets ölçü ile kalame aldığı şiirleri olmakla birlikte bunların sayısı oldukça azdır. Şairin edebiyatında hece ölçüsü, hayatını kaybettiği 1937'ye kadar yoğunlukla tercih edilmiştir. Bu noktada Cevad'ın bir hece şairi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ahmed Cevad'ın Türkçülük ve Turancılık ile alakalı da birçok şiiri bulunmaktadır. Kendisi Türkçü ideolojiyi savunmakta ve bu doğrultuda eserler vermektedir. Şiirlerinde Türklük ve millet kavramı sıkça işlenmiştir. Millî Edebiyat Akımına dahil olan birçok Türkiyeli şair Türklük ve Turan ile ilgili şiirler kaleme almıştır. Hali hazırda Türkçülük bu edebî akımın ideolojisidir. Millî Edebiyat'ın edebî anlayışını benimseyen Ahmed Cevad da bu sebeple şiirlerinde Türklük ve Turan vurgusunu çokça kullanmıştır. Örneğin Rüyasını Görmüştüm şiiri şöyledir:

²⁵⁷ Ceylan, **a.g.e.**, s.250.

²⁵⁸ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 151

²⁵⁹ **A.e.**, 72

Unutarak gür sevdayı
Yeşil söğüt dallarında
Benim gözümlük ilk aradı
Onu Turan yollarında
Bir gün oldu bizimkiler
Oldu bizi beğenmez.
Ben dedim ki, Milletimin
Sermayesi tükenmez.²⁶⁰

Ahmed Cevad'ın Millî Edebiyat'tan etkilenmesinde ve Millî Edebiyatı benimsemesinde Füyuzatçıların önemli bir etkisi vardır. 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan edebiyatında iki önemli yayının etkisi, diğer yayınlara göre oldukça fazladır. Bunlardan biri Celil Memmedguluzade ve Ömer Faik Numanzade gibi önemli aydınların olduğu Molla Nasreddin Dergisidir. Diğer i se Hüseyinzade Ali Bey, Mehmet Emin Resulzade ve Hüseyin Cavid gibi aydınların başını çektiği Füyuzat Dergisidir.

Molla Nasreddinciler, yine Türkçü ve milliyetçi bir çizgide olmalarına rağmen edebiyatta Azerbaycan Türkçesi kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Bu yolla halka daha kolay ulaşabileceklerini ileri sürmektedirler. Diğer yandan Füyuzatçılar ise tüm Türk toplulukları arasında ortak bir Türkçenin olması gerektiğini savunmaktadır ve ortak dilin de İstanbul Türkçesi olmasını benimsemişlerdir.²⁶¹

Cevad'da Füyuzatçıların da etkisi ile şiirlerinde İstanbul Türkçesini kullanmıştır.²⁶² Onun İstanbul Türkçe ile yazdığı şiirlerine İstanbul şiiri güzel bir örnektir:

Bu kalbimden kopan her yanık feryad,
Çektiğim dertlerin tercümanı mı?
Yok mudur, kimseden derdime imdad,
Bu bahtsız sevdamın son zamanı mı?²⁶³

²⁶⁰ Ahmed Cevad, **Çırpınırdı Karadeniz**, s. 68

²⁶¹ Nagiyeva, **a.g.e.**, s. 14-15

²⁶² Yıldırım, **a.g.e.**, s. 62

²⁶³ **A.e.**, s. 117

Cevad, şiirlerinde İstanbul Türkçesini ömrünün sonuna kadar bırakmamıştır. Ancak Sovyetlerin baskısının artması ile birlikte İstanbul Türkçesinin yanı sıra yerel dilde de şiirler kaleme almış²⁶⁴, Azerbaycan Türkçesini zaman zaman şiirlerinde kullanmaya başlamıştır.

Cevad'ın şiirinde öne çıkan diğer bir unsur sade bir dil ile şiirlerini kaleme almasıdır. Halkın anlayabileceği dili, konuşma dilinin Türkçesini kullanmış, mümkün olduğunca yabancı kelimelerden arınmış bir Türkçe ile yazmaktadır şiirlerini. Hatta “Dilimiz” şiirinde bu durumu da eleştirmektedir. Bu şiirde şöyle der:

Bakalım dilimizde neler görünür:
Okuyup, anlamak yazmaktan güçtür.
Yazan düşünmeden yazsa da bile
Okucu ben on gün gerek düşüne
Ki anlasın bu söz Arap mı, Fars mı?
O, ki kaldı mana... Anlayan hanı!²⁶⁵

20. yüzyıl başlarında Azerbaycan edebiyatında da tıpkı Türkiye'deki gibi Arapça ve Farsça kullanılmaktadır. Bu dillerden birçok kelime edebî dilde yer etmiş ve edebî eserleri halk dilinden uzaklaştırmıştır. Yine bu dillere ait tamlama ve çekimlerin de dilde yer etmesi ile metinlerin anlaşılabilirliği zayıflamıştır. Cevad da şiirinde bu durumu anlatmaktadır. Hem metinleri okumanın hem de anlamının ne kadar zor olduğunu ifade etmekle birlikte, insanlar okumaya ve anlamaya çalıştığı kelimenin Arapça mı yoksa Farsça mı, onu bile anlayamadığını dile getirmektedir. Bu sebeple kendisi mümkün olduğunca sade bir kullanmış ve halkın diline yakın bir dil ile eserler vermiştir.

Ayrıca Cevad için edebiyat, yüksek bir edebiyat olmalıdır ama halktan da kopuk olmamalıdır. Halkın hem millî hem de manevi duygularına hitap eden, bir edebî dil ortaya çıkmasından yanadır. Bu sebep ile şiirlerinde sıklıkla millî unsurları kullanmış, halkın kültüründen ve inançlarından beslenmiştir. Dolayısıyla şiirlerinde Azerbaycan Türklerinin anlayabileceği ve kendilerinden olan hisleri bulabilecekleri

²⁶⁴ A.e., s. 62

²⁶⁵ Ahmed Cevad, *Ezilsem de Susmaram*, s. 107

bir şiir yaratmaya çalışmıştır. Bu sebeple şiirlerinde hem halk edebiyatından Leyla ve Mecnun, Aslı ile Kerem hikayelerine atıflar bulunurken, hem de nevruz, hıdırrellez ve Hızır (a.s.)’a da göndermeler bulunmaktadır. Azerbaycan edebiyatında müstesna bir yeri olan şair Nizami’den de bahseder, Türkçüler için özel bir yeri olan İsmail Gaspıralı’ya da şiirler yazar. “Derdim” adlı şiirinde peygamberlerden bahsetmiş ve Azerbaycan Türklerinin manevi duygularına da hitap etmiştir. Bu şiir de Kâbe’nin bânisi olduğuna inanılan Hz. İbrahim’den ve sabrı ile inananlara örnek olan Hz. Eyyüb’den bahsetmiştir. Bu şiiri şu şekildedir:

Zulm taşı döver zulmün havası,
Azgınlarla doldu Allah yuvası.
Halil’e söylesin: Kâbe binası
Yıkıldı Haccacın murdar elinden!
Yanık bir ses gelir Zemzem ilinden!
Hakk görmedimi ben onunçin saraldımı
Boş yere değildir gamım ve ahım.
Sınasın Eyyüb’ü şimdi Allah’ım,
Mal, can derdi değil, vicdan esirdi,
Hasta değil, yazık insan esirdi!²⁶⁶

3.2.2. Millî Edebiyat Akımı Şairlerinin Ahmed Cevad Şiiri Üzerine Etkileri

Millî Edebiyat’ın Ahmed Cevad şiiri üzerindeki tek etki fikri manada olmamıştır. Millî Edebiyat’ın şairleri de Ahmed Cevad’ın hem edebî anlayışı hem de şiirleri üzerinde etkili olmuşlardır.

Ahmed Cevad, yaşadığı dönemde Mehmet Emin Yurdakul’u takip etmiş, şiirlerinde onu örnek almış ve en çok ondan etkilenmiştir. Hatta edebî manada onu manevi oğlu olarak addetmiştir.²⁶⁷ Mehmet Emin Yurdakul, Cevad’ın şiirde biçim arayışında önemli bir örnek olmuştur.

Mehmet Emin, şiirlerinde sone, balad, ve terzerima gibi Batılı nazım biçimlerini kullanmıştır. Onun Bırak Beni Haykırayım şiiri terzerima, Ya Bir Mezar Ya Zindan adlı şiiri sone, Çömlekçi ise balada örnektir. Cevad’da bu noktada onu

²⁶⁶ A.e., s. 119

²⁶⁷ Memmedli, **Ahmed Cevad**, s. 77

örnek almıştır. Geçer şiirini terzerima, İmansıza şiiri sone ve Görünmez Yollardan şiiri balad örneğidir.

Ayrıca Mehmet Emin Yurdakul'un, Türkçe Şiirler adlı şiir kitabını yayınlaması, kendisinden sonraki birçok genç şairin hece ölçüsünü kullanmasına örnek olmuştur.²⁶⁸ Mehmet Emin, hece ölçüsünü kullanarak bazı tabuları da yıkmayı başarmıştır. O zamana kadar hece ölçüsü, sadece halk türküsü, koşma, deyiş, üçleme gibi konulara değinirken, Türkçe Şiirler ile birlikte millî duygulu ve asrî teknikli şiirlerin de yazılabileceğini göstermiştir.²⁶⁹

Mehmet Emin'in heceye getirdiği bu yenilik, Ahmed Cevad şiirinde de kendine yer bulmuştur. Onun açtığı yoldan ilerleyen Cevad, millî konulu şiirlerini hece ile kaleme almıştır.

Bununla birlikte Türkçe, Mehmet Emin için "Edebî Vatan"dır.²⁷⁰ Bu edebî vatanın içerisinde Türklerin ve onun medeniyetinin unsurları yer almalıdır. Bu yüzden Mehmet Emin, şiirlerini halkın içerisinde kendinden bir şeyler bulabileceği şekilde yazmıştır. Toplumun sorunlarını, yaşadığı sıkıntıları, acıları, Türk Dünyasının dertlerini ya da herhangi bir sıradan insanı şiirinin konusu yapabilmıştır.

Bu noktada Cevad'ın Harpzedelere adlı şiiri önemlidir. Bu şiirde Cevad, I. Dünya Savaşı'nın Kafkas Cephesi'nde yaşattığı acılardan bahsetmektedir. Şiir şöyledir:

Ey görünmez dost elinden gelen kuş!
Hangi murdar eller yıkmış yuvanı?
Garip misin, yoksa nedir bu duruş!

Aşıklardan ses yok, sazları kalmış,
Çoban, sürün hani, tozları kalmış?!
Eller göç eylemiş, izleri kalmış!²⁷¹

Cevad'ın bu şiiri Mehmet Emin'in Ahretlik şiirine benzemektedir:

Bari sizler dokunmayın şu yuvasız kuşçuğa;

²⁶⁸ Mehmet Emin, **Türkçe Şiirler**, s. 29

²⁶⁹ İbrahim Necmi Dilmen, "Türkçe Şiirler Cereyanına Bir Bakış ve 1905 Edebi Hareketi", **DTCF Yıllık Araştırma Dergisi**, 1940-1941, s. 52

²⁷⁰ Mehmet Emin, **Türkçe Şiirler**, s. 48

²⁷¹ Ahmed Cevad, **Seçilmiş Eserleri**, s. 116

Dokunmayın, memleketin şu bereli gülüne;
Dokunmayın, annesizdir; dokunmayın çocuğa;
Dokunmayın, şimdi ağlar; dokunmayın gönlüne!²⁷²

Bu iki şiir de yuvası yıkılmış bir kuştan bahsetmektedir. Annesiz kalan çocukla yıkılmış bir aileden, sürüsüz bir çobanla harap olmuş bir köy ele alınmıştır. İkisinde de bir yıkım ele alınmış ve bu yönü ile de şiirler ele aldıkları konu itibari ile örtüşmektedir.

Ayrıca Mehmet Emin'in Çocuklar şiiri ile Ahmed Cevad'ın Balalarıma adlı şiirleri de sadece başlık olarak değil, ele aldıkları konu itibar ile de birbirine benzemektedir. Cevad'ın şiiri şöyledir:

Çıksın kefenden tabiat,
Yaz yağışı büyük nimet,
Koy olsun yeryüzü cennet.²⁷³
Mehmet Emin'in Çocuklar adlı şiiri ise şöyledir:
Ey çocuklar, bu toprağın bir çiçeği, bir hayvanı!
Sizler ise onun büyük bir mahluku, insanı!
Onun viran yerlerini şenletecek evladı!²⁷⁴

Ayrıca Mehmet Emin, şiirlerinde Türk Dünyası'nın acılarını ve sorunlarını da ele almış ve Rusların Türkistan'a karşı uyguladığı emperyalizmi ele almıştır. Ahmed Cevad'da bu konuda şiir yazmıştır ve iki şiirde yine bir etkileşim görülebilmektedir. Mehmet Emin'in Çar'a adlı şiiri şöyledir:

Sana kanlı bir fecir hazırlıyor bak Asya;
Bak, hürriyet türküsü çağırıyor Kafkasya:
Bak Türkistan, bak Kırım ihtilalci birer kız!
Bilki senin tacını düşürecek bir Kırgız,
Devirecek tahtını Oğuzların Milleti
Yükselecek karşında büyük Turan Devleti!²⁷⁵

Bu şiire karşılık Ahmed Cevad'ın Kuropatkine adlı şiiri şöyledir:

²⁷² Mehmet Emin Yurdakul, **Turan'a Doğru**, İstanbul, Ergenekon Yayınevi, 1973, s. 83

²⁷³ Ahmed Cevad, **Seçilmiş Eserleri**, s. 110

²⁷⁴ Yüksel Yazıcı, **Mehmet Emin Yurdakul**, İstanbul, Toker Yayınları, 1987, s. 118

²⁷⁵ Yurdakul, **Turan'a Doğru**, s. 42

Türkistan'dan başka birçok yerler var!
Size lanet eder dargın obalar!
Unut, eski günü, unut!
Bak, gökteki kara bulut
Mazlumların ahıdır!
Ey hürriyet, derman senin elinde!
Asılmaya mahkum olan kardeşi,
Kurtaracak ferman senin elinde!²⁷⁶

İki şairin şiirini ele alırsak, ikisinde de ortak olan hürriyet vurgusudur ve hürriyetin geleceğine olan inançtır. Mehmet Emin, Türkistan ile birlikte Kırım ve Kafkasya'yı da anmaktadır. Tüm bu yurtların birlikte Rus emperyalizmini yıkacağını dile getirmektedir. Cevad da buna karşılık sadece Türkistan değil, başka yerler de bar demektedir. Başka yerlerden kastı elbette ki öncelikle Kafkasya'dır. Cevad, Kırım'ı da takip etmektedir. Hatta Gaspıralı için "Gaspirinski İçin" adında bir şiir dahi yazmıştır. Bu sebeple Türkistan'dan başka yerler var derken Kırım'ı da ima etmiştir. Ayrıca, Gaspıralı ile ilgili olarak Mehmet Emin'in de İsmail Gaspirinski'ye adlı bir şiiri mevcuttur.

Ahmed Cevad'ın şiirlerini etkileyen bir diğer önemli isim Ziya Gökalp'tir. Gökalp, Cevad'ın şiirlerini en çok dil anlayışı, fikrî ve ideolojik olarak etkilemiştir.

Millî Edebiyat, sade bir Türkçenin kullanılmasını benimsemiştir. Ziya Gökalp de bunun savunucularındandır. Cevad'da şiirlerinde sade bir dil kullanmıştır. Bu noktada Gökalp'in Sanat şiiri Cevad için önemlidir çünkü Cevad'ın Dilimiz adlı şiiri, Sanat ile çok benzer söylemlere sahiptir. Dilimiz şiiri şöyledir:

Çokları anlamaz milletten, aydın,
Birce parçasını şiir yazanın.
Gün oldu şairler göğe çıktılar,
Bu yazık millete oradan baktılar.
Od etmedi, yağdı ateş başına,
Siyah kondurdular kara kaşına.²⁷⁷
Gökalp'in Sanat şiiri de şu şekildedir:

²⁷⁶ Ahmed Cevad, *Seçilmiş Eserleri*, s. 137

²⁷⁷ A.e., s. 102

Aruz sizin olsun, hece bizimdir,
Halkın söylediği Türkçe bizimdir,
Leyl sizin, şeb sizin, gece bizimdir.
Değildir bir mana üç ada muhtaç.

Burada ele alınan iki şiirde de şu hususlar dikkat çekmektedir: ikisinde de öncelikle halkın anlamakta zorlandığı Arapça ve Farsça kelimelerin varlığı eleştirilmiştir. Gökâlp bunu açıkça söylemiştir. Cevad ise ağdalı dilin yüksek edebiyat olarak değerlendirilmesini eleştirerek halk dilini savunmuştur. İkisi de çok benzer şekilde bu durumu örneklendirmiş, Türkçesi bulunan kelimeler varken, diğerk dillerden kelimelerin kullanılmasına karşı çıkmışlardır.

Gökâlp’in Cevad üzerindeki diğerk etkisi fikrî temeldedir. Gökâlp, Türk tarihini bir bütün olarak ele alır ve Turan’dan bahsederken Türklerin hükmettiği ve yaşadığı her yeri bu sınırlara dahil etmektedir. Hatta bu noktada “İlhan” adında bir kavram kullanmaktadır. İlhan’ı Gökâlp şu şekilde tarif etmektedir:

Eski Türk dininde, Türk Tanrısı, barış ve barışıklık tanrısı idi. Türk dinin mahiyetini gösteren il kelimesi, barış anlamına geliyordu. İlci barışçı demek olduğu gibi, İlhan “Barış Hakanı” demekti. Türk İlhanları Mançurya’dan Macaristan’a kadar sürekli bir barış vücuda getiren ileri barışseverlerden idiler.

Türklerin eski barışçılık geleneği sayesinde ki, Türk hükümdarları da İslamlık devrinde de daima mağluplara şefkatle davranmış, daima kendilerini milletler arası bir barış amili tanımışlardır.²⁷⁸

Bu noktada ayrıca belirtmek gerekir ki İslam’ın kelime anlamı da barış getirmektir.²⁷⁹ Bu konuda şu denilebilir ki Gökâlp için İlhan, sadece siyasi değil, dini de bir kavramdır ve bu kavram İslamlıktan sonra da anlamını korumuştur. Gökâlp bu kavramı Altın Destan şiirinde kullanmıştır. Bu şiir şöyledir:

Kurultay toplansın Tanrı Dağı’nda
İlhan tahta çıksın Elmabağı’nda,
Beyler solda dursun, hanlar sağında,
Sevmek günah değil sevinç çağında

²⁷⁸Gökâlp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 41

²⁷⁹ Mustafa Sinanoğlu, “İslam”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/islam>, (30. 11. 2019)

Görünce toplanmış hanân nerede?

Gideyim, arayım: Canan nerede?²⁸⁰

İlhan kavramı, Cevad'ın şiirlerinde de kendine yer bulmaktadır. Onun Bakü'yü İngiliz işgalinden kurtaran Türk Ordusu'nu andığı Azerbaycan Bayrağına adlı şiiri İlhan kavramı için güzel bir örnektir. Bu şiir şöyledir:

Kayı Han soyundan aldığı rengi,

Kocamış İlhanla Müslüman Beyi

İlhan'ın evladı dinin direği,

Getirdin gönlüme sefa bayrağım!²⁸¹

Cevad, bu şiirde Kayı Han soyu ile Osmanlı'yı anlatmaktadır. Kocamış İlhan ile 600 yıllık kadim Osmanlı Devleti'nden, Müslüman Beyi ile de onun hükümdarından bahsetmektedir. İlhanın evladı ise Bakü'yü kurtaran Osmanlı askeridir. Bu ordunun dinin direği olarak tanımlanması, hükümdarının Müslüman Beyi olarak tarif edilmesi ve devleti İlhan diye tanımlaması ile aslında Gökâlp'in verdiği anlamı oluşturmuştur. Cevad'ın Türkiye'ye bakışı ve buraya olan sevgisinden yukarıda bahsedilmiştir. Tekrar etmek gerekirse Cevad, Osmanlı'yı Türklüğün merkezi olarak görmektedir. Ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki Osmanlı hükümdarı aynı zamanda Halife'dir. Son dizede gönlüme sefa getirdin derken, İlhan'ın ordusu Cevad'ın ülkesine barış ve huzur getirmiştir anlamı kastedilmiştir.

Gökâlp'in Türk tarihini bir bütün olarak ele aldığından bahsetmiştik. Bu noktada daha önceleri düşman olarak görülen İran'ı, Osmanlı ile birlikte anmıştır şiirlerinde. Bu duruma Ergenekon şiiri örnek olabilir:

Fatih aldı İstanbul'u,

Babür, Hint'e eğdi yolu,

Nadir sarstı sağı, solu,

Oldu bir son taslağımız.²⁸²

Bu şiirde Fatih'ten ve Babür'den bahsettikten sonra Nadir Şah'tan bahsetmiştir Gökâlp. Nadir Şah, İran Safevi Devleti'nin en önemli hükümdarlarından biridir. Hatta Osmanlı'ya karşı birçok zafer de kazanmıştır. İran, Osmanlı'nın uzun yıllar geleneksel

²⁸⁰ Gökâlp, *Kızıl Elma*, s. 132

²⁸¹ Ahmed Cevad, *Seçilmiş Eserleri*, s. 127

²⁸² Gökâlp, *Kızıl Elma*, s. 140

rakiplerinden ve düşmanlarından olmuştur. Bu durumun siyasi sebepleri olduğu kadar dini sebepleri de vardır. Osmanlı Sünni bir devletken, Safeviler Şii'dir. Bu sebeple Osmanlı ile İran'ın birlikte kullanılması çok rastlanılan bir durum değildir ancak Gökâlp, bu tabuyu yıkmıştır.

Buna benzer bir durum Cevad'ın Dağlar adlı şiirinde de bulunmaktadır. Onun bu şiiri şöyledir:

İran'ın arslanı, Türkün hilali,
Ürküttü göğünde uçan kartalı.
Karlı kanlar sana düşman çıkalı,
Görmedim yüzünü güler, a dağlar!²⁸³

Cevad'ın şiirlerinde Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın da etkileri görülmektedir. Rıza Tevfik, Hüseyin Cavid ve Abdulla Şaik gibi Azerbaycanlı aydınların hocasıdır. Bu şekilde bu iki isim Millî Edebiyat'ı bizzat kaynağından aldıkları eğitim ile benimsemiş ve öğrenmişlerdir. Bu isimler aynı zamanda Ahmed Cevad'a da hocalık yapmışlardır. Böylece Rıza Tevfik'in dolaylı yoldan Cevad üzerinde etkisi vardır. Şiirlerinde kullandıkları kavramlar üzerinden iki şair arasındaki etkileşim ele alınabilir. Rıza Tevfik'in Edirne'nin işgali için yazdığı Edirne İçin şiiri ile Cevad'ın İstanbul şiirleri ortak metaforların görülebileceği şiirlerdir. Rıza Tevfik'in Edirne İçin şiiri şöyledir:

Ağla sevdiceğim! Gül ruhlarından,
Jaleler dökülsün; Nevbahar oldu!
Harabat Ellerin bülbüllerinden
Bu ıssız bahçeler nalekar oldu.
Bir vakit başında hüma uçardı,
Ağaçlar yoluna çiçek saçardı;
Bastığın yerlerde çiğdem açardı,
Bir yıldır o yerler hep mezar oldu!²⁸⁴

Buna karşılık Cevad'ın İstanbul şiiri şöyledir:

Ben sevdiğim mermer sineli yârin,
Diyorlar, koynunda yabancı bir el var!
Bakıp ufuklara, uzak yollara

²⁸³ Ahmed Cevad, **Seçilmiş Eserleri**, s. 212

²⁸⁴ **Rıza Tevfik**, Haz. Abdullah Uçman, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986, s. 55

Akıyormuş mavi gözler, akşamlar!
Benim sevdiğim kız dünya güzeli,
Ona bu dünyada eş yaranmamış!
Diyorlar, gönlünü felek bozal
Sürmeli telleri hiç taranmamış!²⁸⁵

Bu iki şiir ele alındığında ilk dikkat çeken unsur şudur: iki şair de şehirleri bir sevgili gibi tarif etmiştir. Canlılığını yitirmiş bir sevgiliden bahsediyor iki şiir de. İki şiirde de şehirlerin işgal öncesi dönemleri görkemli bir şekilde işlenmiş. Birinde dünyalar güzeli bir sevgiliyken, diğerinde üzerinde hüma kuşunun uçtuğu, ağaçların çiçek saçtığı şeklinde tasvir edilmiştir. Ancak işgaller iki sevgiliyi de güzelliğinden uzaklaştırmıştır. Cevad, felek bozgunundan sonra sevgilinin saçlarının hiç taranmadığını, Rıza Tevfik ise bastığı yerlerde çiğdemlerin açtığı yerlerin mezarlığa döndüğünü söylemiştir. İki şiirde ortak olan şehirlerin birer sevgili olması ve işgal ile birlikte güzelliklerini yitirmesidir.

İki şairin şiirlerindeki etkileşime bir başka örnek de Rıza Tevfik'in Divan şiiri ile Cevad'ın İmdad şiiri kabul edilebilir. Divan şöyledir:

Kapılar kapanmış bacalar tütmez,
Kimsecik o çölde bir koyun gütmez;
Ağaçlar kurumuş büller ötmez
Baykuşlarda bile figan kalmamış.
Hiç anılmaz olmuş atalar adı,
Beşikte bırakmış ana evladı,
Kırılmış yetimin kolu kanadı
Zulüm pençesinden aman kalmamış.²⁸⁶

Cevad'ın İmdad şiiri de şöyledir:

Tütmez bacaları, yanmaz çıralar,
Kardeşi bacıdan ayırmış dağlar,
Bacılar nerededir, bulutlar ağlar?
Kardeşsiz bacıya imdada geldim.
Verip yad ellere sırma telini,

²⁸⁵ Ahmed Cevad, **Seçilmiş Eserleri**, s. 132

²⁸⁶ Rıza Tevfik, s. 34

Gelinler bırakmış güzel elini.

Anasızdır yavru, sen söyle ninni.

Ninnisiz yavruya, imdada geldim.²⁸⁷

Bu iki şiir birbirini tamamlar niteliktedir. Rıza Tevfik, Divan şiirinde savaşların getirdiği yıkımdan ve acılardan bahsetmiştir. Cevad ise bu acı ve yıkımları bilmekle birlikte yardıma geldiğini yazmıştır. Kaldı ki tarihsel olarak böyle bir durum da yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı döneminde Cevad, Doğu Anadolu'daki soydaşlarına yardım etmek için bölgede faaliyetlerde bulunmuştur. Yani biri acıyı anlatırken, diğeri bu acıya karşı yardıma geldiğini dile getirmiştir.

Bu şiirlerde ortak kavramlar da bulunmaktadır tütmeyen bacalar, anasız yavrular gibi. sönmüş ocaklardan, savaşlarda ölen erlerden bahsedilmiştir. Anasız ve babasız kalmış yavrular, onlara sahip çıkacak kimsenin kalmayışından bahsedilmiştir. Böylece atasını bilemeden büyüyecek oluşları ele alınmıştır. Ancak daha en başta dendiği gibi Cevad şiirinde bu durumu bilip, kardeşlerine yardıma geldiğini belirtmiştir. Yani Rıza Tevfik'te daha umutsuz bir durum varken, Cevad'ın şiiri o kadar umutsuz değildir.

3.3.AHMED CEVAD'IN AZERBAIJAN EDEBİYATINA ETKİLERİ

Ahmed Cevad, Azerbaycan edebiyatın öncü şairlerinden biridir. Şair, yaşadığı dönemde Azerbaycan edebiyatında bazı hususların temsilcisi olmuştur. Cevad'ın Türkiye sevgisi, Türklük inancı, Millî Edebiyat'a olan bağı gibi hususlar onu döneminde diğer şairlerden ayırmıştır. Cevad'ın vefatından sonra da Azerbaycan edebiyatında birçok şair onun bu yolunu izlemiş, onun etkisi ile şiirler yazmıştır.

Cevad'ın etkisinin görülebileceği en önde gelen isim Bahtiyar Vahabzade'dir. Onun şiirlerinde kullandığı dil, üslup Cevad ekolünün devamı şeklindedir. Özellikle Vahabzade'nin Türkiye ve Türklük sevgisinde Ahmed Cevad'ın etkisi oldukça nettir.²⁸⁸

Yağmur Tunalı'nın Türk Yurdu Dergisi'nde Vahabzade ile ilgili yazdığı yazıda şu ifadeler kullanılmaktadır: “Bu mısralar, Fuzuli'den Nesimi'ye, hikmetli

²⁸⁷ Ahmed Cevad, *Seçilmiş Eserleri*, s. 118

²⁸⁸ Nagiyeva, *a.g.e.*, s.141

şiiirin üstadı Nabi'den Şehname şairi Firdevsi'ye, Azerbaycan'ın yetiştirdiği Samed Vurgun'dan Ahmed Cevad'a uzanır ve bunlardan esintilerle doludur.”²⁸⁹

Cevad'ın etkisinin şiirlerinde görülebileceği bir diğer şair ise Halil Rıza Ulutürk'tür. 1960'lı yıllardan itibaren Azerbaycan Türkçesini yabancı etkilerden korumak için mücadele veren, şiirlerinde yansıttığı millî duygulardan dolayı Sovyet yıllarında dışlanan ve gözetim altında tutulan, hatta bu faaliyetlerinden dolayı Ruslar tarafından bir yıl hapse atılmış bir şairdir Ulutürk.²⁹⁰ Savunduğu değerler ve mücadelesi ile Ahmed Cevad'ın hayatı arasında bile paralellik kurulabilmektedir. Özellikle dile yaklaşımları ve dili yabancı etkilerden koruma çabaları bakımından Ulutürk, Cevad'ın etkisinde kalmıştır.

Cevad, ayrıca Göy Göl şiiri ile de büyük bir etki uyandırmıştır. Özellikle Samed Vurgun ve Taşkın adlı şairlerin yazdıkları Göy Göl şiirlerinde Ahmed Cevad'ın etkisi büyüktür.²⁹¹ Göy Göl şiiri, Sovyet istibdadının şiddetli olduğu dönemde Cevad tarafından yazılmıştır. Bu şiir sembolik bir dil ile Azerbaycan Bayrağı'nı anlatmaktadır. Kendinden sonra ülkesine hasret olan ya da baskıdan dolayı sıkıntılar yaşayan Vurgun ve Taşkın gibi şairler yazdıkları Göy Göl şiirleri ile Cevad'ın başlattığı yolu devam ettirmişlerdir.

Cevad, Azerbaycan edebiyatında önemli bir yere sahip olan Almas Yıldırım'ı da etkilemiştir. Hatta Almas Yıldırım edebî olarak Cevad'ı takip etmiştir desek yalan olmayacaktır.²⁹² Rejim tarafından tam gözetim altında tutulan Yıldırım, şiirlerinde kullandığı semboller ve millî duygulu şiirleri ile Cevad'ın edebî geleneğini devam ettirmiştir. Ayrıca Yıldırım'ın Türkiye'ye olan sevgisi ve bunu dile getirdiği şiirlerinde Cevad etkisine rastlanmaktadır.

Azerbaycan Muhaceret edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Kerim Yaycılı, şiirlerinde vatan hasretini konu almıştır. Onun şiirlerindeki lirizm, Ahmed Cevad'ı çağrıştırmaktadır.²⁹³ Yaylıcı da Cevad gibi Göy Göl şiiri kaleme almıştır.

²⁸⁹ Yağmur Tunalı, “Şeki'ye Kar Düşende”, **Türk Yurdu**, 263. Sayı (Bahtiyar Vahabzade Özel Sayısı), 2009, s. 71

²⁹⁰ Nagiyeva, **a.g.e.**, s.48

²⁹¹ Bedirhan Ahmedli, **Azerbaycan Muhacerat Edebiyatı**, Bakü, İlm ve Tahsil, 2017, s. 100

²⁹² **A.e.**, s. 284

²⁹³ Vagif Sultanlı, **Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı**, İstanbul, Avrupa Yakası Yayınları, 2007, s. 58

Böylece Cevad'ın Göy Göl'ü yazarak başlattığı şiir anlayışı ir geleneğe de dönüşmüştür.

Araz Almas ve Alazan Baycan gibi Azerbaycanlı şairler de edebiyatlarında Cevad'ın etkisinde kalmışlardır. Almas Yıldırım'ın oğlu olan Araz Almas, babası gibi Cevad'ın yolunu takip etmiştir. Şiirlerinde vatan ve Türkiye sevgisinden bahsetmiş, edebiyatında Cevad'ın lirizmini benimsemiştir. Baycan ise Sovyet rejiminin uyguladığı zulümleri, halkın acılarını ve sıkıntılarını kaleme almıştır. Ele aldığı bu konular Cevad'ın Rus işgaline karşı yazdığı şiirleri hatırlatmaktadır. Baycan'ın ayrıca Cevad'a atfettiği bir şiiri olduğu da söylenmektedir.²⁹⁴

SONUÇ

Ahmed Cevad, Azerbaycan edebiyatının en önemli şairlerinden biridir. Azerbaycan Millî Marşı'nın şairi olarak ülkesinde millî şair olarak da anılmaktadır. Özellikle SSCB'nin işgalinden önce yazdığı şiirlerinde Türklük, Turan, vatan, bayrak, hürriyet gibi konuları şiirlerinde sıklıkla işlemiştir. Bu tarafı ile Azerbaycan'da milliyetçi edebiyatın da öncülerinden biridir.

1913'te ilk şiirini yayınlaması ile birlikte hızla büyük bir kitleye ulaşmış, Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine şiirleri ile destek olmuştur. Daha 21 yaşındayken ilk şiiri yayınlanmış olmasına rağmen, ünü Azerbaycan sınırlarının dışına kadar ulaşmıştır. Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibi önemli milliyetçi aydınlar tarafından kendisinden övgü ile bahsedilmiştir.

Kafkas İslam Ordusu'na yazdığı Çırpınırdı Karadeniz adlı şiiri ile Türkiye'de geniş bir takipçi kitlesine ulaşmıştır. Ancak onun Türkiye ile ilişkisi bu şiirle sınırlı değildir. Daha öncesinde de Balkan Savaşları'na katılmış, Türkiye'deki edebî ve siyasi gelişmeleri yakından takip etmiştir.

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki edebî gelişmeler özellikle Azerbaycan'da dikkatle takip edilmiştir. Türk edebiyatında baskın edebî akım olan Millî Edebiyat, Azerbaycan'da destekçiler bulmuştur. Ahmed Cevad, Azerbaycan'da Millî Edebiyat Akımı'nın önde gelen savunucularından olmuştur. Cevad, şiirlerini Millî Edebiyat'ın ilkelerini dikkate alarak kaleme almış, İstanbul Türkçesini kullanmış

²⁹⁴ A.e., s. 66-67

ve özellikle Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Rıza Tevfik Bölükbaşı ve Mehmet Akif Ersoy gibi dönemin öncü edebiyatçılarından etkilenmiştir.

Bu çalışmada Millî Edebiyat'ın oluşumu ve gelişimi ele alındıktan sonra Ahmed Cevad'ın hayatı ve edebî kişiliği incelenmiştir. Sonrasında Millî Edebiyat'ın Azerbaycan ve Ahmed Cevad şiiri üzerine olan etkisi ele alınmıştır. Cevad'ın edebî hayatı üzerine yapılan inceleme sonucunda Millî Edebiyat'ın onun şiirleri üzerindeki etkisi ortaya konulmuştur.

Cevad'ın hayatı ele alınarak, kişiliği ve edebiyatı üzerine çıkarımlarda bulunulmuştur. Onun edebiyatı incelenirken, şiirleri iki döneme ayrılmıştır. Ahmed Cevad'ın hayatındaki önemli dönüm noktalarından olan 1920'de SSCB'nin Azerbaycan'ı işgali ve işgal sonrasında uyguladığı istibdad politikası, onun şiirlerini etkilemiştir. Bu yüzden şiirleri 1920 öncesi ve sonrası olarak iki dönemde incelenmiştir. Dönemler ele alınırken şiirleri konularına göre gruplandırılmıştır ve her konu şiirlerinden örnekler ile desteklenmiştir.

Bununla birlikte, Millî Edebiyat'ın onun şiirlerine etkisini incelerken ele alınan şiirler, genellikle 1920 öncesine aittir. İşgal sonrasında yaşadığı ideolojik baskıdan ötürü hislerini daha sembolik ve kapalı bir anlatımı tercih etmesi Millî Edebiyat'ın onun şiirleri üzerindeki etkiyi incelemeyi zorlaştırmıştır. Ayrıca bu dönemde rejim baskısı ile Komünizm yanlısı şiirler kaleme almış, milliyetçi döneminden pişman olduğunu anlatan şiirler de yazmıştır. Yine de bu dönemde İstanbul Türkçesi ile şiirler yazmaya devam etmiş, hece ölçüsünden vazgeçmemiştir.

1920 öncesi şiirlerinde ise Millî Edebiyat'ın etkisi daha rahat görülebilmektedir. Millî Edebiyat'ın ideolojisi olan Türkçülüğü ve Turancılığı şiirlerinde sık sık işlemiştir. Ayrıca hece ölçüsünü kullanmış, şiirlerini sade bir dil ve İstanbul Türkçesi ile yazmıştır. Millî Edebiyat'ın önemli şairlerinden etkilenmiş ve şiirleri bu etki ile şekillenmiştir.

Mehmet Emin Yurdakul, onun şiir anlayışını en çok etkileyen şairdir. Mehmet Emin, şiirde halkın sorunlarının ve sıkıntılarının da anlatılmasını savunmuştur ve Cevad da bu doğrultuda şiirler yazmıştır. Ayrıca Cevad, şiirlerinde biçim arayışında Mehmet Emin'i örnek almış, onun gibi sone, triyole gibi Avrupaî biçimler

kullanmıştır. Mehmet Emin'den konu olarak da etkilenmiş ve benzer konularda şiirler kaleme almışlardır.

Ahmed Cevad'ın edebî anlayışında Ziya Gökalp'in de önemli bir yeri vardır. Gökalp, Cevad'ın edebiyatını daha çok ideolojik olarak etkilemiştir. Türk dünyasını ve Turan'ı Gökalp gibi ele almıştır. Gökalp'in "İlhan" kavramı, Cevad'ın şiirinde, Gökalp'in tarif ettiği şekilde yani barış dininin yayıcısı ve Türkleri birleştiren manası ile ele alınmıştır.

Cevad'ın şiirlerinde etkili olan diğer bir isim ise Rıza Tevfik'tir. Rıza Tevfik, Azerbaycan'ın önemli aydın ve sanatçılarından olan Hüseyin Cavid'in hocasıdır. Ahmed Cevad'da Hüseyin Cavid'in öğrencisidir ve hoca yolu ile onun şiir anlayışından etkilenmiştir. Özellikle Cevad'ın şiirlerinde kullanılan metaforlarda ve konularda ortak noktalar yer almaktadır.

Tıpkı Rıza Tevfik gibi Mehmet Akif'in etkisi de Hüseyin Cavid üzerindendir. Hüseyin Cavid, Mehmet Akif'in öğrencisidir. Cevad, hocası üzerinden onun edebî anlayışını öğrenmiş ve şiirlerinden etkilenmiştir. Özellikle Cevad'ın şiirlerinde ele aldığı konularda Akif'in etkisi görülmektedir.

Milliyetçi Türk edebiyatının en önemli şairlerinden olan Ahmed Cevad, 1937 yılında Reprəsiya'ya kurban gittikten sonra uzun süre yasaklı bir isim olmuştur. Eserleri toplatılmış ve imha edilmiştir. Buna rağmen Azerbaycan edebiyatından silinememiştir. Kendisinden sonra özellikle hürriyet ve Türklük için şiirler yazan şairler için öncü olmuş ve onlar tarafından örnek alınmıştır.

Bu çalışma ile Ahmed Cevad'ın edebiyatı hem kapsamlı bir şekilde incelenmiş hem de onun edebî anlatışının Millî Edebiyat ile olan ilişkisi incelenmiştir. Millî Edebiyat'ın Azerbaycan'daki etkileri ve Cevad şiiri üzerine etkisi ortaya koyulmuştur. Böylece çalışmanın Azerbaycan ve Türkiye arasında kullanılan "Tek Millet, İki Devlet" düşüncesine edebî olarak katkıda bulunması amaçlanmıştır. Ayrıca Türkiye'de yeterince tanınmayan ve hakkında çok fazla çalışma bulunmayan Ahmed Cevad'ın Türk Akademisi'nde tanıtımı amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim, Nuran Abdulkadiroğlu:	Mehmed Akif Ersoy'un Makaleleri , Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları,1987.
Ahmed Cevad:	“İki Düşman”, Açık Söz Gazetesi , 3 Mayıs 1916.
Ahmed Cevad:	Ezilsem de Susmaram , Haz. Ali Seladdin, Bakü, Kitab Klubu, 2017.
Ahmed Cevad:	Leyla , Şark Kadını, Mart 1934, s. 28.
Ahmed Cevad:	Seçilmiş Eserleri , Haz. Ali Seladdin, Bakü, Şark-Garp, 2005.
Ahmedli, Bedirhan:	Azerbaycan Muhacerat Edebiyatı , Bakü, İlm ve Tahsil, 2017.
Ahmet Cevat:	Çırpınırdı Karadeniz , Haz. Servet Gürcan, Ankara, Göktuğ Ltd., 1990.
Akgün, Ülkü:	“ Yeni lisan hareketi: Doğuşu, gelişmesi, sonuçları ”(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2014.
Aktaş, Atilla:	“Genç Kalemler Sonrası Ömer Seyfettin’in Dil ve Millî Edebiyat Hakkındaki Görüşleri”, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi , C.II/3, 2018, s. 253-265.

Albayrak, Mustafa:	“Osmanlı İmparatorluğunda Çağdaşlaşma Sürecinde Siyasal Muhalefetin Yurt Dışında Gelişimi ve Özellikle İsviçre Örneği 1865-1923”, Fırat Üniversitesi Araştırma Dergisi , C.III/1, 2005.
Allen, William Edward David, Paul Muratoff:	Caucasian Battlefields, A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921 , New York, Cambridge University Press, 2010.
Altstadt, Audrey:	The Azerbaijani Turks- Power and Identity under Russian Rule , California, Stanford University Hoover Institution Press, 1992.
Anderson, Benedict:	Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması , İstanbul, Metis Yayınları, 2009.
Araı, Masami:	“Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C.I- Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi , İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 180-195.
Argunşah, Hülya:	“Millî Edebiyat”, Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı , Ed. Ramazan Korkmaz, Ankara, Grafiker Yayınları, 2014, s. 183-233.
Aslan, Betül:	Kardeş Kömeği (Yardımları) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi , Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000.

Aydın, Suavi:	Modernleşme ve Milliyetçilik , Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993, s. 122-123.
İmzasız:	Azerbaycan Sovyet Edebiyatı 4. Cilt , Bakü, Azərneşr, 1988, s. 24.
Bal, Halil:	Azerbaycan Cumhuriyetinin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu , İstanbul, İdil Yayıncılık, 2014.
Beydilli, Kemal:	“Balkanlar’da Dönüm Noktası 93 Bozgunu ve Sonrası”, Berlin Anlaşmasından Günümüze Balkanlar , Haz. Mustafa Bereketli, İstanbul, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, 1999, s. 25-34.
Bilgegil, Mehmet Kaya:	Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar: Yeni Osmanlılar , Ankara, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.
Biray, Nergis, Sema Eynel:	“Ahmed Cevad Ahundzade (1892-1939)”, Kardaş Kalemler , no: 142, Ekim 2018.
Bolay, Süleyman Hayri:	“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Düşünce Tarihi”, Türkler C. XIV , Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
Bozdoğan, Ahmet:	“Birinci Yeni Lisan Makalesini Millî Edebiyat Akımının Bildirgesi Olarak Okumak” C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi , XI/2, 2007.

Bozkurt, Abdurrahman:	“Fransa’nın Osman Devleti’ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi”, Tarih Dergisi , No: 52, 2010.
Bozkurt, Ali Haydar:	Hüseyinzade Ali Bey , Ankara, Atatürk kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998.
Bünyadov, Ziya:	Kırmızı Terör , Bakü, Qanun Neşriyat, 2017.
Can, Zeki:	“ Ziya Gökalp ve Batılılaşma ” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, 1998.
Ceylan, Mustafa:	Türk ve Dünya Edebiyatında Öldürülen Şairler 2. Cilt , Ankara, Başkent Edebiyat, 2017.
Çavdar, Tevfik:	Talat Paşa , Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001.
Çelik, Hüseyin:	“Genç Kalemler”, İslam Ansiklopedisi , (Çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/genc-kalemler , (10.10.2019)
Çetişli, İsmail:	II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı , Ankara, Akçağ Yayınları, 2007.

Çeviş, Ramazan:	“Türk Yenileşme Tarihinde II. Meşrutiyet Batıcılığının Cumhuriyete Etkisi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, 2000.
Çiçekler, Ahmet Naim, Tuncer Can, Mehmet Yalçın Yılmaz:	“Türk Dil Devrimi ve Amerikan Dil Planlaması: Mukâyeseli Bir İnceleme”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi , c. 58, No. 2, 2018.,
Davison, Roderic H.:	“19.Yüzyılda Hristiyan-Müslüman Eşitliğine Türk Tavrı”, İslam Dünyası ve Batılılaşma Değişim ve Sorunlar , İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1997.
Davison, Roderic:	“Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi”, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu , Haz. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
Develioğlu, Ferit:	Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat , Ankara, Aydın Kitabevi, 2013.
Devlet, Nadir:	Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı , İstanbul, Başlık Yayın Grubu, 2011.
Dilek, İbrahim:	“Türk Dünyası Edebiyatında Repressiya”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi , no: 48, Güz 2019.

Dilmen, İbrahim Necmi:	“Türkçe Şiirler Cereyanına Bir Bakış ve 1905 Edebi Hareketi”, DTCF Yıllık Araştırma Dergisi , 1940-1941.
Duymaz, Recep:	Üç Tarz-ı Siyaset ve Düşünce Akımları , İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2004.
Efe, Adem:	“ Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcılar ve Modernleşme (1908-1924) ” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2002.
Fendoğlu, Tahsin:	“Tanzimat Sonrası Hukuki Düzenlemeler ve Hukuk Dualizmi”, Türkler C. XIV , Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
Ferro, Marc:	Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13. Yüzyıl- 20. Yüzyıl , Çev. Muna Cedden, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2017.
Filibeli Ahmed Hilmi:	Hikmet Yazıları , Haz. Ahmet Koçak, İstanbul, İnsan Yayınları, 2009.
Gencer, Ali İhsan:	”Tanzimat Fermanı’nın İlanı ve Tatbiki Meselesi “, 150. Yılında Tanzimat , İstanbul, Aydınlar Ocağı Yayını, 1990.
İmzasız:	Genç Kalemler , c. 2, No: 1, 29 Mart 1327 (11 Nisan 1911)

Gür, Alim:	II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı , Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.
Hamza, Yusuf:	“II.Abdülhamid ve Makedonya Meselesi (1876-1909)”, Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli II , İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2000.
Hanioğlu, M. Şükrü:	“Türkçülük”, Diyanet İslam Ansiklopedisi , (Çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/turkculuk , 13.10.2019.
Hanioğlu, Şükrü:	“Osmanlıcılık”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi C.V , İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
Hobsbawm, Eric:	Devrim Çağı 1789-1848 , Çev. Bahadır Sina Şenel, Ankara, Dost Kitabevi, 2019.
Hüseyin Baykara:	“Çarlık Rusyası’nın Azerbaycan’da Yaptığı İstila Savaşları”, Türk Kültürü- Azerbaycan Sayısı , Sayı 19, Mayıs 1964.
Hüseyin Baykara:	Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi , İstanbul, Gençlik Basımevi, 1975.

İnalcık, Halil:	“Tanzimat Nedir?”, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu , Haz. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
İnalcık, Halil:	Tanzimat ve Bulgar Meselesi , İstanbul, Kronik Yayınları, 2018.
Karal, Enver Ziya:	“Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda Batı’nın Etkisi” Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu , Haz. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
Kaya, Önder:	Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar , İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2004.
Kolcu, Hasan:	Türk Edebiyatında Hece, Aruz Tartışmaları , Ankara, Akçağ Yayınları, 2007.
Kuran, Ercüment:	“19.Yüzyılda Milliyetçiliğin Türk Eliti Üzerindeki Etkisi”, Ortadoğu’da Modernleşme , Ed. William R. Polk, Richard L. Chambers, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.
Kurdakul, Şükran:	Çağdaş Türk Edebiyatı Meşrutiyet Dönemi , İstanbul, May Yayınları, 1976.

Küçük, Cevdet:	”Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Tanzimat”, Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri , Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
Latifbeyov, Rıza Zeki:	Manzume-i Hicran , Gence, 1908.
Levend, Agah Sırrı:	Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları , Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949.
Lewis, Bernard:	Modern Türkiye’nin Doğuşu , Çev. Babür Turna, Ankara, Arkadaş Yayıncılık, 2015.
Limoncuoğlu, Alihan:	“ The evolution of Turkish nationalism between 1904 and 1980 ” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Exeter, 2015.
Mehmet Emin Resulzade:	Azerbaycan Cumhuriyeti , Haz. İrfan Murat Yıldırım, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1990.
Mehmet Emin:	Türkçe Şiirler , Haz. Hasan Kolcu, Fatih Kıran, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2011.
Memmedli Saraçlı, Afina :	“Azerbaycanlı Şair Ahmed Cevad'ın Kars Serüveni”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , no. 1, Bahar 2018.
Memmedli, Afina:	Ahmed Cevad , Bakü, Elm ve Tahsil, 2010.

İmzasız:	Mirsad , nr. 18., 11 Temmuz 1307/ 23 Temmuz 1891.
Nagiyeva, Nigar:	1990'dan Günümüze Türkiye ve Azerbaycan Edebiyatlarının Karşılıklı Etkileşimi , İstanbul, Hiper Yayın, 2017.
Nebiyev, Bekir:	Ahmed Cevad , Bakü, Bakü Proqres, 2012.
Niyazi Ahundzade:	"Atam Ahmed Cevad", Edebiyat ve İnce Sanat Gazetesi , Haziran 1989, No: 22.
Odabaşı, İsmail Arda:	" II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi " (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, 2006.
Okay, M. Orhan:	Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı , İstanbul, Dergah Yayınları, 2016.
Okay, Orhan:	"Millî Edebiyat Akımı", Diyanet İslam Ansiklopedisi , (Çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/milî-edebiyat-akimi , 17.11.2018
Ortaylı, İlber:	"Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Anasiklopesi , c. IV, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

Ortaylı, İlber:	İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı , İstanbul, Timaş Yayınları, 2017
Öğün, Süleyman Seyfi:	Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik , İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.
Öksüz, Yusuf Ziya:	Türkçe'nin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi , Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
Ömer Seyfettin:	"Yeni Lisan", Genç Kalemler , c. II, S. 1, 29 Mart 1327/11 Nisan 1911.
Ömer Seyfettin:	"Yeni Lisan", Genç Kalemler , Haz. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
Özcan, Azmi:	"Osmanlıcılık", Diyanet İslam Ansiklopedisi , (Çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlicilik , 19.11.2019
Özyurt, Cevat:	"İkinci Meşrutiyet Döneminde Kültürel Türkçülük ve Genç Kalemler Dergisi", 100. Yılında yeni Lisan Hareketi ve Millî Edebiyat Çalıştayı Bildirileri , Haz. Hülya Argunşah, Oğuzhan Karaburgu, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2011.

Price, Roger:	1848 Devrimleri , İstanbul, Babil Yayınları, 2000.
Rıza Tevfik:	Rıza Tevfik , Haz. Abdullah Uçman, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
Sarge Zenkovsky:	Rusya’da Pantürkizm ve Müslümanlık , çev. İzzet Kantemir, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1983.
Saydam, Abdullah:	Kırım ve Kafkas Göçleri , Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
Sazyek, Hakan:	“Türk Edebiyatının İlk Avangart Hareketi: ‘Yeni Lisan’”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , no: 24, 2012.
Sefercioğlu, Necmeddin:	“Türkiye’nin En Eski ve En Büyük Sivil Toplum Kuruluşu Türk Ocağı”, Türk Ocakları , (Çevrimiçi) https://www.turkocaklari.org.tr/turk-ocagi-tarihi/turk-ocaklarinin-kisa-tarihcesi-3496,18.10.2019 .
İmzasız:	Servet-i Fünun , no: 380, 11 Haziran 1314 (23 Haziran 1898)
Shaw, Stanford:	“Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi C. IV , İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1002.

Sinanoğlu, Mustafa:	“İslam”, Diyanet İslam Ansiklopedisi , (Çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/islam , 30. 11. 2019
Smith, Anthony D.:	Millî Kimlik , Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları., 2014.
Somel, Selçuk Akşin:	“Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi 1839-1913”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi C.I , İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
Sultanlı, Vagif:	Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı , İstanbul, Avrupa Yakası Yayınları, 2007.
Sürgevil, Sabri:	“Çağdaşlaşma Sürecinde Milliyetçilik Kıskaçında Balkanlar”, Tarih ve Milliyetçilik, 1.Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler , Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
Swietochowski, Tadeus:	“The politics of a literary language and the rise of national identity in Russian Azerbaijan before 1920”, Ethnic and Racial Studies , London.
Swietochowski, Tadeus:	Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920 , çev. Nuray Mert, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1988.

Şenel, Süleyman:	“Hacıbeyli, Üzeyir”, İslam Ansiklopedisi , (Çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/hacibeyli-uzeyir ,04.10.2019.
Tanpınar, Ahmet Hamdi:	Edebiyat Üzerine Makaleler , Haz. Zeynep Kerman, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016.
Tekiner, Süleyman:	“Azerbaycan Türkleri”, Dergi , c. XVI, No. 60, 1970.
Tunalı, Yağmur:	“Şeki’ye Kar Düşende”, Türk Yurdu , 263. Sayı (Bahtiyar Vahabzade Özel Sayısı), 2009.
Tunaya, Tarık Zafer:	Türkiye’de Siyasi Partiler, - Cilt I Meşrutiyet Dönemi 1908-1918 , İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
Uçman, Abdullah:	“Tevfik Fikret”, Diyanet İslam Ansiklopedisi , (Çevrimiçi) https://islamansiklopedisi.org.tr/tevfik-fikret , 23.11.2019.
Uygur, Erdoğan:	“Azerbaycan Matbuatında Füyuzat Dergisi”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi , C.7, No. 2, Haziran 2010.
Vezirof, Yusuf Bey:	Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar , Ankara, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992.

Yazıcı, Serkan, M. Bilal Çelik:	“Türk Tarihinde Bir Rus General: Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin (1848–1925)”, Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi , 10 (1), 2008.
Yazıcı, Yüksel:	Mehmet Emin Yurdakul , İstanbul, Toker Yayınları, 1987.
Yeşildağ, Mustafa:	“ Genç Kalemler Dergisi’nin İncelenmesi ” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1995.
Yeşilot, Okan:	“Çarlık Yönetiminde Azerbaycan”, (Çevrimiçi) https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356229&/%C3%87arlık%C4%B1k-Y%C3%B6netiminde-Azerbaycan/-Okan-Ye%C5%9Filot- , 02.12.2019
Yeşilot, Okan:	“Türkmençay Anlaşması ve Sonuçları”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi , No. 36, 2008
Yetiş, Kazım:	“Millî Edebiyat Anlayışı”, İlmi Araştırmalar I , 1999.
Yıldırım, İrfan Murat:	Bakıp Türkün Bayrağına , İzmir, Gelecek Matbaacılık ve Yayıncılık, 1992.
Yılmaz, Mehmet Yalçın:	“ Türk dil planlaması bağlamında Türk Dil Kurumu: 1932-1951 ”, (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi) 2013.

Yöntem, Ali Canip:	Ömer Seyfeddin Hayatı ve Eserleri , İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1935.
Yurdakul, Mehmet Emin:	Turan’a Doğru , İstanbul, Ergenekon Yayınevi, 1973.
Yusuf Akçura:	Türk Yılı , Der. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
Ziya Gökalp:	Kızıl Elma , Haz. Halil İbrahim Şahin, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.
Ziya Gökalp:	Makaleler II. , Haz. Süleyman Hayri Bolay, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1982.
Ziya Gökalp:	Türkçülüğün Esasları , Haz. Mehmet Kaplan, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1970.
Ziya Gökalp:	Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak , İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016.
Ziya Gökalp:	Yeni Hayat , Haz. Salim Çonoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1970.
Zürcher, Erik Jan:	“Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri”, Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si , Der. Kemal Karpat, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
“Azerbaycan Millî Kütüphanesi”, (Çevrimiçi)	http://ek.anl.az/search/query?match_1=MUST&field_1&term_1=%C6%8Fhm%20ve%20Eserleri

C9%99d+Cavad&facet_date=0.193&sort=relevance&theme=e-katalog. 16.10.2019
“Azerbaycan Milli Kütüphanesi”, (Çevrimiçi) http://ek.anl.az/search/query?theme=e-katalog ,28.11.2019.
“Sarı gelin ve Çırpınırdı Karadeniz Türküleri”, (Çevrimiçi) http://blog.milîyet.com.tr/--sari-gelin-----ve-----cirpinirdi-karadeniz-----turkuleri-ermenilerin-mi----/Blog/?BlogNo=329158 ,22.10.2019
“TRT AVAZ”, (Çevrimiçi) https://twitter.com/trtavaz/status/1041748627121741825 ,17.10.2019

EKLER

Ahmed Cevad'ın şiirlerinin yayınlandığı eserler ve içerikleri:

Ahmed Cevad, Ezilsem de Susmaram , Haz. Ali Seladdin, Bakü, Kitab Klubu, 2017					
Koşma					
Yaralı Kuş (1913)	Sen! (1913)	Dilimiz (1913)	Kuşlara (1914)	Şiirim (1913)	M.Ş. (1913)
Şiirime (1913)	Muallim	On Yıl Sonra	Beş Yıl Sonra (1913)	Kaldı(Bir Gül Ektim) (1913)	Horttan (1913)
H-C (1913)	Kara Günler	Tan Yıldızı (1914)	Kafkaslıysan Sev Kafkası (1911)	Ana(1914)	Balalarım
Ümidime (1914)	Neden Yarandın (1914)	Derdim	Şiirim	Gaspirins ki Üçün(191 4)	İmansıza (1914)
Ona(1915)	Şehid Esir	Harpzedele re	Ne Gördümse (1915)	İmdad	Niye Gelmedin (1916)
Irak	Nerelisin	Münacat	Akşamlar	Mayıs	Uyan

	(1916)		(1916)	(1916)	(1916)
Dalga					
Azerbaycan Bayrağına (1919)	Ben Kimim? (1919)	Gelme	Elin Bayrağı	Al Bayrağa (1919)	Rüyasını Görmüştüm (1918)
Yazık(1917)	İstanbul (1919)	Aşıkın Derdi (1916)	Kurapatkin'e (1917)	Bismillah (1918)	Ben Bulmuşum (1919)
Çırpınırdın Karadeniz (1914)	İngiliz (1918)	Ey Asker	Türk Ordusuna (1918)	Derdim (1917)	Şehitlere (1919)
Of, Bu Yol					
Medrese Şiirleri					
Geldim Gence'ye (1908)	Rubailer	Uşaklığım (1909)	Lirik Parçalar (1909)	Gazeller (1909)	Yazım, Gel, Baharım, Gel
Uykuma Gelmiştin	Sevgi Candan Ayrılmaz	Olmaz	Seher-Seher	Mersiye (1912)	Mirza Abdulla (Sur)

					Memmedza de (1912)
Şükriyename					
Geçer	Gözüm Gördü, Gönlüm Sevdi (1915)	Ben Bulmuşum (1919)	Suretperesti m (1918)	Bir Bilen Yok ki (1918)	Kaldı (1916)
Döner (1916)	Bir Gün	Kıtalar(1916)	Sevmeseydi m Seni Ben	Şükriyem için (1917)	Kurban Olduğum (1916)
Gence'den Gelirim	Benzerdi (1919)	Leyla (1934)	Beyitler, Üçlükler ve Dörtlükler	Sesler	Ne Yazayım (1920)
Bunu mu İsterdin	O Kıza (1919)	Sen Ağlama (1923)	Aşağı Lenger Kuluk'ta (1920)	Madonnay a (1922)	Bir Ses Tuttu Tarihin
Ne içindir (1921)	Adsız Şiir	Beşik(1917)	Gelin(1916)	And olsun (1934)	Güzel Kadın (1924)

Çoban Kızı	Unutulmuş Sevdâ (1924)	Gözüm Yoldadır (1930)	Y.P. Orbeliani (1935)	Küseyenlere (1935)	At Bu Çadranı (1929)
Sesli Kız	Şarkı (1928-29)	Elmasım için	Kızıma (1934)	Mahmurova için (1935)	Kızım için (1935)
Ay'a(1923)	Perizade				
Nevruz Şiirleri					
Çile Şarkısı	Yaza Hitap	Büyük Çile	Küçük Çile	Hıdır Nebi	Yel Baba
Karının Borcu	Boz Ay (1920-21)	Dört Atlı Yenice Gün (1919)	Dört Çarşamba		
Muhtelif Eserler					
Marş (1918)	Gence'ye İthaf	Vanke?	Kuk Kulu Ku (1912)	Millî Marş	Dağlar(1920)

Azerbaycan , Azerbaycan (1919)	Gencem, Hey (1918)	Volga Açlarına	Masa Beyinin Nutku	Vatandaş (1920)	Ağlıyordum, Gülerim (1920)
Azerbaycan 'a (1920)	Yarlinkaç (merhamet) (1920)	İdil Boyu Açları (1921)	Gölğem ile Ben (1921)	Efendiye (1922)	Uşakların Eğlenmesi için (1922)
Yeni Türk Alfabecileri ne (1922)	Tarih-i Mukaddes (1923)	Olsun Koy (1923)	Sanat Kahramanları na (1924)	Göy Göl (1925)	Ey Göy Gözlüm (1925)
Fuzuli	İşçi (1927)	Gelmişim Pamuklar Diyarından	Kür (1930)	Pamuk Destanı (1931)	Gürcistan
Geldim(1934)	Ben Olaydım (1934)	Gözüne Döndüğüm (1935)	Ayla Güneş (1936)	Susmaram (1936)	
Hicvler					
Hicv (1929)	İsfendiya r İçin (1926)	Ağamirin Toyunda	Mescidde Meyhane (1926)	Şaire Sataşdınsa	Genceli Dostlarıma (1928)

Dostum Hanende Askere (1933)	Kocalıkd a yorgalık (1935)	Hicv I	Sallallah (1928)		
Bayatılar					
167 Şiir					

Ahmed Cevad, Seçilmiş Eserleri , Haz. Ali Seladdin, Bakü, Şark-Garp, 2005					
Koşma					
Yaralı Kuş (1913)	Sen! (1913)	Dilimiz (1913)	Kuşlara (1914)	Şiirim (1913)	M.Ş. (1913)
Şiirime (1913)	Muallim	On Yıl Sonra	Beş Yıl Sonra (1913)	Kaldı(Bir Gül Ektim) (1913)	Horttan (1913)
H-C (1913)	Kara Günler	Tan Yıldızı (1914)	Kafkaslıysan Sev Kafkası (1911)	Ana(1914)	Balalarım

Ümidime (1914)	Neden Yarandın (1914)	Derdim	Şiirim	Gaspirins ki Üçün(1914)	İmansıza (1914)
Ona(1915)	Şehid Esir	Harpzedele re	Ne Gördümse (1915)	İmdad	Niye Gelmedin (1916)
Irak	Nerelisin (1916)	Münacat	Akşamlar (1916)	Mayıs (1916)	Uyan (1916)
Dalga					
Azerbaycan Bayrağına (1919)	Ben Kimim? (1919)	Gelme	Elin Bayrağı	Al Bayrağa (1919)	Rüyasını Görmüştüm (1918)
Yazık(1917)	İstanbul (1919)	Aşıkın Derd (1916)	Kurapatkin'e (1917)	Bismillah (1918)	Ben Bulmuşum (1919)
Çırpınırdın Karadeniz (1914)	İngiliz (1918)	Ey Asker	Türk Ordusuna (1918)	Derdim (1917)	Şehitlere (1919)
Of, Bu Yol					

Medrese Şiirleri					
Geldim Gence'ye (1908)	Rubailer	Uşaklığım (1909)	Lirik Parçalar (1909)	Gazeller (1909)	Yazım, Gel, Baharım, Gel
Uykuma Gelmiştin	Sevgi Candan Ayrılmaz	Olmaz	Seher-Seher	Mersiye (1912)	Mirza Abdulla (Sur) Memmedza de (1912)
Şükriyename					
Geçer	Gözüm Gördü, Gönlüm Sevdi (1915)	Ben Bulmuşum (1919)	Suretperesti m (1918)	Bir Bilen Yok ki (1918)	Kaldı (1916)
Döner (1916)	Bir Gün	Kıtalar(1916)	Sevmeseydi m Seni Ben	Şükriyem için (1917)	Kurban Olduğum (1916)
Gence'den Gelirim	Benzerdi (1919)	Leyla (1934)	Beyitler, Üçlükler ve Dörtlükler	Sesler	Ne Yazayım (1920)

Bunu mu İsterdin	O Kıza (1919)	Sen Ağlama (1923)	Aşağı Lenger Kuluk'ta (1920)	Madonnaya (1922)	Bir Ses Tuttu Tarihin
Ne içindir (1921)	Adsız Şiir	Beşik(1917)	Gelin(1916)	And olsun (1934)	Güzel Kadın (1924)
Çoban Kızı	Unutulmuş Sevdâ (1924)	Gözüm Yoldadır (1930)	Y.P. Orbeliani (1935)	Küseyenlere (1935)	At Bu Çadranı (1929)
Sesli Kız	Şarkı (1928-29)	Elmasım için	Kızıma (1934)	Mahmurova için (1935)	Kızım için (1935)
Ay'a(1923)	Perizade				
Nevruz Şiirleri					
Çile Şarkısı	Yaza Hitap	Büyük Çile	Küçük Çile	Hıdır Nebi	Yel Baba
Karının Borcu	Boz Ay (1920-21)	Dört Atlı Yenice Gün	Dört Çarşamba		

		(1919)			
Muhtelif Eserler					
Marş (1918)	Gence'ye İthaf	Vanke?	Kuk Kulu Ku (1912)	Millî Marş	Dağlar(1920)
Azerbaycan , Azerbaycan (1919)	Gencem, Hey (1918)	Volga Açlarına	Masa Beyinin Nutku	Vatandaş (1920)	Ağlıyordu m, Gülerim (1920)
Azerbaycan 'a (1920)	Yarlınkâç (merhamet) (1920)	İdil Boyu Açları (1921)	Gölgem ile Ben (1921)	Efendiye (1922)	Uşakların Eğlenmesi için (1922)
Yeni Türk Alfabecileri ne (1922)	Tarih-i Mukaddes (1923)	Olsun Koy (1923)	Sanat Kahramanları na (1924)	Göy Göl (1925)	Ey Göy Gözlüm (1925)
Fuzuli	İşçi (1927)	Gelmişim Pamuklar Diyarından	Kür (1930)	Pamuk Destanı (1931)	Gürcistan

Geldim(1934)	Ben Olaydım (1934)	Gözüne Döndüğüm (1935)	Ayla Güneş (1936)		
Hicvler					
Hicv (1929)	İsfendiya r İçin (1926)	Ağamirin Toyunda	Mescidde Meyhane (1926)	Şaire Sataşdınsa	Genceli Dostlarıma (1928)
Dostum Hanende Askere (1933)	Kocalıkda yorgalık (1935)	Hicv I	Sallallah (1928)		
Bayatılar					
166 Şiir					

Ahmed Cevad, Çırpınırdı Karadeniz , haz. Servet Gürcan, Ankara, Göktuğ Ltd., 1990					
Koşma					
Yaralı Kuş (1913)	Sen (1913)	Dilimiz (1913)	Kuşlara (1914)	Şiirim (1913)	M.Ş. (1913)

Şiirim'e (1913)	Muallim	Kaldı(Bir Gül Ektim) (1913)	Hortlak (1913)	H.C. (1913)	Kara Günler
Tan Yıldızı (1914)	Kafkaslıysan Sev Kafkası (1911)	Ana (1914)	Balalarım	Ümidime (1914)	Neden Yarandın (1914)
Derdim	Şiirim	Gaspıralı İçin (1914)	İmansıza (1914)	Görünmez Yollardan	Şehid Esir
Harpzederlere	Ne Gördümse (1915)	İmdad	Niye Gelmedin (1916)	Irak	Nerelisin (1916)
Münâcât	Akşamlar (1916)	Mayıs (1916)	Uyan (1916)		
Dalga					

Azerbaycan Bayrağına (1919)	O Kız'a (Şükriye) (1919)	Ben Kimim (1919)	Gelme	Kardaş (Elin Bayrağı)	Al Bayrağa (1919)
Gelin(Şükriye) (1916)	Rüyasını Görmüştüm (1918)	Yazık (1917)	İstanbul (1919)	Beşik (Şükriye) (1917)	Âşıkın Derdi (1916)
Kurapatkin'e (1917)	Bismillâh (1918)	Ben Bulmuşum (1919)	Sensiz (Bir Bilen Yokki) (1918)	Çırpınırdın Karadeniz (1914)	İngiliz (1918)
Ey Asker	Türk Ordusu'na (1918)	Derdim (1917)	Şehitler'e (1919)	Of, Bu Yol	
Toplam 57 şiir					

Koşma/ Ahmed Cevad, Açıksöz Matbaası, Bakü, 1919					
Yaralı Kuş (1913)	Sen (1913)	Dilimiz (1913)	Kuşlara (1914)	Şiirim (1913)	M.Ş. (1913)

Şiirime (1913)	Muallim	Bir Gül Ektim (1913)	Horttan (1913)	H.C. (1913)	Kara Günler
Tan Yıldızı (1914)	Kafkaslıysan Sev Kafkası (1911)	Ana (1914)	Balalarım	Ümidime (1914)	Neden Yarandın (1914)
Derdim	Şiirim	Gaspinski için (1914)	İmansız (1914)	Görünmez Yollardan	Şehid Esir
Harpzedelere	Ne Gördümse (1915)	İmdat	Niye Gelmedin (1916)	Irak	Nerelisin (1916)
Münacaat	Akşamlar (1916)	Mayıs (1916)	Uyan (1916)		
Toplam 34 şiir					

İrfan Murat Yıldırım, Bakıp Türkün Bayrağına , İzmir, Gelecek Matbaacılık ve Yayıncılık, 1992					
Koşma					
Yaralı Kuş (1913)	Sen (1913)	Dilimiz (1913)	Kuşlara (1914)	Şiirim (1913)	M.Ş. (1913)
Şiirime (1913)	Muallim	Bir Gül Ektim (1913)	Horttan (1913)	H.C. (1913)	Kara Günler

Tan Yıldızı (1914)	Kafkaslısın Sev Kafkası	Ana (1914)	Balalarıma	Ümidime (1914)	Neden Yarandın (1914)
Derdim	Şiirim	Gaspinski için (1914)	İmansıza (1914)	Görünmez Yollardan	Şehid Esir
Harpzedele r	Ne Gördümse (1915)	İmdad	Niye Gelmedin (1916)	Irak	Nerelisin (1916)
Münacaat	Akşamlar (1916)	Mayıs (1916)	Uyan (1916)		
Dalga					
Azerbayca n Bayrağına (1919)	O Kız'a (1919)	Ben Kimem (1919)	Kardaş	Gelme	Al Bayrağa (1919)
Gelin (1916)	Rüyasını Görmüştü m (1918)	Yazık (1917)	İstanbul (1919)	Beşik (1917)	Aşıkın Derdi (1916)
Korpatkine (1917)	Bismillah (1918)	Ben Bulmuşam (1919)	Sensiz (1918)	Çırpınırdı n Karadeniz (1914)	İngiliz (1918)

Ey Asker	Türk Ordusuna (1918)	Derdim (1917)	Şehitlere (1919)	Of, Bu Yol	
Diğer Şiirleri					
Göy Göl (1925)	Çoban Gızı	Aya (1923)	Müdhiş Düşünceleri m	Perizade	Almasım Üçün
Gurban Olduğum (1916)	Hulugda	Kölgem ile Men (1921)	Yenilere	Efendi	Madonnaya (1922)
Unutulmuş Sevda (1924)	Gözel Kadın (1924)	Fuzuli	Sen Ağlama (1923)	Gözüm Yoldadır (1930)	Leyla (1934)
And Olsun (1934)	Gızıma (1934)	Mahmurova Üçün (1935)	Sesli Gız	Şarkı (1928-29)	Kür (1930)
81					

